

Извештај за распространетост и трендови на скриената економија во Македонија

“Background Analysis on the Spread and Trends of the Hidden Economy in Macedonia”
Project name: Promoting Good Governance and Economic Rights through Empowering Macedonian Civil Society
to Monitor and Tackle the Hidden Economy in the FYR of Macedonia

This project is funded by the European Union

Извештај за распространетост и трендови на скриената економија во Македонија

Оваа публикација е изготвена со помош на Европската Унија. Содржината на публикацијата е единствена одговорност на ЦИКП/ЦИД и на никаков начин не може да се смета дека ги одразува гледиштата на Европската Унија.

© 2014 CRPM/CSD.

„Извештај за распространетост и трендови на скриената економија во Македонија”

Автори: д-р Ана Мицковска-Ралева, м-р Емил Шурков

Уредници: м-р Руслан Стефанов, м-р Даниела Минева

Содржина

I. Вовед	7
II. Економски преглед	8
БДП и потрошувачка	8
Кредити и штедни влогови	9
Трговски биланс и СДИ	9
Пазар на трудот	10
Пречки на водењето бизниси	13
III. Скриена економија: поим и мерење	15
Скриената економија во Државниот завод за статистика	17
Удел и структура на неформалната работа	18
Мерење на неопфатената економија	20
IV. Скриената економија во Македонија во споредбен контекст	21
V. Правна и институционална рамка	25
1. Институционална рамка	26
1.1 Министерство за труд и социјална политика (МТСП)	26
1.1.1 Агенција за вработување на РМ (АВРМ)	26
1.1.2 Државен инспекторат за труд (ДИТ)	27
1.2 Државен пазарен инспекторат (ДПИ).....	28
1.3 Совет за инспекциски надзор	28
1.4 Министерство за финансии	28
1.4.1 Управа за јавни приходи (УП)	28
1.4.2 Финансиска полиција	29
1.4.3 Царинска Управа	29
1.5 Социјални партнери	29
2. Правна рамка	30
Закон за работни односи	30
Закон за минимална плата (2012)	31
Национални колективни договори	32
Закон за совет за инспекциски надзор	32
Закон за придонеси од задолжителното социјално осигурување (ЗПЗСО)	32
Реформи во договорите за повремена работа	32
VI. Истражувања и анализи на скриената економија во Македонија	36
Проценка на обемот на сивата економија	36
Можни причинители на сивата економија	38
Даночни политики и даночното затајување	39
Невработеност и работа на црно	42
Јавното мислење и искуството со неформалните економски активности	44
Препораки од авторите	46
VII. Медиумско покривање на скриената економија	47
Методологија	47
Резултати	48
VIII. Политики и методи за сузбивање на скриената економија и нивна ефикасност	52
Преглед на мерки и пристапи кои се применуваат во Македонија	53
Институции и ефикасност на политиките	55
Репресивни мерки	58
Превентивни мерки	65
Куративни мерки	69
Негување на посветеноста	70
VIII. Заклучоци и препораки	71
Литература	74

График 1 – % Годишен раст на БДП	8
График 2 – Трговски обем на Македонија. Лева оска (во милијарди УСД) за извоз, увоз и трговски обем. Десна оска % за сооднос извоз-увоз	9
График 3 – Стапка на невработеност во Македонија (во %)	10
График 4 – Структура на невработеноста. Десна оска (%) за стапка на долгорочна невработеност	11
График 5 – Невработеност според националност на активни баратели на работа (% од вкупните баратели на работа)	11
График 6 – Невработеност кај жените според националност (% од активни баратели на работа според род)	11
График 7 – Стапка на невработеност според регион. Периодот 2014-2017 е едноставна линеарна прогноза	12
График 8 – Петте главни пречки на водењето бизнис во Македонија, во %	13
График 9 – Формални и неформални вработувања по пол	19
График 10 – НОЕ како % од БДП (Според старата методологија на национални сметки)	21
График 11 – Проценки за сивата економија (како % од БДП) со MIMIC моделот (Schneider, 2010)	22
График 12 – Обем на непријавената економија, како % од БДП по земји (Македонија и 27-те членки на ЕУ)	23
График 13 – Проценки за сивата економија во Македонија според Schneider (MIMIC) и Elgin&Oztunah (DDGEM)	24
График 14 – Проценки за сивата економија во Македонија според моделот на потрошувачка на струја и моделот MIMC (Гарванлиева, Андонов, Николов, 2012)	37
График 15 – Споредба помеѓу проценките на скриена економија на Шнајдер и ЦЕА преку MIMIC моделот.....	38
График 16 – Фактори кои влијаат на затајувањето данок според деловниот сектор	40
График 17 – Број на вести поврзани со „скриената економија“	49
График 18 – Број на инспекциски контроли на ДИТ во периодот 2008-2013	59
График 19 – Непријавени работници (лева оска) наспроти. Инспекциски контроли по пријава како % од вкупните инспекциски контроли (десна оска)	59
График 20 – Видови и број на извршени инспекции (2011 - К3 2014)	61
График 21 – Пријави за нередовности преку отворениот телефон на УЈП (198) и Е-пријави.	63
График 22 – Приходи од даноци од придонеси за социјално осигурување за периодот (2008- К3 2014) 58	
График 23 – Стапки на наплата на УЈП (во милијарди МКД)	68
График 24 – Стапки на наплата на Царинска управа (во милијарди МКД)	68

Табела 1 – Светски извештај за конкурентност, 16 пречки за водењето бизниси во Македонија, (%)	13
Табела 2 – Светски извештај за конкурентност, 16 пречки за водењето бизниси во Македонија, (%)	13
Табела 3 – Список на најкористени методи за мерење на скриените економски активности	16
Табела 4 – Удел на неформални работници како % од вкупниот број вработени по возрастни групи	19
Табела 5 – Формално и неформално вработување и облик на вработување (АРС, 2007)	20
Табела 6 – Проценка на сивата економија за земјите од западен Балкан. Elgin & Öztunali (Детерминистичко-динамичен модел на општа рамнотежа)	24
Табела 7 – Лица во неформалното вработување во Македонија и другите земји на ЕЦА	25
Табела 8 – Минимални нето плати за дејностите производство на текстил, облека и производи од кожа (2014-2018)	31
Табела 9 – Минимална нето плата (2012-2016)	31
Табела 10 – Придонеси за социјално осигурување	33
Табела 11 – Список на дејности, просечна годишна потрошувачка, процент од сивата економија во занаетството, и процент од семејниот приход	45
Табела 12 – Вид на статија	48
Табела 13 – Покриени теми	49
Табела 14 – Број на мислења / лица консултирани во текстот	50
Табела 15 – Вид на презентирани информации	51
Табела 16 – Рамка на политички мерки врз база на Вилијамс и Реној (2009)	53
Табела 17 – Споредбена табела на акционите планови 2013 и 2014 на Министерството за труд и социјална политика (МТСП) и задолжените оддели.	56
Табела 18 – Годишен извештај на ДИТ (2008-2012), пристапен на 10.01.2014 од: Архива на ДИТ и http://dit.gov.mk/godisnilzvestai_full.php?id=2012	58
Табела 19 – Црна листа на правни субјекти со откриени нерегуларности во полето на работните односи (2014)	60
Табела 20 – Платни налози и наплатена глоба (во мил. МКДД) на ДПИ и број на вклучени инспектори .61	
Табела 21 – Даночниот инспекторат и неговата контролна активност (2011-2014, КЗ)	62
Табела 22 – Видови на прекршувања кои се откриени од Финансиска полиција	64
Прилог 1 – Прашања кои ги користи ДЗС за детектирање на неформалната работа	18

I. Вовед

Обвинувана за многу од проблемите во земјата, а притоа само делумно истражена и разбрана, феноменот на скриената економија во Македонија е предмет на недоволен интерес од страна на академската и политичката елита. Во изминатите неколку години обновениот интерес во оваа тема од страна на институциите предизвика посистематско бавење со истата, но сè уште во голема мера врз база на претпоставки, без соодветна координација помеѓу институциите и со недоволна евалуација на мерките кои се преземаат. Ваквиот третман на проблемот ја отвора вратата кон низа шпекулации во однос на ефикасноста на политиките и нивното реално влијание врз намалувањето на обемот на скриената економија.

Во обидот да го одржи кршливиот социјален мир но истовремено имплементирајќи построги барања кон бизнисите, често владата се наоѓа во позиција на правење „два чекора напред и еден назад“ во обидот ефикасно да ја намали скриената економија и да ги искорени причинителите. Широко имплементирани репресивни мерки се товарат врз грбот на микро и малите бизниси, кои често се соочени со дилемата дали да се придржуваат кон истите или да се откажат од бизнисот, со што се намалува нивниот потенцијал да станат двигатели на нови вработувања. Граѓаните, од друга страна, иако во принцип се свесни за негативните ефекти, во пракса ретко се спротивставуваат на практиките на скриената економија и ги прифаќаат како нормални. Со ова се отвора простор за дискусија по однос на ефикасноста на имплементирани политички мерки, нивниот одек помеѓу конкретни целни групи и потенцијалот за подобро таргетирање политики.

Целта на оваа анализа е давање одговор на некои од овие прашања преку отсликување пресек на постоечките податоци за скриената економија во Македонија и на релевантните политики, со намера да се направи преглед и резиме на базата на знаење по однос на ова прашање и да се понудат препораки за подобро решавање на проблемот. Истовремено, таа се стреми да го прошири ова прашање од економската кон социјалната сфера, со акцент на влијанието на скриената економија врз ранливите групи во општеството и односните политики за сузбивање на негативните ефекти. На почетокот, делот насловен како ‘економски преглед’ нуди кратко резиме на најважните економски индикатори за земјата како позадина на подоцнежното вработување на прашањето на скриената економија. Извештајот продолжува со поглавје кое го дефинира концептот на скриената економија, како и методите за мерење на истата, со акцент врз мерките и податоците кои ги користи државниот Завод за статистика.

Анализата продолжува со дел во кој скриената економија во Македонија се става во споредбен контекст, преку преглед на податоци од студии во кои се вклучени низа оценки во однос на обемот на скриената економија. По ова следи преглед на академска литература кој конкретно се фокусира врз проценувањето на скриената економија и нејзините придружни манифестации во Македонија. Понатаму, анализата содржи дел посветен на правната и институционалната рамка за сузбивање на скриената економија, со фокус на главните органи и тела надлежни за справување со овој феномен како и најважните законски акти кои го регулираат ова прашање. По ова следи анализа на медиумското известување на оваа тема од изминативе три години, кое е поместено во овој документ за да се отслика начинот на кој скриената економија се третира во различните медиуми и како се прикажува во јавноста.

На крајот, последниот дел од извештајот ги вклучува политиките имплементирани од македонските власти за директна или индиректна борба со скриената економија преку нивно сместување во различни обрасци на видови на политики, и ја проценува нивната ефикасност врз база на расположливи квантитативни и квалитативни индикатори. Врз база на овие податоци се извлекуваат заклучоци и препораки за конечниот дел на извештајот.

II. Економски преглед

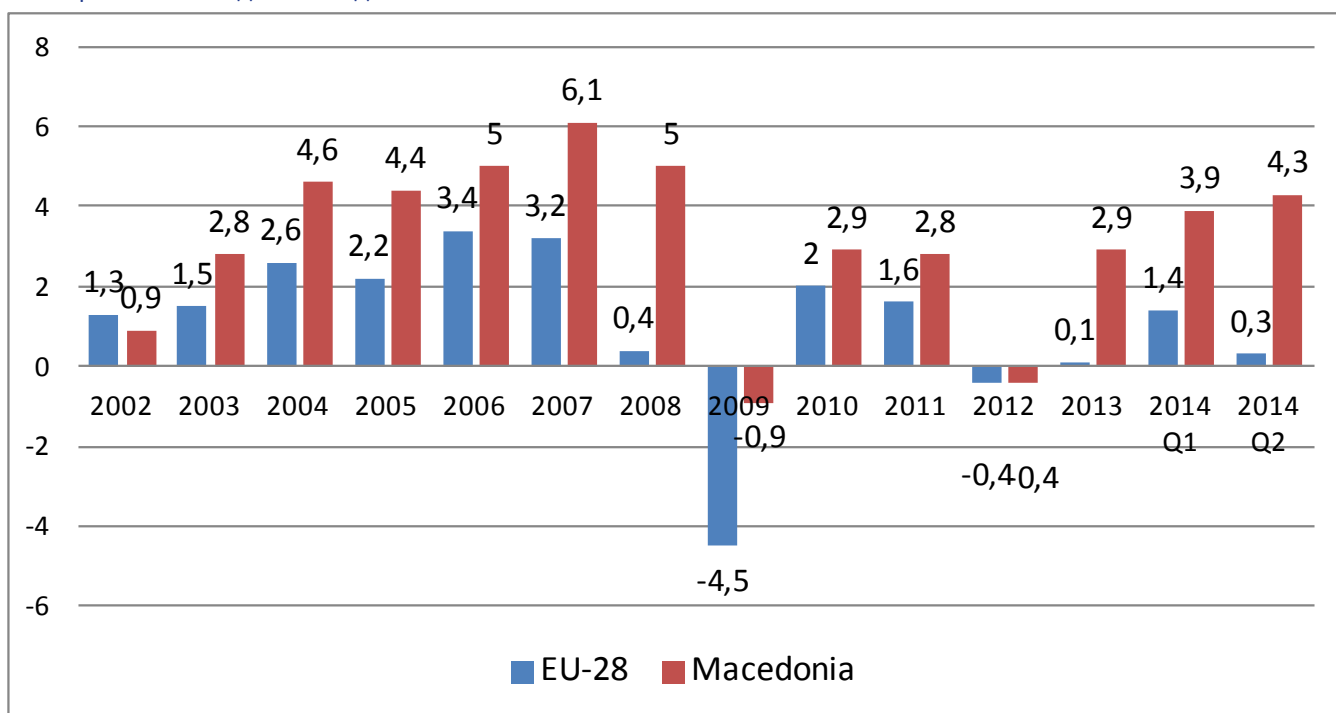
Во овој дел се содржани анализи и преглед на макроекономската состојба во земјата, преку неколку главни економски индикатори: БДП и потрошувачка, заеми и штедни влогови, трговски биланс и СДИ, пазар на трудот како и пречки при водењето бизниси. Целта на презентираниите индикатори е да се понуди поширока слика за состојбата и моменталните трендови во Македонската економија, што ќе

ја даде рамката на прашањето на скриената економија во земјата.

БДП и потрошувачка

Согласно последните пресметки на Народната Банка на Р. Македонија, БДП во 1 Квартал на 2014г. се зголемил за 3,9%. Прогнозите на НБРМ се дека растот на БДП за 2014 ќе се одржува на 3,7% со потенцијал за понатамошен раст од

График 1 – % Годишен раст на БДП,
Извори: ЕУРОСТАТ до 2013 година и Мкстат за 2014

4,4% во 2015 год. Според НБРМ, инфлацијата во 2014 ќе се одржува на 1%, со што ќе се охрабрува потрошувачката. Од друга страна, ДЗС бележи дефлација од 0,2% во 3 К. во 2014, што може негативно да влијае врз владините приходи во долгорочна смисла. Од една страна, инфлацијата во 1 Квартал од 2014 била 0,6% но неизвесностите околу конфликтите во Ирак и Украина како и неодамнешните поплави во регионот ќе создадат дополнителни инфлациски притисоци врз цените на храна и енергенси и врз одржување на стапката на инфлација на стабилно и прифтливо ниво. Од друга страна, наметнатите санкции на ЕУ и САД врз Русија и поврзаниот драстичен пад на цените на нафтата ќе направи дефлациски

притисок врз економијата, посебно онаа на ЕУ, со која Македонија има најголем трговски обем.

Владиниот дефицит се предвидува да биде 3,5% во 2014 (пад од 4,1% во 2013). Оваа фискална стимулација најевидентно ќе се употреби во градежништвото и големите инфраструктурни проекти кои создаваат секундарни ефекти во економијата со тоа што влијаат врз десетици економски сектори и го зголемуваат вработувањето. Оваа стимулација е видлива и довела до зголемено создавање на бруто капитал најмногу поради градежните активности (62,4%) и механизацијата и опремата (31,5%)¹. Индустрискиот извоз во

¹ <http://www.stat.gov.mk/PrikaziSoopstenie.aspx?id=34&rbr=1496>

октомври 2014 исто така се зголемил за 7,5% во споредба со истиот месец во 2013 год, што се совпаѓа со зголеменото вработување во индустријата за 9.5%² или 7,9 за целиот период (јануари до октомври). Сепак, јавниот долг, иако еден од најниските во регионот, покажува растечки тренд (39,3%, 3К 2014)³, кој се очекува да продолжи во наредните години.

Кредити и штедни влогови

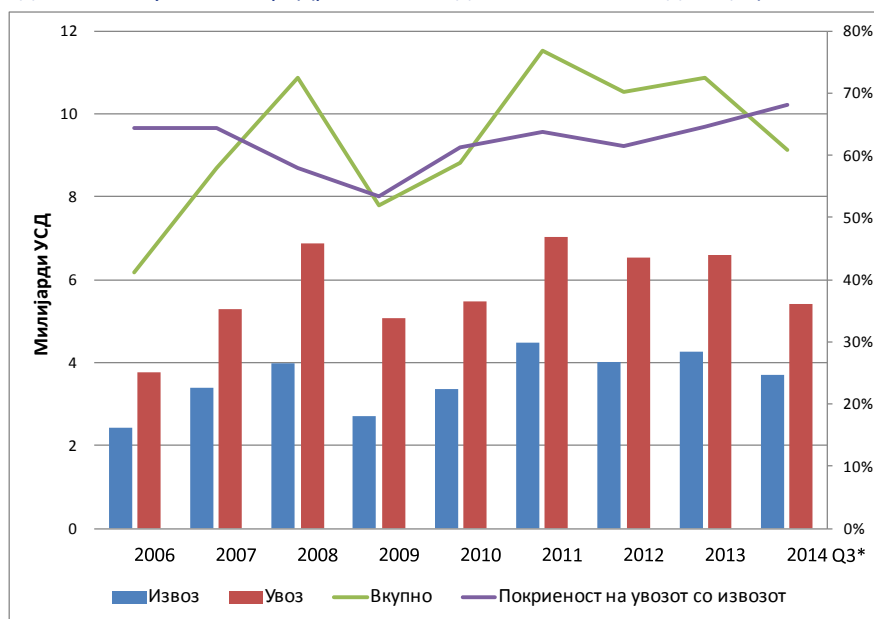
Од јули 2014⁴, нивото на штедни влогови на физичките и правните лица се зголемило за 8.1% на годишна основа, што вкупно изнесува 4,35 милијарда ЕУР. Соодветно на тоа, во јули 2014 забележано е зголемување на вкупниот кредитен раст од 8,4% на годишна основа и вкупно изнесува 3,97 милијарда ЕУР. Ова е индикатор дека зголеменото штедење конечно ги охрабрило банките да даваат дополнителни заеми, што се гледа во растечките цифри кои се однесуваат и на потрошувачките расходи, што може да има позитивно влијание врз преминот од неформалната кон формалната економија. Сепак, сè уште постојат ризици врз економијата. Портфолиото на нефункционалните кредити покажува нагорен тренд и претставува 12,2%

(КЗ 2014) од вкупното кредитно портфолио, додека во 2007 изнесувало 7,5% од вкупното кредитно портфолио⁵.

Трговски биланс и СДИ

Иако Македонија продолжува да води фискално стабилна и се повеќе извозно ориентирана економија, која делумно се должи на драстичното зголемување на извозот, посебно од страна на компаниите со странски директни инвестиции (СДИ), истите севкупно остануваат на скромно ниво од самиот почеток на кризата, а завршуваат на 252 милиони ЕУР во 2013 и 201 милиони во 3 Квартал на 2014⁶ год. Со цел Македонија да успее да ја промени својата извозна структура кон стоки со повисока додадена вредност, потребен е значителен раст на СДИ во претстојниот период. Според Дирекцијата за технолошки индустриски развојни зони (ДТИРЗ), **извозот кој доаѓа од овие зони изнесува 25% од вкупниот извоз во 2013 и се очекува да ја надмине цифрата од 30% од вкупниот извоз до крајот на 2014**⁷. Вкупниот извоз од ТИРЗ во август 2014 г. изнесувал 750 милиони ЕУР, колку што изнесувал вкупниот извоз од ТИРЗ во фискалната година 2013.

График 2 – Трговски обем на Македонија. Лева оска (во милијарди УСД) за извоз, увоз и трговски обем. Десна оска % за сооднос извоз-увоз. Извор: Државен завод за статистика, податоци (2006-2014)

² Државен завод за Статистика, Соопштение за печат 04.07.2014. Пристапено од: <http://www.stat.gov.mk/pdf/2014/6.1.14.93.pdf>

³ <http://www.finance.gov.mk/mk/node/57>

⁴ Народна Банка на Р. Македонија (НБРМ), Статистички прилог, октомври 2014. Пристапено од: http://www.nbrm.mk/WBStorage/Files/Istrazuvanje_statisticki_prilog_10_2014.xlsx

⁵ <http://www.nbrm.mk/?ItemID=14491983563ACC458FCCA1F743335F6D>

⁶ Народна Банка на Р. Македонија (НБРМ), Директни инвестиции во земјата - движења, сеп. 2014. Пристапено од: <http://www.nbrm.mk/?ItemID=9A0F5F9FE76D1A4F9F957C1BEACAD1ED>

⁷ „Странските инвеститори го зголемуваат извозот“ Курир, 22.07.2014. Пристапено од: <http://kurir.mk/makedonija/ekonomija/166096-Stranskite-investitori-go-zgolemuvaat-izvozot>

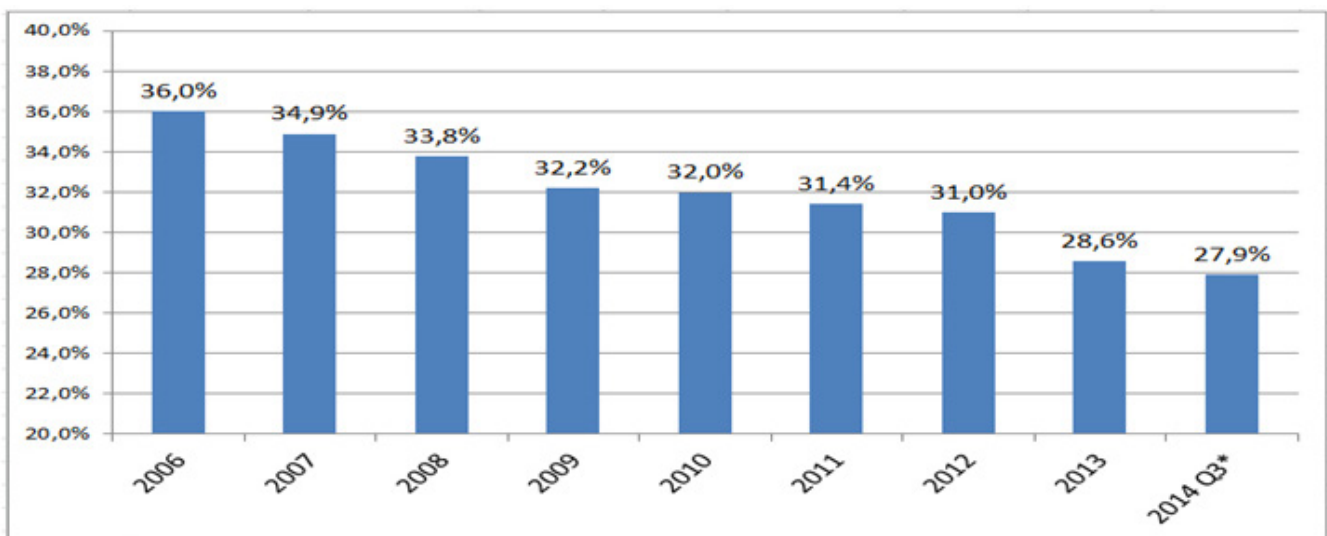
Дополнително, соодносот извоз-увоз (Слика 2) индицира растечки тренд со тоа што на увозот отпаѓа 68,2% на годишна основа, што претставува најголем однос од 2001 год. Вкупниот трговски обем во изминативе 3 години се одржува на околу 6,5 милијарди УСД и овој тренд се очекува да продолжи до крајот на 2014 (Слика 2). Окрупнувањето на СДИ е важно за забрзување на структурната трансформација, еднакво важно како и технолошкото ширење од една компанија кон цел поширок сектор

или збир на сектори⁸. Овозможувањето на технологијата да се прошири од ТИРЗ кон остатокот на економијата ќе одигра суштинската улога во реструктурирањето на економијата.

Пазар на трудот

Врз пазарот на трудот продолжува да влијае наследената структурна невработеност која датира од раните 1990-ти год. **Од 3 Квартал на 2014 год, стапката на невработеност е намалена и изнесува 27,9% (267.428), со**

График 3 – Стапка на невработеност во Македонија (во %)
Извор: ДЗС

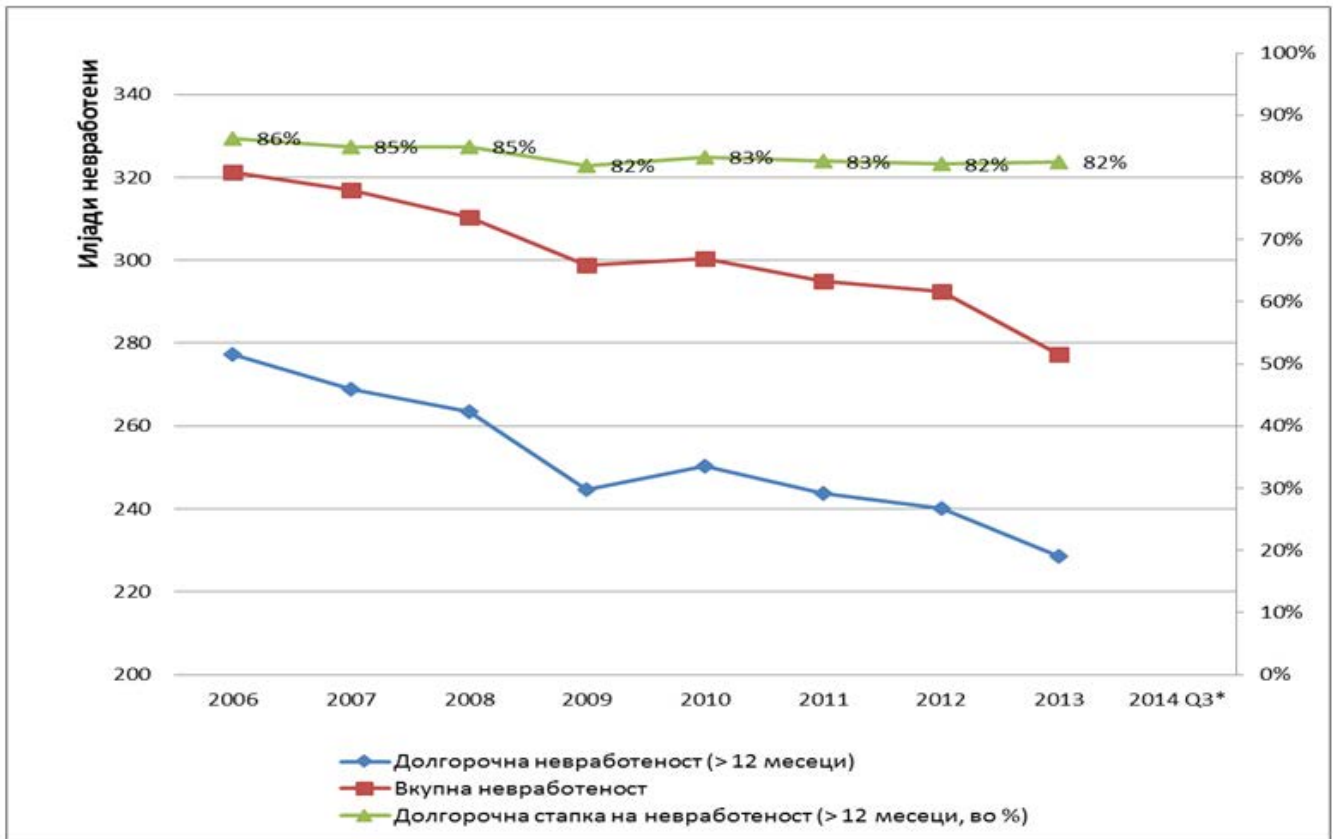
тенденција на понатамошно опаѓање. И покрај значителното намалување (од 37,2% во 2004 - Слика 3), невработеноста, посебно со овие размери, претставува еден од најзначајните фактори за генерирање на скриени економски активности. Дури и во контекст на економската криза од 2008 год, стапката на невработеност опаднала за 5,4% во годините потоа, што индицира зголемен капацитет на македонската економија да апсорбира нови работници, и оттаму, да понуди подобри услови тие да преминат од неформалната кон формалната економија.

И покрај низата стратегии за намалување на стапката на невработеност, секоја година вкупната долгорочна невработеност уште од 1996г. опстојува над 80% (83% во 2012, Слика 4). Слично на ова, невработеноста кај младите останува висока: 52,0% од вкупната невработеност во ЗК на 2014, со тенденција за понатамошно опаѓање. Наспроти тоа, вкупната сезонски прилагодена стапка на невработеност, долгорочната невработеност (како % од вкупната невработеност) и невработеноста кај младите во ЕУ28 во 2014 била 11,5%, 48,7% (во К1), а кај младите 21,6% (ЗК).⁹

⁸ Извештај за земјата од ММФ Бр. 13/179 (стр. 12-15). Пристапено од: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2013/cr13179.pdf>

⁹ Соопштение за печат на Еуростат, 01.07.2014, Еуро индикатори октомври 2014. Пристапено од: <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/6033691/3-31102014-BP-EN.PDF/fb5a7034-d11b-498c-b997-43a691c85c8f>

График 4 – Структура на невработеноста. Десна оска (%) за стапка на долгорочна невработеност. Извор: ДЗС

Со оглед на тоа дека статистички, невработените лица почесто се решаваат да работат во непријавената економија, преку анализа на структурата на невработените може да се добијат показатели за правците во кои треба да се да се насочат политиките и мерките или како подобро да се приспособат истите со цел да се постигне оптимална ефикасност. Историските податоци за невработеноста (Слика 5 и Слика 6) од Агенцијата за вработување (АВРМ)

покажуваат нагла промена во 2012-2013, која се должи на промената во начинот на кој АВРМ ги евидентира невработените од 2012 година, те. како активни баратели на работа (кои се обврзани да одат на разговори за работа, обуки и кои редовно се пријавуваат на секои 3 месеци во канцелариите на АВРМ), додека останатите се евидентирани како пасивни баратели на работа.

График 5 – Невработеност според националност на активни баратели на работа (% од вкупните баратели на работа)

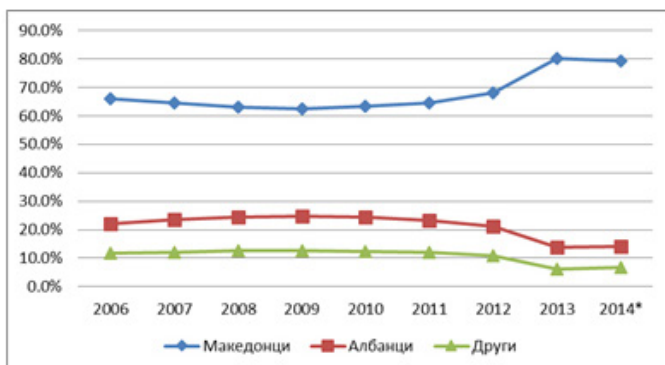

График 6 – Невработеност кај жените според националност (% од активни баратели на работа според род)

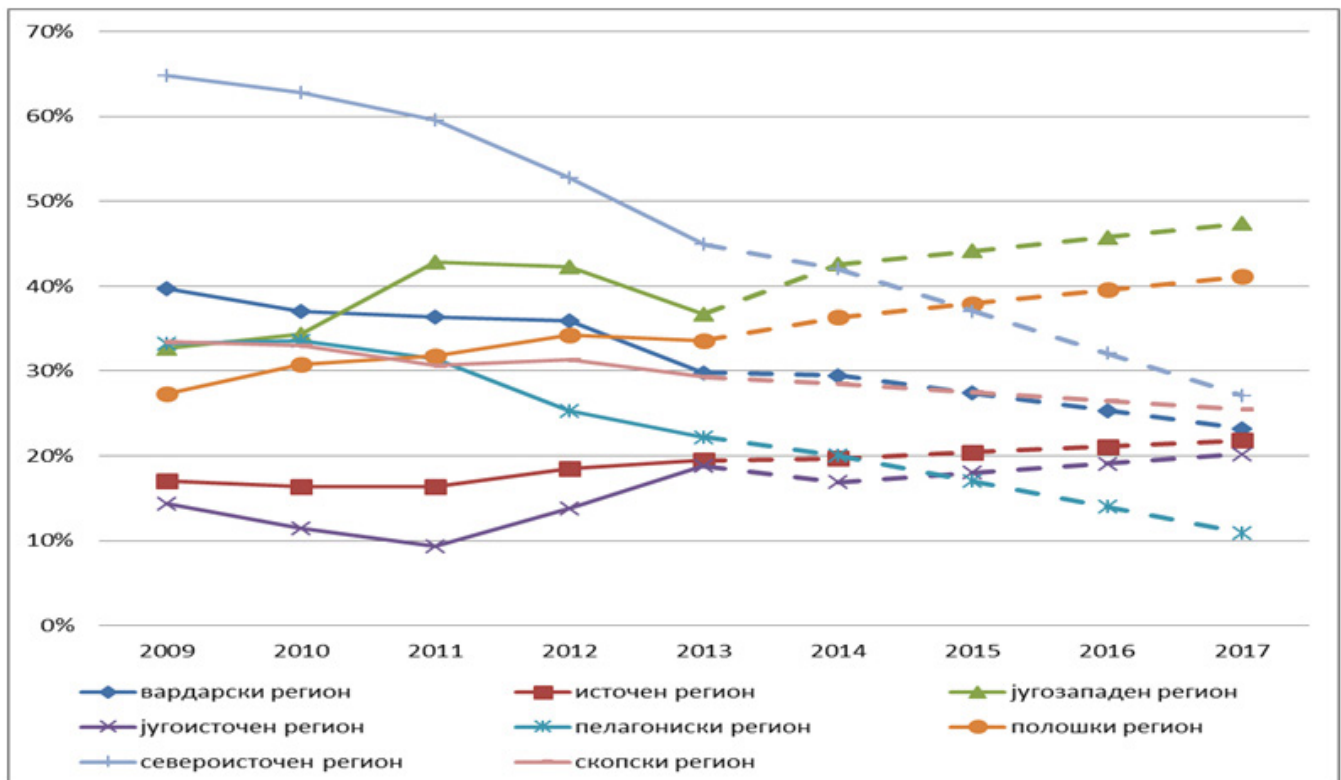
Извор: податоци на АВРМ, 2006-2014 јули.

Достапни на: <http://avrm.gov.mk/pregled-na-evidentirani-nevработени-lica-sporед-nacionalna-pripadnost.nspх>

Ако потемелно се прегледаат податоците, добиваме увид во обемот на непријавената работа во Македонија, со оглед на тоа што пасивните баратели на работа се оние кои поверојатно се инволвираат во непријавени активности. Мора да се забележи дека податоците не се сеопфатни, бидејќи, според некои студии 17,4% од неактивната популација на возраст помеѓу 25 и 40 не е пријавена како невработена, ниту е вработена¹⁰, што ги искривува податоците и води кон нивно потценување. Дополнително, падот на бројот на активни баратели на работа помеѓу Албанците и другите етнички групи (посебно Ромите) може да се објасни со фактот што многумина ги немаат потребните информации и не знаат дека треба да се пријавуваат почесто во АВРМ за да имаат статус на активни баратели на работа, како што укажуваат некои податоци од терен¹¹.

Во однос на податоците по региони, постои изразита комплементарност помеѓу различните региони во Македонија. Доколку сите други фактори се константни, линеарните предвидувања за податоците налагаат дека иако сè уште постојат регионални нееднаквости, повеќето региони покажуваат тенденција за спојување под нивото од 30%, со тоа што најдобрите резултати се видливи во пелагонискиот регион со стапка на невработеност од 10%. Сепак, предвидувањата за полошкиот и југозападниот регион за 2017 индицираат висока стапка на невработеност од 41.% и 47% (График 7). Овие податоци веројатно ќе бидат многу пониски, посебно за југозападниот регион, со оглед на тоа што се најавени нови странски директни инвестиции во годините по 2013, но сепак ова е важен индикатор за нееднаквиот регионален развој.

График 7 – Стапка на невработеност според регион. Периодот 2014-2017 е едноставна линеарна прогноза. Извор ДЗС

¹⁰ Јанеска, В. (2013) Пазар на трудот и трудова миграција во Р. Македонија – промени и тековна состојба.

Материјал претставен на 6. Работилница на IZA/ASE за проширувањето на ЕУ и пазарот на трудот.

Достапно од: http://www.iza.org/conference_files/EUEnlargement_2013/viewProgram?conf_id=2594 (Пристапено на 10.10. 2014).

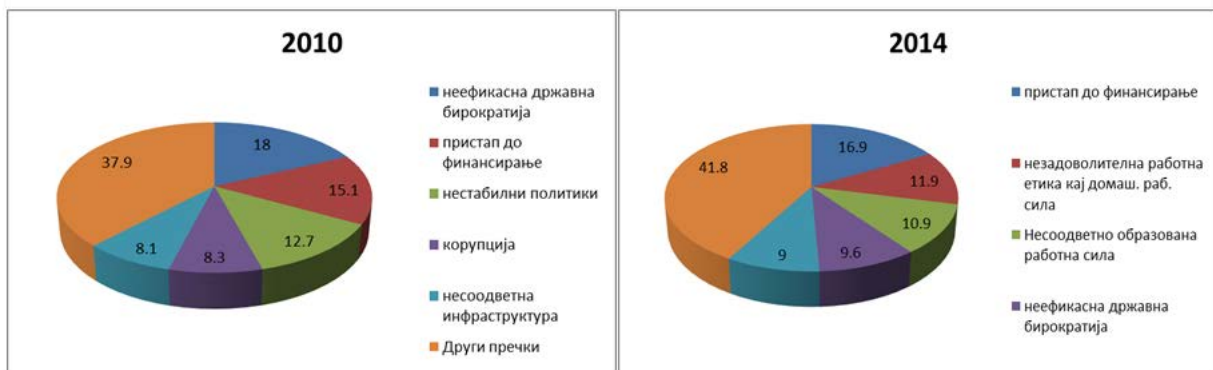
¹¹ Анализа: Помеѓу имплементација и реалност на Националната стратегија за вклучување на Ромите – Декада на Ромите 2005-2015, Хелсиншки Комитет на РМ, 2014

Пречки на водењето бизнис

Драгоцен извор на информации за деловната клима во Македонија, која е столбот на економскиот развој, се Годишните извештаи за конкурентност на Светскиот економски форум (WEF). Овие извештаи ја испитуваат ефикасноста на законската регулатива преку оценка на 16 клучни фактори: неефикасност на државната бирократија, пристап до финансирање, политичка нестабилност,

корупција, несоодветна инфраструктурна поставеност, несоодветно образуванa работна сила, незадоволителна работна етика кај домашната работна сила, даночни регулативи, рестриктивни трудови закони, даночни стапки, политичка нестабилност/менување на влади, криминал и кражби, неквалитетно јавно здравство, инфлација, девизни регулативи и недоволен капацитет за иновации.

График 8 – Петте главни пречки на водењето бизнис во Македонија, во %.
Светски економски форум – Светски извештај за конкурентност 2010 - 2015

Во случајот со Македонија, петте најголеми пречки за деловните активности (бизнисите) вообичаено опфаќаат околу 60% од сите пречки. Кога ќе се споредат петте најголеми пречки за годините 2010 и 2014, се појавуваат неколку клучни индикации. Пристапот до финансирање сепак останува клучната пречка за деловни активности уште од 2011 г. наваму, а неефикасноста на државната бирократија

останува една од петте клучни пречки во текот на 2010-2014 (График 8). Несоодветната инфраструктура исто така се појавува повремено меѓу петте најважни пречки, што значи дека сегашните напори за подобрување на инфраструктурата, што е од клучна важност за деловните активности, треба и понатаму да се зајакнуваат.

Табела 1- Светски извештај за конкурентност, 16 пречки за водењето бизнис во Македонија, (%).
Извор: Светски економски форум (СЕФ), Глобален извештај за конкурентност 2010-2015.

2010		2011		2012		2013		2014	
не ефикасна државна биروقратија	18	пристап до финансирање	19.7	пристап до финансирање	17.1	пристап до финансирање	17.4	пристап до финансирање	16.9
пристап до финансирање	15.1	неефикасна државна биروقратија	13.2	Несоодветно образована работна сила	12.5	несоодветна инфраструктура	15.2	незадоволителна работна етика кај домаш. раб. сила	11.9
не стабилни политики	12.7	Несоодветно образована	10	корупција	11.5	Несоодветно образована работна	11.9	Несоодветно образована работна	10.9
корупција	8.3	незадоволителна работна етика кај домаш. раб. сила	9.8	неефикасна државна биروقратија	11.4	незадоволителна работна етика кај домаш. раб. сила	11.6	неефикасна државна биروقратија	9.6
не соодветна инфраструктура	8.1	корупција	8.8	несоодветна инфраструктура	9.3	неефикасна државна	10.6	несоодветна инфраструктура	9
Несоодветно образована работна сила	7.7	нестабилни политики	8.1	незадоволителна работна етика кај домаш. раб. сила	7.5	корупција	8.7	нестабилни политики	8.4
незадоволителна работна етика кај домаш. раб. сила	6.4	даночни регулативи	7.3	нестабилни политики	5.7	Недоволен капацитет за	5.7	Недоволен капацитет за иновации	7.6
даночни регулативи	6.4	несоодветна инфраструктура	5.2	Недоволен капацитет за иновации	5.4	даночни стапки	3.6	корупција	5
ре рестриктивна работна легислатива	6	даночни стапки	4.6	даночни регулативи	3.7	нестабилни политики	3.3	даночни стапки	4.6
даночни стапки	4.2	политичка нестабилност / државни удари	3.4	рестриктивна работна легислатива	3.4	лошо јавно здравство	3.2	даночни регулативи	4.2
политичка нестабилност / државни удари	2.4	рестриктивна работна легислатива	3.1	криминал и кражби	3	даночни регулативи	3.1	рестриктивна работна легислатива	3.8
криминал и кражби	1.9	инфлација	3.1	политичка нестабилност / државни удари	2.9	рестриктивна работна легислатива	1.8	лошо јавно здравство	2.8
лошо јавно здравство	1.4	лошо јавно здравство	2	даночни стапки	2.7	криминал и кражби	1.7	криминал и кражби	1.6
инфлација	1.2	криминал и кражби	1.2	инфлација	2.2	политичка нестабилност / државни удари	1.4	регулатива за девизно работење	1.5
регулатива за девизно работење	0.3	регулатива за девизно работење	0.5	лошо јавно здравство	1.4	инфлација	0.4	политичка нестабилност / државни удари	1.3
Недоволен капацитет за иновации		Недоволен капацитет за иновации		регулатива за девизно работење	0.2	регулатива за девизно работење	0.4	инфлација	1

Најважниот тренд од изминатите 2-3 години е постојаното присуство на два фактора помеѓу петте најважни пречки, а тоа се незадоволителната работна етика кај домашната работна сила и несоодветно образуваната работна сила. Во 2014 г., како што е споменато погоре, тие беа второ и

трето рангирани пречки за водење бизнис во Македонија. Низа стопански здруженија постојано повторуваа дека има голем расчекор помеѓу деловните потреби, во смисла на конкретни работни вештини и знаење, и расположливоста на работна сила потребна за оптимално водење бизнис.

Табела 2 – Државни приходи наспроти главните макро индикатори и други податоци

Индикатор (милиони MKD освен ако е назначено поинаку)	FY 2006	FY 2007	FY 2008	FY 2009	FY 2010	FY 2011	FY 2012	FY 2013	Q1-Q3 2014*
GDP (Тековни цени мил. MKD)	320.059	364.989	411.728	410.735	434.112	459.789	458.621	473.019	385.793
Вкупен извоз (мил. УСД)	2.415	3.398	3.991	2.708	3.351	4.478	4.015	4.267	3.694
Вкупен увоз (мил. УСД)	3.752	5.281	6.883	5.073	5.474	7.027	6.522	6.600	5.419
Финална потрошувачка	308.328	342.361	405.487	392.912	407.052	429.450	427.573	447.578	340.396
Финална потрошувачка на домаќинствата	250.309	279.880	330.399	314.376	324.096	345.262	342.809	364.665	276.048
финална потрошувачка на државата.	58.019	62.481	75.088	78.536	82.957	84.188	84.764	82.912	64.348
Бруто основни средства	56.485	71.557	86.403	81.872	82.968	94.698	105.443		

Странски директни инвестиции (мил. MKD)	21.207	31.117	24.593	8.916	9.842	20.713	4.431	15.466	12.337
Странски директни инвестиции (мил. ЕУР)	344,8	506,0	399,9	145,0	160,0	336,8	72,0	251,5	200,6
Данок на добивка	4.710	5.896	8.579	4.435	3.691	3.888	3.655	4.419	3.590
Данок на приход	8.414	8.891	8.696	8.707	8.872	9.513	9.553	10.255	8.603
ДДВ (УЈП)	27.240	32.962	36.174	35.178	37.694	42.223	38.468	39.835	31.422
ДДВ (Царина)	26.400	34.500	43.400	32.511	34.814	41.322	41.041	37.741	28.172
Акцизи	680	890	1.000	14.730	14.670	15.559	16.630	18.064	14.363
Царини	5.600	6.400	6.400	5.409	4.760	3.779	4.066	4.255	3.100
Стапка на раст на кредити (%)					7,1	8,5	5,4	6,4	8,7*
Стапка на раст на кредити за домаќинства (%)					5,1	8,1	6,5	10,2	12*
Стапка на раст на корпоративни кредити (%)					8,4	8,6	4,5	3,8	6,4*
Стапка на лоши кредити (%)	11,2	7,5	6,8	9,1	9,3	9,9	10,5	11,5	12,2
Стапка на раст на депозити (%)					13,7	9,2	4,9	6,1	8*
Стапка на раст на депозити на домаќинства (%)					17,4	12,0	7,2	6,7	7,9*
Стапка на раст на корпоративни депозити (%)					6,4	6,1	-2,0	4,1	12,3*
Јавен долг	30,6	23,5	20,5	23,6	24,1	27,7	33,7	34,2	39,3
Јавен долг (вклучувајќи ги и други долгови)	33,2	25,8	23	26,2	27,2	32,0	38,3	40,5	46,6
Буџетски дефицит (%)	-0,5	0,6	-0,9	-2,7	-2,4	-2,5	-3,9	-4,1	
Стапка на инфлација (%)	3,2	2,3	8,3	-0,8	1,6	3,9	3,3	2,8	-0,2
Девизни резерви на НБРМ (мил. ЕУР)	1.416,7	1.524,4	1.494,9	1.597,5	1.714,5	2.068,9	2.193,3	1.993,0	2.435,0
Неопфатена економија НОЕ (како % од подесувањата на БДП)			20,1	21,0	19,6	20,0	19,2		

* Податоците треба да бидат потврдени со официјални податоци, кои се достапни до К4 20013,

Извор: Министерство за Финансии, Народна банка на Република Македонија (НБРМ), Државен завод за статистика (ДЗС), Управа за јавни приходи (УЈП), Царина и др.

III. Скриена економија: поим и мерење

Концептот на 'скриена економија' не е нов за македонската и академската јавност, иако самиот овој термин досега не бил употребуван. Најчесто користени термини се 'сива' или 'неформална' економија, кои државните власти ги употребуваат во нивните стратешки документи (Акциони планови), во медиумите и најголемиот дел од академската јавност. Таа се дефинира како 'економски активности кои се законити, но (намерно) не се регистрирани и евидентирани, за да се избегне оданочување'¹².

Воглавно, економистите и креаторите на политики нудат широк спектар на термини и дефиниции во литературата достапна на оваа тема. Овој социо-економски феномен се нарекува најразлично, како неформална, сива, скриена или подземна економија, со уште поголем број на толкувања достапни на сите јазици. Иако сите термини по дефиниција упатуваат на истата општа констатација дека станува збор за неевидентирани економски активности, сите имаат разлики во нијансите зависно од нивната цел. На пример Европската

¹² Акционен план за сивата економија 2014, МТСП, 2013

Комисија повеќе се фокусира на непријавената работа и ја дефинира како „каква било платена активност која по својата природа е законска но не е пријавена пред властите, земајќи ги предвид разликите во регулаторниот систем на Земјите-членки.”¹³ Со оваа дефиниција се покриваат најразновидни активности, исклучувајќи ги, притоа, криминалните дејствија. Моделот на неформалност на Светската банка¹⁴ ги посочува причинителите и составот на скриената економија. Некои од главните автори во ова поле, како што се Шнајдер и Вилијамс (2013), велат дека сивата економија: „го вклучува сето пазарно-базирано производство на законити добра и услуги кои намерно се затскриваат од јавните власти поради следниве причини:

- да се избегне плаќање на даноци на приход, ДДВ и друго;
- да се избегне уплаќањето на придонеси за социјално осигурување;
- да се избегне почитување на одредени законски регулирани стандарди на пазарот на трудот, како што се минималната плата, максимално дозволеният број на работни часови, стандардите за безбедност и здравје и др.; и
- да се избегне исполнувањето на одредени административни обврски.¹⁵

Постојат неколку различни методи (директни и индиректни) за мерење на скриената економија. Оние кои најмногу се користат се наведени во Табелата 2.

Табела 3 – Список на најкористени методи за мерење на скриените економски активности

Директен пристап	Индиректен пристап
<ul style="list-style-type: none"> • Репрезентативни студии на скриените економски активности • Студии за временско буџетирање • Даночни контроли 	<ul style="list-style-type: none"> • Монетарни методи • Методи базирани на разлики во приходи и расходи • Методи базирани на разлики во понуда и побарувачка на работна сила • Метод на физички инпут (наспроти официјалниот производ), пр. трошење на ел.енергија • Повеќе индикатори – повеќе причини (MIMIC)

Во случајот на Македонија, преовладуваат **индиректни методи** на мерење на скриената економија. Повеќето истражувачи и институции се фокусираат на динамичниот општ модел на двосекторска рамнотежа¹⁶, Методот на потрошувачка на електрична енергија (ЕСМ)¹⁷,

методот Повеќе индикатори – повеќе причини (MIMIC)¹⁸¹⁹, како и методот на понуда и побарувачка за користење на прилагодувања од домашниот БДП за неисцрпност како мерка за проценка на неопфатената економија. Од друга страна, **директните методи** се претставени со

¹³ Комунике од Европската Комисија COM (2007) 628 финално. Пристапено од: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0628:FIN:EN:PDF>

¹⁴ Chen, M., A., The Informal Economy: Definitions, Theories and Policies (2012). Пристапено онлајн на 07.03.13 од: http://wiego.org/sites/wiego.org/files/publications/files/Chen_WIEGO_WP1.pdf

¹⁵ Schneider, Friedrich; Williams, Colin “The Shadow Economy,” The institute of Economic Affairs 2013, pp 23-27, пристапено на 01.06.2014 from: <http://www.iea.org.uk/sites/default/files/publications/files/IEA%20Shadow%20Economy%20web%20rev%207.6.13.pdf>

¹⁶ Elgin, C. and Öztunali, O. (2012) Shadow Economies around the World: Model Based Estimates.

Istanbul: Bogazici University, Department of Economics.

¹⁷ Garvanlieva, V., Andonov, V., Nikolov, M. (2012) Shadow Economy in Macedonia. Skopje: Center for Economic Analyses

¹⁸ Ибид,

повремени директни анкети на населението на ниво на држава, и на ниво на претпријатија²², и со анкетата за работна сила²³.

Во делот кој следи е разработен методот кој го употребува Државниот завод за статистика на РМ за мерење на опфатот на скриената економија со нудење на предлози за подобрување.

Скриената економија во Државниот завод за статистика

Како единствена јавна установа со овластување да спроведува годишни мерења на различните форми на скриени економски активности, Државниот завод за статистика врши проценка на обемот на скриена економија преку два мерни метода: детектирање на уделот на неформална работа во севкупната стапка на вработеност; и приспособување на БДП преку пресметување на неопфатената економија. Првите податоци се прибираат преку Анкетата за работна сила (АРС) а вторите преку пресметките за сеопфатноста на БДП.

Во 2008, Државниот завод за статистика (ДЗС) иницираше процес на дефинирање на прашањата за АРС во однос на неформалниот сектор и нестандартното/неформално вработување, со помош на надворешни експерти. Овој процес резултираше со прецизирање на мерките за нестандартно/неформално вработување, како и за неформалниот сектор²⁴. Во моментот, ДЗС го користи методот на 'неформална работа' во кој се вклучени сите непријавени работници (оние без покриена социјална и правна заштита),

независно дали работат во: регуларни фирми, нерегистрирани или субјекти без правен статус, самовработени лица со свои претпријатија или во домашниот сектор.

Поконкретно, со анкетата најпрво се детектираат сите вработени лица, т.е. сите лица кои работеле барем еден час во текот на неделата за која се поднесува извештајот. Понатаму со анкетата се прашува дали лицето е регистрирано во Агенцијата за вработување и/или дали за него се уплаќаат придонеси во фондот за ПИО²⁵. ДЗС ги дефинира единиците во неформалниот сектор како 'претпријатија кои не се регистрирани' додека работата во неформалниот сектор ги опфаќа лицата кои работат во: (1) нерегистрирани правни ентитети; (2) субјекти на неформални работодавачи кои не се регистрирани и (3) субјекти на неформални работодавачи чии вработени не се регистрирани. Се прибираат информации само за главната/примарна дејност, што значи дека вработувањето во неформалниот сектор се однесува само за лица чија примарна дејност е во неформалниот сектор. Согласно ова, *'неформалното вработување ги вклучува вработените лица кои не се регист-рирани (со својата примарна дејност) во фондот за ПИО, ФЗО и/или Агенцијата за вработување.'*²⁶ Поконкретно, следниве видови на работа се сметаат за неформална: (1) самовработени лица кои работат во нивните неформални (нерегистрирани) субјекти; (2) работодавачи вработени во сопствени неформални (нерегистрирани) субјекти; (3) членови на домаќинства кои работат во субјекти во формалниот сектор; (4) членови

¹⁹ Schneider, F., Buehn, A. and Montenegro, C. (2010) Shadow Economies All over the World.

New Estimates for 162 Countries from 1999 to 2007. Policy Research Working Paper 5356. Washington D.C.: World Bank Group.

²⁰ ДЗС

²¹ Stankovic, M. and Stankovic, B. (2012). Social and economic aspects of the shadow economy in the Republic of Macedonia: A study. Social Science Research Network [онлајн]. Достапно на: <http://ssrn.com/abstract=2162922> (пристапено на 30.06.2014).

²² World Bank. (2014) Enterprise Survey 2013. Country Profile Macedonia. Washington D.C.: World Bank Group.

²³ ДЗС

²⁴ Новковска, Б. (2008), Мерење на нестандартната и неформална работа во Р, Македонија, Материјал презентираан на работилницата: Мерење на неформалното вработување во развиените земји WIEGO, Kennedy School of Government, Harvard University, 31 October – 1 November 2008

²⁵ Ибид.

²⁶ МОТ-АРС Методологија за Македонија, Достапно на: http://www.ilo.org/dyn/lfsurvey/lfsurvey.list?p_lang=en&p_country=MK

на домаќинства кои работат во субјекти во неформалниот сектор; (5) работници кои неформално работат во субјекти во формалниот сектор; (6) работници кои неформално работат

во субјекти во неформалниот сектор.

Во прилог бр. 1 се прикажани прашањата кои ги користи ДЗС за детектирање на неформална работа преку анкетата за работна сила:

Прилог 1. Прашања кои ги користи ДЗС за детектирање на неформалната работа

“Дали сте пријавени на вашата работа во некоја од институциите наведени подолу?”
(заокружете колку е потребно)

1. Фондот за ПИОМ
2. Приватни фондови за пензиско осигурување
3. Фондот за здравствено и социјално осигурување на РМ
4. Не знам
5. Не сум пријавен
6. Друго (наведи конкретно)

“Дали деловниот субјект каде работите е регистриран во Централниот Регистар на РМ?”

1. Регистриран
2. Не регистриран
3. Не знам
4. Друго

“Дали имате?”

1. Писмен договор
2. Устен договор

Извор: МОТ-АРС Методологија за Македонија, достапна на:

http://www.ilo.org/dyn/lfsurvey/lfsurvey.list?p_lang=en&p_country=MK

Иако ги детектира основните форми на неформална работа, споменатиот метод не ги вклучува поспецифичните форми на неформална работа, на пример: работници кои се пријавени на помала плата (обично на минималната за дејноста во која работат), но кои примаат повисока нето плата, преку ‘исплати во плико’ или со дополнителни договори на дело; работници кои се пријавени на половина работно време а во суштина работат полно раб. време, итн. Дополнително, тука не се вклучени работниците на кои им се уплаќа одредена сума на нивна сметка во банка, (на која се пресметуваат одредени даноци), но од нив се бара да му вратат дел од сумата на работодавачот. Со оглед на тоа што постојат многу примери за ваквите практики²⁷,

тие укажуваат дека сегашниот метод за мерење на неформалноста не е сеопфатен. Сепак, иако нецелосен, методот нуди драгоцен информации за креаторите на политиките во однос на опфатот и структурата на неформалната работа, а подолу е содржан осврт на дел од нив.

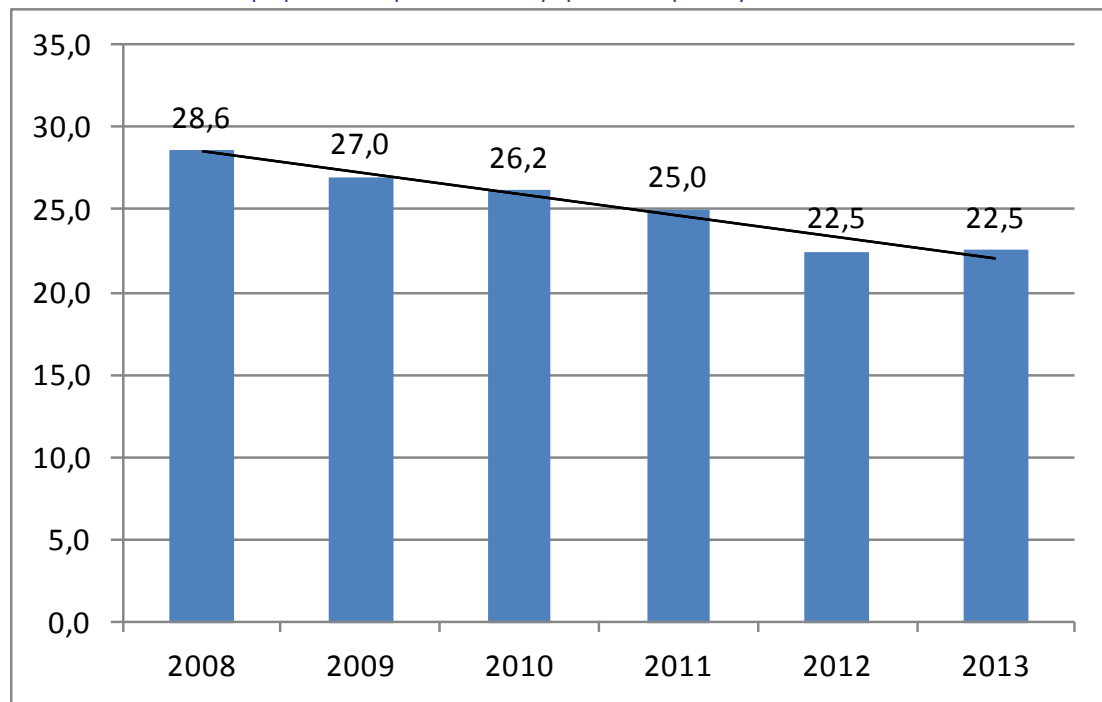
Удел и структура на неформалната работа

Според Анкетата за работна сила од 2013 спроведена од ДЗС, опфатената неформална работа како удел од вкупната вработеност во 2013г. изнесувала 22,5% (График XX). Забележителен е трендот на опаѓање на опфатената неформална работа во изминатите неколку години, што укажува на тенденциите за формализирање на работната сила.

²⁷ [http://lider.mk/2014/07/22/pogolemi-kazni-za-nepocituvacite-na-zakonot-za-minimalna-plata/;](http://lider.mk/2014/07/22/pogolemi-kazni-za-nepocituvacite-na-zakonot-za-minimalna-plata/)

[http://faktor.mk/archives/102624#;](http://faktor.mk/archives/102624#) [http://www.time.mk/cluster/8035d735bd/ohrid-sky-vo-mtv-za-odbranite-se-deli-plata-vo-pliko.html;](http://www.time.mk/cluster/8035d735bd/ohrid-sky-vo-mtv-za-odbranite-se-deli-plata-vo-pliko.html)

График 9 - Формални и неформални вработувања по пол

Извор: ДЗС, анкета на работна сила 2013

Во однос на демографските специфики, најновите податоци од АРС укажуваат дека **неформалната работата е најзастапена кај работниците постари од 65 години, по што следи старосната група 15-24** (Табела 3). Кај другите возрасни групи, на неформална работа отпаѓа околу 20%. Кај повозрасната популација (над 65 год. возраст) не треба многу да загрижува високата стапка на неформална работа, бидејќи обично станува збор за

пензионирани лица чијашто социјална заштита е покриена, а тие продолжуваат да работат неформално за дополнителни приходи; но навистина сериозно треба да се зафатиме со високата стапка на неформална работа помеѓу младата популација како состојба. Во однос на родовата поделба, мажите, споредено со жените, се повеќе вклучени во неформалната економија.²⁸

Табела 4 - Удел на неформални работници како % од вкупниот број вработени по возрасни групи

Возрасна група	15-24	24-44	45-64	65+
%	43	20	20	90

Извор: Пресметки на авторите базирани врз податоци на АРС

Новковска (2008) нотира дека **неформалната работа е тесно поврзана со обликот на вработување, т.е. таа е карактеристична за вработувањето на определено време и нестандартните облици на ангажирање**²⁹ (види Табела 4 подолу), од кои на првиот облик отпаѓа 77,7% а на вториот 70% од вкупната

неформална платена работа. Авторката заклучува дека со оглед на тоа што Агенциите за привремени вработувања во Македонија мора формално да ги пријават вработените, може да се заклучи дека сета неформална работа од привремен карактер се одвива надвор од агенциите.

²⁸ ДЗС, АРС, 2014²⁹ Дефинирано од Новковска (2008) како: привремено вработени лица преку агенции за привремено вработување, вработени на определено работно време (не преку агенција) и работници со скратено работно време.

Табела 5 - Формално и неформално вработување и облик на вработување (АРС, 2007)

	мажи	жени	вкупно
привремено како % од формалното	4,8%	4,8%	4,8%
привремено како % од неформалното	78,4%	74,2%	77,0%
нестандардно ³⁰ како % од формалното	5,9%	6,8%	6,3%
нестандардно како % од неформалното	79,1%	74,8%	77,7%

Извор: http://wiego.org/sites/wiego.org/files/publications/files/Novkovska_Measuring_informal_empl_Makedonija.pdf (Новковска, 2008)

Со оглед на тоа што местото на работа е уште една, типична одлика на неформалното вработување, Новковска (2008) исто така го анализира бројот на неформални работници и работодавачи кои работат од дома, и констатирала дека овој процент е многу низок. Всушност, 95,5% од неформалните работници во не-земјоделските и 97,8% во земјоделските дејности не работат од дома; додека кај работодавачите, 93% од оние во не-земјоделскиот и 89% во земјоделскиот сектор не работат од дома.

Од презентираниите податоци евидентно е дека најранливите групи за скриени економски активности се: младите, мажите, работниците со времено и нестандартно вработување.³¹ Иако обично се однесува на луѓе со пониски квалификации и сезонска работна сила, нетрадиционалните форми на неформална работа вклучуваат и професии како што се: преведувачи, програмери, наставници, итн.³² Оттука, овие групи треба да бидат (а некои веќе се) изложени на конкретни јавни политики со цел ефикасно да се справиме со овој проблем. Повеќе информации за карактеристиките на ранливите групи се претставени во Поглавјето 6 од извештајот, а пак политиките и мерките насочени кон нив се во Поглавје 8.

Мерење на неопфатената економија

Дополнителен метод за мерење на скриената економија која се користи од ДЗС е мерење на сеопфатноста на БДП. Поконкретно, ДЗС ја дефинира "неопфатената економија" како 'активности во рамки на производните дејности во согласност со методологијата ЕСС 95³³, но кои делумно или целосно не се вклучени во пресметките на БДП затоа што се нереално прикажани или не се опфатени со статистички или административни извори на кои се базираат националните сметки.'³⁴ Оттаму, приспособувањата на сеопфатноста се прават со пресметување на БДП со производниот метод. ДЗС ги утврдува и мери различните видови на причинители за несеопфатноста врз основа на прирачник на ОЕЦД за мерење на неопфатената економија и табеларниот пристап на Евростат кон сеопфатноста. Конкретно, направени се прилагодувања за следните видови на неопфатена економија: (1) Субјекти кои избегнуваат да се регистрираат - подземна економија; (2) Субјекти кои не се обврзани да се регистрираат; (3) Регистрирани физички лица кои не мора да се вклучени во статистиката; (4) Намерно нереално прикажување на податоците од страна на субјектите; и (5) Статистички недостиг на податоци.³⁵

³⁰ привремено вработени лица преку агенции за привремено вработување, вработени на определено работно време (не преку агенција) и работници со скратено работно време.

³¹ Се претпоставува дека списокот не е исцрпен, но расположливите податоци се ограничени за понатамошни проценки.

³² Tevdovski, D., & Tosevska, K. (2006). The Main Characteristics of the Unemployment in Macedonia.

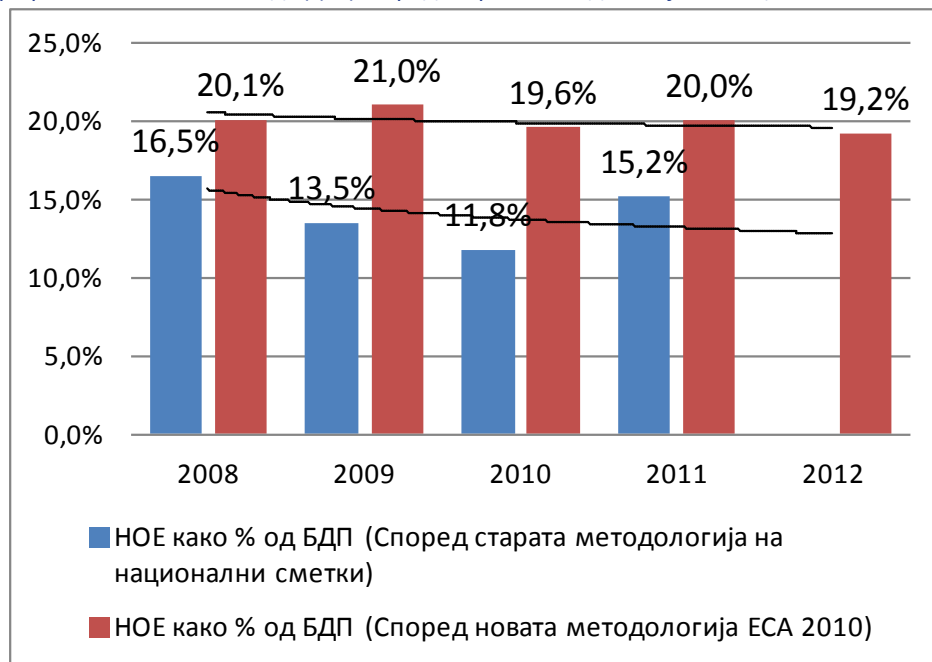
Proceedings from the International Scientific Conference - ECOTREND-2006 . Targu-Jiu: Constantin Brancusi University.

³³ вропски систем на сметки (ЕСС)

³⁴ ДЗС, Извештаи за БДП, 2011

³⁵ Ибид.

График 10 - НОЕ како % од БДП (Според старата методологија на национални сметки)

Извор: ДЗС, Извештаи за БДП

Неопфатената економија во периодот 2008-2012 изнесувала околу 20% од БДП, со тоа што најниска била во 2012 (19,2%). (График 10). Највисокиот удел на неопфатени економски активности бил забележан кај индикаторот 'субјекти кои не се обврзани да се регистрираат' (11-12%) и кај 'намерно нереално прикажување на податоците од страна на субјектите' (5-6%). (ДЗС, 2014)³⁶

IV. Скриената економија во Македонија во споредбен контекст

Нивото на скриена/сива економија во Република Македонија било проучувано од низа странски автори, во компаративен контекст со други земји, како и поединечно од страна на домашни автори. Ова поглавје содржи пресметки на разни автори со цел да се прикаже каква е позицијата на Македонија во споредба со други земји од регионот и надвор од него.

Шнајдер и др. (Schneider et al. 2010)³⁷ го користат MIMIC пристапот за проценка на сивата

економија, како процент од БДП во 162 земји, вклучително Македонија. Авторите користат донекаде различни причински променливи за земји со различни карактеристики. Конкретно, за земјите од источна Европа и централна Азија (најчесто земји кои биле во транзиција), тука се вклучени 'големината на државниот апарат, индексот на фискална слобода, за државните регулативи индексот на бизнис слобода, а за економската состојба стапката на невработеност, инфлацијата и отвореноста (вкупниот извоз и увоз на добра и услуги, како процент од БДП)'. Како индикатори, тие ја користат стапката на раст на БДП по глава на жител, стапката на раст на вкупната работна сила, и односот на М0 наспроти М1³⁸.

Според проценките, сивата економија во Македонија е највисока во регионот (График 11), на која во просек отпаѓа (од 1999 до 2007) 37,6% од вкупниот БДП. Според Шнајдер и др. (2010) што се однесува до земјите од Источна Европа и Централна Азија (најчесто транзициски земји) 'големината на државниот апарат и варијабилата на индексот на фискална

³⁶ Бруто домашен производ, 2000 - 2012 ажурирани податоци, ДЗС, 2014

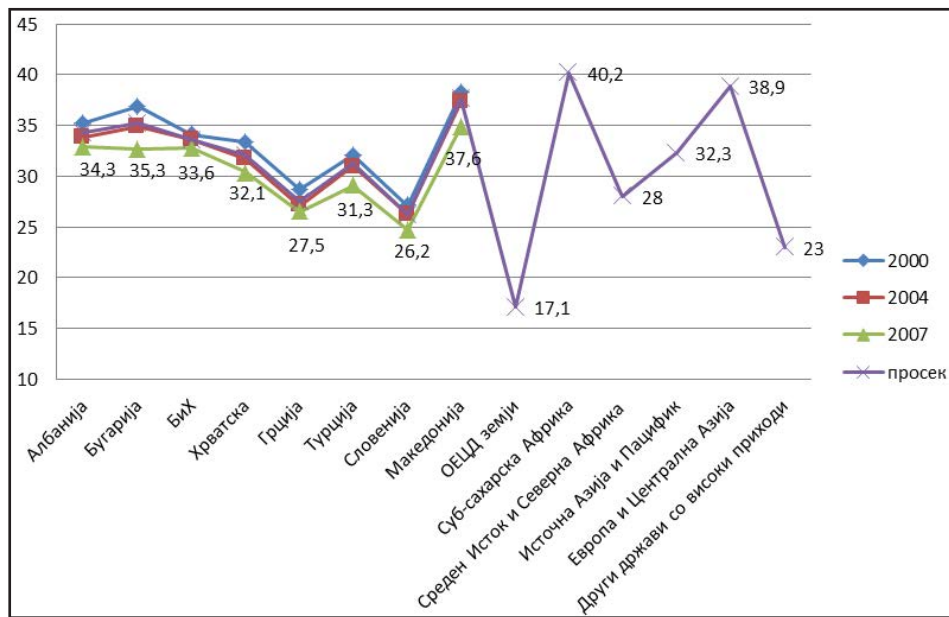
³⁷ Schneider, F., Buehn, A. and Montenegro, C. (2010) Shadow Economies All over the World. New Estimates for 162 Countries from 1999 to 2007. Policy Research Working Paper 5356. Washington D.C.: World Bank Group.

³⁸ М0/М1:М0 се однесува на валутата надвор од банките; вообичаената дефиниција за М1 е М0 плус влогите (Schneider et al. (2010)

слобода (обете го отсликуваат вкупното државно оптоварување), се статистички значајни причинители' за стапката на сива економија, како и за стапката на инфлација, стапката на раст на вкупната работна сила и растот на БДП по глава на жител. Сепак, се констатирало дека економската слобода е во негативна корелација со стапката на сива

економија во овие земји. Конечно, анализата посочува дека 'намалувањето на регулаторното оптоварување и подобрувањето на бизнис/економската слобода во земјите во транзиција и членките на ОЕЦД доведува до позначително намалување на сивата економија отколку што би се случило во земјите во развој'.³⁹

График 11. Проценки за сивата економија (како % од БДП) со MIMIC моделот (Schneider, 2010)

Заб: Презентираните вредности се однесуваат на просечната оцена за секоја земја/збир од земји

Анализата на Еурофонд (Европска фондација за подобрување на животните и работните услови) (2013) вели дека методот на Шнајдер нуди само 'релативни вредности, со помош на пристапот на побарувачка за валута за неколку земји (Австрија, Германија, Полска и

Швајцарија)', кои се калибрирани во апсолутни вредности.⁴⁰ Сепак, тие ги користат податоците на Шнајдер за презентирање на следниот графикон (График 12) која врши споредба на непријавената економија во Македонија со 27-те Земји-членки на ЕУ. Според податоците Македонија е зад сите ЕУ 27 земји, иако Романија и Бугарија се блиску.

³⁹ Ибид.

⁴⁰ Eurofound (2013) Tackling Undeclared Work in FYR Macedonia

График 12. Обем на непријавената економија, како % од БДП по земји (Македонија и 27-те членки на ЕУ)

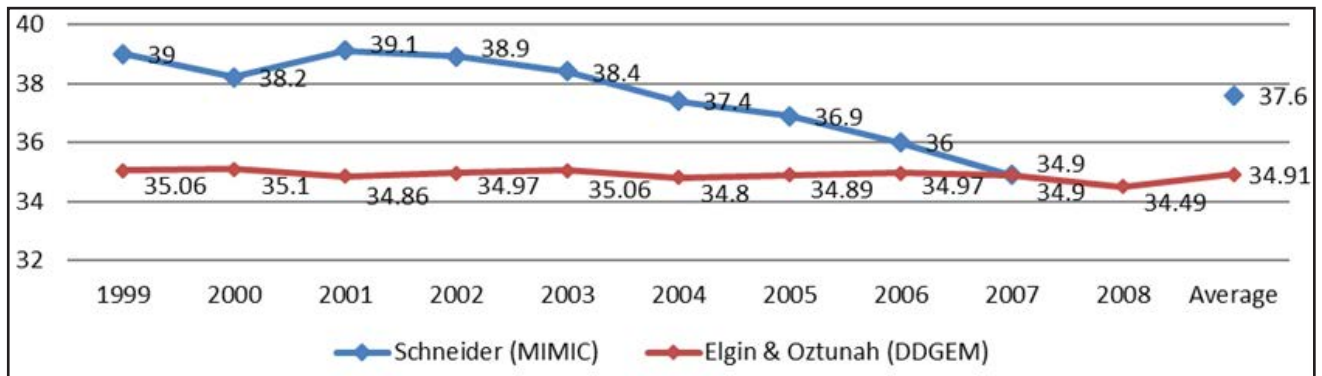
Извор: Шнајдер, 2011; според Еурофонд, 2013

Евидентно е дека проценките на Шнајдер индицираат бавен но постојан раст на сивата економија за Македонија, како процент од БДП од 39% во 2001 до 34.9% во 2007. Од друга страна, Elgin и Öztunali (2012), со користење на

новиот Детерминистичко-динамичен модел на општа рамнотежа (DDGEM), не детектираат поголеми осцилации од 1999 до 2008 и најчесто го мерат нивото на сива економија во рамките помеѓу 34 и и 35 проценти од БДП (График 13).⁴¹

⁴¹ Elgin, C., Öztunali, O., Shadow Economies around the World: Model Based Estimates, p.42

График 13. Проценки за сивата економија во Македонија според Schneider (MIMIC) и Elgin&Oztunah (DDGEM)

Пристапот на Elgin и Öztunali го третира обемот на сивата економија како неопфатена латентна варијабила (променлива) и во основа е составен од два чекора: во првиот се утврдени причините и индикаторите на сивата економија. Потоа во вториот чекор, со оглед на причинителите и индикаторите и конкретната взаемна релација преку неопфатената латентна варијабила, се изведува структурален модел на равенство за да се утврдат коефициентите на причинителите и индикаторите.⁴²

Проценките од овој модел исто така ја ставаат Македонија како лидер во регионот кога станува збор за уделот на сивата економија,

како процент на БДП, и како земја со најмал напредок во намалувањето на сивата економија од 1999 до 2008 год. (види Табела 5). Сепак, со оглед на тоа дека во Македонија проценките се правеле само до 2008, не можеме да утврдиме дали спроведените политики од таа година (рамен данок, намалување на надоместоците за социјално осигурување, итн.) резултирале во промена на овие цифри.

Табела 5. Проценка на сивата економија за земјите од западен Балкан. Elgin & Öztunali (Детерминистичко-динамичен модел на општа рамнотежа)

Табела 6 - Проценка на сивата економија за земјите од западен Балкан. Elgin & Öztunali (Детерминистичко-динамичен модел на општа рамнотежа)

година/земја	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Албанија	36.04	36.97	35.78	35.44	35.16	34.75	34.27	33.64	32.9	32.06	
Бугарија	34.98	35.05	35.02	34.9	34.63	34.45	33.92	33.43	32.7	31.91	
БиХ	35.49	34.54	34.11	33.89	33.83	33.81	33.43	33.05	32.8	32.03	
Хрватска	33.14	32.99	32.96	32.75	32.39	32.04	31.57	30.96	30.4	29.77	
Грција	28.79	28.5	28.13	27.9	27.72	27.39	26.92	26.76	26.5	26.16	25.85
Турција	32.53	31.96	31.56	31.61	31.36	31.2	30.82	30.26	29.1	28.63	27.68
Словенија	27.72	27.17	26.74	26.45	26.01	25.86	25.45	25.08	24.7	24.11	
Македонија	35.06	35.1	34.86	34.97	35.06	34.8	34.89	34.97	34.9	34.49	

Високата стапка на сива економија утврдена според методите наведени погоре е исто така поткрепена со наодите на анкетата на претпријатија (Светска Банка и МФК, 2013). Според последната анкета, 30% од претпријатијата во Македонија (особено малите и средните) ги навеле 'практиките

на конкурентите во неформалниот сектор' како најголеми пречки за нивните деловни активности. Во споредба со другите индикатори, ова била главната пречка, по која следел 'пристап до финансии' кој го избрале 22% од компаниите и 'политичката нестабилност' според 10% од нив. Споредбено, од сите земји во регионот,

⁴² Elgin, C., Öztunali, O., Shadow Economies around the World: Model Based Estimates, p.42

практиките во неформалниот сектор како пречка ја навеле најголемиот број на компании во Косово (25%), Бугарија (28%) и Албанија (18%). Неформалниот сектор била трета пречка според важноста за компаниите во Србија (11%) и Хрватска (10%) а не се нашла помеѓу првите три во Босна и Херцеговина. Податоците уште еднаш ја потенцираат големината на неформалната економија во Македонија, одделно, и споредено со земјите од регионот, како и степенот до кој го ограничува развојот на формалната економија.

Според анализата на вработеноста во (неземјоделскиот) неформален сектор и неформалното вработување спроведена од

страна на Одделението за статистика на МОТ⁴³ врз основа на податоци од 47 земји со среден и низок приход, вклучително Македонија, извлечени се следните констатации.

- Од анализираниите земји, најнискиот процент на неформално вработување е забележан во земјите на Централна и Источна Европа;
- Споредбените податоци по земји сугерираат дека неформалната работа оди со ниски приходи по глава на жител и високи стапки на сиромаштија. Споредбено со земјите од ЕЦА, Европа и Централна Азија (Табела 6), Македонија е на средината по однос на бројот на лица со неформално вработување или кои работат во неформалниот сектор.

Табела 7 - Лица во неформалното вработување во Македонија и другите земји на ЕЦА

Земја (Година)	Лица со неформално вработување	Лица кои работат во неформалн. сектор	Стапка на учество на работна сила	Стапка на невработено ст	Бруто домашен производ по глава на жител	Сиромаштија
	% од земјоделски вработувања	% од не- земјоделски вработувања	% од работосп. население	% од економски активно население	во сегашна вредност на US\$ (год. 2010)	% од население кое живее под национ. стапка на сиромаштија
Македонија (2010)	12,6	7,6	55,7	32	4.431	19
Србија (2009)	6,1	3,5	43,3	13,6	5.233	6.6
Молдавија (2009)	15,9	7,3	41,9	7,4	1.630	29,0
Украина (2009)	/	9,4	65,9	8,1	3.000	7,9
Турција (2009)	30,6	/	48,8	11,9	10.399	20,5
Руска Федерација (2010)	/	12,1	67,7	7,5	10.437	11,1

Извор: Сектор за статистика на МОТ (2012), http://laborsta.ilo.org/applv8/data/INFORMAL_ECONOMY/2012-06-Statistical%20update%20-%20v2.pdf

V. Правна и институционална рамка

Во следното поглавје е поместен преглед на најважните државни институции задолжени за справување со различните аспекти од скриената економија во Македонија. Дополнително, тука се сумирани најважните правни документи со

кои се регулира работата на институциите и/или се поставуваат темелите за спроведување на најважните мерки и политики чија цел е борба со најразличните облици на скриената економија.

⁴³ Сектор за статистика на МОТ (2012), http://laborsta.ilo.org/applv8/data/INFORMAL_ECONOMY/2012-06-Statistical%20update%20-%20v2.pdf

1. Институционална рамка

1.1 Министерство за труд и социјална политика (МТСП)

На национално и регионално ниво, Министерството за труд и социјална политика (МТСП) е главната институција која ги регулира активностите на сите установи на пазарот на трудот и која ги поставува главните столбови на системот на придонеси за социјално осигурување. МТСП предлага закони, мерки и програми во рамки на регулативите на пазарот на трудот (вклучително непријавената работа) и ги имплементира и споведува политиките преку Агенцијата за вработување на РМ (АВРМ), Фондот за пензиско и инвалидско осигурување на РМ, Заводот за социјални дејности⁴⁴ и Државниот инспекторат за труд (ДИТ)⁴⁵. Понатаму, постојат низа специјализирани здруженија, агенции, одбори и комисии кои помагаат во работата на Министерството. Овие специјализирани тела понатаму соработуваат со Советот за инспекциски надзор, Државниот пазарен инспекторат (ДПИ), Управата за јавни приходи (УЈП) итн. МТСП е вклучена во процесот на креирање системот на мерки и политики поврзани со придонесите и надоместоците за социјално осигурување, и со тоа е активно вклучена во создавање на домашната мрежа на стимулации, бенефиции и обврски.

Во моментот МТСП е главната установа задолжена за изготвување и имплементација на Акциониот план за намалување на сивата економија (Министерство за економија 2013; МТСП, 2014) кој претставува консултациски напор за координација и мониторинг на активностите на неколку установи и регулаторни тела во полето на решавање на непријавената работа, неплаќањето даноци и нивните различни појави, истовремено јасно разграничувајќи ги меѓусебните задолженија. Планот го сочинуваат репресивни и

превентивни мерки како и мерки со кои се јакне посветеноста и даночниот морал (пр. види кај Рамката за пристап кон политиките). Рамката на политичките мерки употребена во Табела 15 (првично развиена од Williams and Rennoy, 2009) јасно прикажува некои од најважните мерки споведени од страна на Владата на РМ со цел спречување и одвраќање на непријавената работа. Добра појдовна точка за евалуација и измена на имплементирани мерки како и основа за идните мерки е илустрирање на клучните особини на мерките насочени кон непријавената економија.

Сепак, постојат одредени недостатоци во областите, на пр.:

- И покрај некои од скорешните мерки за јакнење на посветеноста и даночниот морал, сепак фокусот е најмногу ставен на откривање и контрола;
- “Со цел борба против непријавената работа и заеднички напори на јавната администрација како целина, планот треба да оди над едноставното наметнување на основните задачи на секој надлежен орган одделно, и треба да понуди позначителна база за соработка и координација на мерките преку споделени стратегии и цели, како и механизми за споделување на информации и заедничко известување.”⁴⁶

1.1.1 Агенција за вработување на РМ (АВРМ)

Работејќи под покровителство на Министерството за труд и социјална политика, АВРМ е задолжена за управување со активните мерки за вработување како и со програмите за вработување, како што е програмата за самовработување и јакнењето на МСП преку своите 30 регионални канцеларии. Преку овие програми таа исто така игра важна улога во

⁴⁴ <http://zsd.gov.mk/>

⁴⁵ Вообичаено ова тело функционира во рамките на МТСП, а по формирање на Инспекцискиот совет, ДИТ административно е дел од оваа установа.

⁴⁶ Dzhokova, Franic, Mishkov, C. Williams (2014), “Tackling the Undeclared Economy in FYR Macedonia” GREY Working Paper No. 3, University of Sheffield. Пристапено од: http://www.grey-project.shef.ac.uk/wp-content/uploads/2014/08/WP3-Tackling-the-Undeclared-Economy-in-FYROM_10072014.pdf p.34

формализирање на трудот и работниот однос во целина. Според АВРМ, од почетокот на програмата за самовработување (2007-2014), отворени се 5.835 микро и мали претпријатија од кои 72% се одржливи и сè уште успешно работат. АВРМ исто така работи на јакнење на своите капацитети преку реализација на следниве проекти:

- Проект на ЕУ „Поддршка на вработување на младите и долгорочно невработените жени (II)“
- Проект на ЕУ „Поддршка на АВРМ за имплементација на активни мерки и услуги на пазарот на трудот“
- Проект на ЕУ „Јакнење на релевантните чинители кон социјална инклузија на локално ниво“
- Проект на УСАИД „Младинска мрежа за стекнување на вештини за вработување“⁴⁷

Овие овие програми кои се насочени кон конкретен тип на корисници, секојдневните задачи на АВРМ се регистрирање на вработените и невработените лица, организирање обуки за вештини за вработување и преквалификација, и дејствување како посредник помеѓу барателите на работа и понудата на работни места. Низ вакви и слични активности, тие имаат можност да направат апроксимација на обемот на неформално вработени баратели на работа. Сепак, потребно е дополнително да ги развијат нивните методи на детекција.⁴⁸

1.1.2 Државен инспекторат за труд (ДИТ)

Државниот инспекторат за труд (ДИТ) е главниот орган за спроведување на трудовата регулатива и оттаму е надлежен за контрола на непријавената работа преку едно од своите четири одделенија:

- Сектор за работни односи,

- Сектор за безбедност и здравје при работа,
- Сектор за правни работи во полето на БЗР, и
- Сектор за координација, обуки и административен надзор.⁴⁹

Дополнително, ДИТ има 30 регионални канцеларии организирани во три регионални сектори, опремени со вкупно 107 инспектори (72 инспектори за работни односи и 35 инспектори за безбедност и здравје при работа).

ДИТ има овластувања за спроведување контроли само во регистрирани претпријатија, додека инспекциските служби на Државниот пазарен инспекторат (подолу) се задолжени за детектирање на нерегистрирани/неформални претпријатија. Во спроведување на своите задолженија, ДИТ постапува согласно Законот за инспекција на трудот⁵⁰ и одредбите од Законот за работни односи (членовите 256-263) кои упатуваат на ДИТ. Согласно Член 10 од Законот за инспекција на трудот, инспекторот има право на влез во просториите на претпријатието/установата во кое било време во текот на денот или ноќта, без претходна најава и без оглед на работното време на работодавецот. Работодавачот е должен да му ги достави на инспекторот сите документи и информации кои му се побарани.

Инспекторот е должен најмалку еднаш годишно да изврши инспекциски надзор над примената на законските прописи кај работодавачи од областите на: индустријата, трговијата, градежништвото, земјоделието, шумарството, сообраќајот, комуналните дејности, занаетчиството, угостителството и во училишните и факултетските лаборатории; додека кај другите работодавачи најмалку еднаш во три години⁵¹. Доколку утврди нерегуларности, инспекторот може: (1) да укаже на нерегуларностите кај субјектот и да утврди рок за отстранување на истите; (2) да

⁴⁷ Агенција за вработување, 2014. Оперативен план за активни политики и мерки за вработување <http://avrm.gov.mk/content/Programaza2014.pdf>

⁴⁸ Интервју со Влатко Поповски, Директор на АВРМ, 22.12.2014

⁴⁹ <http://www.mtsp.gov.mk/drzaven-inspektorat-za-trud.nspх>

⁵⁰ Закон за инспекција на трудот, Службен весник на РМ, 29/02

⁵¹ Ибид.

наложи спроведување на мерки и активности во рамките на определен рок; (3) да ја забрани работата на работодавецот во еден дел или во целина⁵². Против решението на трудовата инспекција може да се поднесе жалба до Комисија во рамките на МТСП⁵³.

1.2 Државен пазарен инспекторат (ДПИ)

Државниот пазарен инспекторат (ДПИ), е правно лице во состав на Министерството за Економија. Задолжен е за надзор над примената на законите, регулативите и останатите законски прописи од страна на трговски друштва, други правни и физички лица како и граѓани кои вршат дејност на територијата на РМ. Надлежноста на ДПИ вообичаено се протега во области поврзани со безбедноста на производите, заштита на потрошувачите, трговски активности, угостителство, туризам, занаетчиство, заштита на права од индустриската сопственост, како и други активности пропишани со Законот за државниот пазарен инспекторат (Сл. Весник на РМ, бр. 35/97, 23/99, 7/02, 20/02, 24/2007, 81/2007).

Работите на инспекцискиот надзор се остваруваат преку два сектора: Секторот за безбедност на производите и Секторот за проценка на ризици, како и преку десет одделенија за регионален инспекциски надзор, распространети во различни градови во Македонија. Во 2014 активностите на ДПИ биле реализирани преку 98 инспектори⁵⁴ преку извршување на редовни, контролни и вонредни инспекции над приватни субјекти и поединци спроведени врз основа на годишниот план за работа или врз основа на пријави од граѓани или установи.

1.3 Совет за инспекциски надзор

Задачата на Советот за инспекциски надзор⁵⁵ е да врши надзор над работата и да ги координира активностите помеѓу различните 29 државни инспекторати. Согласно законот со кој се основа

овој орган, функцијата на Советот, сочинет од членови/директори на инспекторатите, е надзор над работата на инспекторатите и координирање на нивната работа, ревидирање на работата на инспекторатите во случаи кога се пријавени или утврдени нерегуларности, воведување на програми за обука и на стручен испит за инспектор, како и активности во насока на зголемување на ефикасноста на инспекторатите, истовремено намалувајќи ги трошоците.

1.4 Министерство за финансии

1.4.1 Управа за јавни приходи (УЈП)

Управата за јавни приходи, како дел од Министерството за финансии, е задолжена за прибирање на даноци и други обврски, истовремено решавајќи го проблемот на даночна недисциплина и измами, како и други прекршувања на законските даночни обврски, користејќи го Општиот даночен инспекторат (ОДИ).

Извештаите за напредок од Европската комисија (ЕК) (2010-1013) постојано укажуваат на недостатоци во однос на оперативниот капацитет на македонската даночна администрација, поконкретно во насока на:

- Ограничените капацитети за даночни истраги и разузнавање
- Слаб капацитет за контрола и зајакнати механизми за даночно извршување
- ИКТ инфраструктура која бара дополнителни подобрувања

Во изминативе неколку години во земјава беа спроведени неколку административни и законски подобрувања со цел да се отстранат овие недостатоци.

“Капацитетот на УЈП за специјализирање и извршување на овластувањата беше дополнително подобрен со формирањето на ‘Центар за прибирање на долгови’, понатаму

⁵² Закон за изменување на законот за трудова инспекција, Службен весник на РМ, 36/11 (член 4)

⁵³ Ибид (член 5)

⁵⁴ Извештај на Државниот пазарен инспекторат, 3 Квартал 2014, пристапено од: http://dpi.gov.mk/index.php?option=com_content&view=article&id=117&Itemid=162&Name=Value

⁵⁵ Службен весник на РМ, бр. 50/2010, 147/2013, 41/2014

на ‘Центар за заплени добра’ и ‘Даночна академија за обука’ (ЕК, 2011б). Дополнително, формирана е лабораторија за вештачења (сè уште не е во функција) за справување со измама од висок ризик (ЕК, 2013)⁵⁶. До крајот на 2014 преминот кон фискални каси со ГПРС уредкои пренесуваат податоци за трансакциите во реално време на моментот на продажба до УЈП, треба да ги зајакне можностите за целосен увид на УЈП и на останатите агенции и регистри кои се поврзани. „Во 2012 година била зајакната административната соработка помеѓу УЈП и најважните истражни органи преку потпишување на меморандум за размена на електронски податоци со Финансиската полиција и Единицата за финансиско разузнавање (ЕК, 2012)“⁵⁷.

1.4.2 Финансиска полиција

Финансиската полиција (ФП) за прв пат започна со работа на 26.06.2013 во рамките на Министерството за финансии (Сл. Весник, 55/02 и 55/07) со надлежност откривање на финансиски кривични дела како што се даночна евазија и измама, перење на пари, криумчарење и незаконска трговија и други кривични дела преку кои на незаконит начин се прибавува значителен приход. Со најновите измени, (Сл. Весник 150/10 и 100/12) ФП, заедно со Министерството за внатрешни работи (МВР) и Царинската управа стануваат дел од судската полиција која е под надлежност на Јавното обвинителство на Македонија.

1.4.3 Царинска Управа

Царинската Управа е задолжена за активности во рамки на своите надлежности пропишани со Законот за Царинска Управа, Царинскиот закон, Законот за царинска тарифа и останатите закони кои го регулираат увозот,

извозот и транзитирањето на добра, како и за реализација на сите останати активности под нивна надлежност согласно други закони.⁵⁸

Царинската управа како владин орган се чини дека не е задолжена за борба против скриената економија, но всушност има доста важна улога. Многу почесто во минатото отколку денес, неформалните економски активности биле застапени во трговските односи со странство. Нејзините главни облици биле преку активности како што се увоз на добра и услуги пришто или се избегнувало доставување на потребната документација или се издавале дупли фактури а само онаа со понизок износ била доставувана до надлежните органи, за да се плаќаат пониски царински и други давачки⁵⁹.

1.5 Социјални партнери

Синдикатите учествуваат во бипартитниот и трипартитниот социјален дијалог кој е пропишан со одредби од Законот за работни односи. Во регистарот кој го води Министерството за труд и социјална политика (МТСП) во 2014 во земјава имало 40 синдикати⁶⁰ а во 2013 нивниот број бил 34, што укажува на поголемо расцепкување на синдикалното тело и на членството.

Здруженијата на работодавачи исто така учествуваат во бипартитниот и трипартитниот социјален дијалог кој се уредува со одредбите од Законот за работни односи. Регистарот на МТСП содржи 9 здруженија на работодавачи од кои најважни се Организацијата на работодавачи и Конфедерацијата на работодавачи основани во 2001 т.е. 2004 година.

Бипартитниот и трипартитниот социјален дијалог се одвива преку Економско-социјалниот совет (ЕСС). Во 2012 год. се појавила друга форма на институционализиран приватно-

⁵⁶ Dzhekova, Franic, Mishkov, C. Williams (2014), “Tackling the Undeclared Economy in FYR Macedonia” GREY Working Paper No. 3, University of Sheffield. P.17. Пристапено од: http://www.grey-project.group.shef.ac.uk/wp-content/uploads/2014/08/WP3-Tackling-the-Undeclared-Economy-in-FYROM_10072014.pdf

⁵⁷ Ибид

⁵⁹ Закон за царинска управа. Пристапено од: <http://www.customs.gov.mk/en/Uploads/LawonCustomsAdministrationFINAL.pdf> Nenovski, Tome; (2012) “The Grey Economy in Macedonia: Macroeconomic Aspects, Implications and Possible Problem Solutions”, (20 Journal of Sustainable Development, Vol. 5, Issue 10, March 2014. Пристапено од: <http://www.fbe.edu.mk/JoSDv10.pdf>

⁶⁰ Регистар на Министерство за труд и социјална политика, (2014), пристапено од: <http://mtsp.gov.mk/registri.nspk>

јавен граѓански дијалог преку зајакнување на Националниот совет за претприемништво и конкурентност (НСПК). Членови во ова тело се претставници на бизнис здруженијата, стопанските комори, организациите на граѓанско општество и претставници на јавниот сектор⁶¹.

Според Анчева (2014), од 2011г. Економско-социјалниот совет 'ја достигнува потребната позиција, со повремени пропусти'. Сепак, повремено се случува „важни прашања да не бидат на агендата на ЕСС“, посебно кога Владата има намера да спроведе измени на работното законодавство по скратена постапка, што значи, со испраќање на амандмани директно до Собранието за одобрување, со што го заобиколува ЕСС.⁶²

2. Правна рамка

Закон за работни односи

Клучниот акт со кој се регулираат работните односи во Македонија е Законот за работни односи⁶³. Членот 13 од овој Закон налага обврска за основање на работен однос помеѓу работникот и работодавачот. Поконкретно, (1) Работен однос се заснова преку потпишување на договор за вработување меѓу работникот и работодавачот, (2) Правата и одговорностите вклучуваат задолжително социјално осигурување од денот на стапувањето на работникот на работа; (3) Работодавачот е должен да го пријави работникот во задолжително социјално осигурување и во Агенцијата за вработување на Република Македонија; (4) Правата, обврските и одговорностите од работниот однос стапуваат во сила на денот на стапување на работникот на работа.

Законот поконкретно ја регулира работата на Државниот инспекторат за труд, и во однос на тоа, според член 258-а, доколку при надзорот инспекторот утврди повреда на закон,

процедурата налага да му укаже за истата на работодавачот и да го повика на едукација по однос на констатираната аномалија. Сепак, дури и ако работодавачот или друг овластен претставник не присуствува на едукативната сесија, пред закон ќе се смета дека обуката е спроведена. Доколку во текот на контролна инспекција повторно се утврди истата законската повреда, инспекторот покренува прекршочна постапка.

Според Член 259, доколку инспекторот на трудот затекне до двајца непријавени работници кај работодавачот, ќе го задолжи за плаќање на глоба во износ од 1000 ЕУР за секој непријавен работник, задолжувјќи го во рок од осум дена да ги пријави согласно закон и со нив да потпише договор за вработување на неопределено време, истовремено без да го намали бројот нработени во текот на наредните три месеци. Во спротивно, инспекторот издава забрана за работа во времетраење од 15 дена, (или глоба од 5.000 ЕУР) и поднесува барање за покренување прекршочна постапка. Доколку инспекторот затекне повеќе од двајца непријавени работници, забраната за работа е во траење од 30 дена (или глоба во износ од 8.000 ЕУР). Во периодот која субјектот е затворен, работодавачот има обврска да им исплаќа на работниците најмалку 70% од платата, како и придонеси. Овие делови од законот беа предмет на неколку измени и дополнувања од 2005 год. со цел да се зголеми ефикасноста на одредбите и да се постигне поголемо спроведување на истите од страна на работодавачите.

Закон за минимална плата (2012)

Согласно Законот за минимална плата (ЗМП), усвоен во 2012 год, а подоцна изменет во 2014, (Сл. Весник бр. 11/12 и 30/14) националната минимална плата се утврдува на износ од 36,9% од националната просечна бруто плата за претходната година, според пресметките на Државниот завод за статистика (ДЗС).

⁶¹ Dzhokova, Franic, Mishkov, C. Williams (2014), "Tackling the Undeclared Economy in FYR Macedonia" GREY Working Paper No. 3, University of Sheffield. Пристапено од: http://www.grey-project.group.shef.ac.uk/wp-content/uploads/2014/08/WP3-Tackling-the-Undeclared-Economy-in-FYROM_10072014.pdf p.36

⁶² Anceva, M., (2014) Annual Review of Labour Relations and Social Dialogue in South East Europe: Macedonia, 2013, FES

⁶³ Закон за работни односи, Службен Весник на РМ, 145/14

Минималната плата е дефинирана како „најнискиот месечен износ на основна плата која работодавачот е должен да му ја исплати на работникот за работа извршена за полно работно време и исполнет нормиран учинок.“⁶⁴ Во 2014 минималната национална бруто

плата изнесувала 13.140 МКД. Со најновите измени во 2014 (Сл. весник бр. 30/14) утврдена е прогресивна три-годишна заложба за зголемување на минималната плата (секој март во годината) до 2016 (види табела 7).

Табела 8 – Минимални нето плати за дејностите производство на текстил, облека и производи од кожа (2014-2018)

	2014	2015	2016	2017	2018
нето мин. плата МКД	7,500	8,050	9,000	9,590	10,080
% годишен раст		6.8%	10.6%	6.2%	4.9%

Сепак, претпријатијата кои се занимаваат со производство на облека, текстил и кожа беа исклучени од примена на првичниот закон, се до 01.01.2015, што претставува проблем во смисла на придржување кон истиот и остварување на правата на работниците, посебно ако се има на ум дека 80% од работниците во овие дејности примаат плати кои се доста пониски од онаа определена со Законот за минимална плата⁶⁵.

Всушност, последните приспособувања кон Законот за минимална плата⁶⁶ (пречистен текст) утврдуваат одделно прогресивно зголемување на минималните плати конкретно за дејностите производство на текстил, облека и производи од кожа (2014-2018) со што постои расчекор од две години споредено со пресметувањето на минималната плата за сите други дејности (види Табела 8).

Табела 9 – Минимална нето плата (2012-2016)

	2012	2013	2014	2015	2016
нето мин. плата МКД	8,050	8,050	8,800	9,590	10,080
% годишен раст		0.0%	8.5%	8.2%	4.9%

Со ЗМП е утврдена глоба во случај на неисплаќање на минималната плата на работниците, според која работодавачот е должен да плати 6.000 до 7.000 и/или 3.000 до 4.000 ЕУР да плати одговорниот директор на претпријатието. Придобивките од Минималната плата се изразени од страна на Тонин (2011) кој „ја истражува интеракцијата помеѓу прописите за минималната плата и

неуплаќањето даноци по вработување, и врз основа на теоретски модел прикажува дека воведувањето на минималната плата создава расчекор во распределбата на пријавениот приход и предизвикува придржување кон истите од страна на некои чинители, но сепак доведува до намалување на расположливиот приход.“⁶⁷

⁶⁴ Службен Весник на РМ, бр. 11/12. Пристапено од: http://mtsp.gov.mk/WBStorage/Files/Zakon_minimalna.pdf

⁶⁵ Tevdoski, D. (2011), Decent Work in the Republic of Macedonia. Progress Institute, Palme Center and SOLIDAR Пристапено од: <http://www.palmecenter.org/PageFiles/62765/Decent%20Work%20in%20the%20Republic%20of%20Macedonia.pdf>

⁶⁶ <http://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/zakoni/Zakon%20za%20minimalna%20plata%20precisten.pdf>

⁶⁷ Dzhokova, Franic, Mishkov, C. Williams (2014), “Tackling the Undeclared Economy in FYR Macedonia” GREY Working Paper No. 3, University of Sheffield. P.44. Пристапено од: http://www.grey-project.group.shef.ac.uk/wp-content/uploads/2014/08/WP3-Tackling-the-Undeclared-Economy-in-FYROM_10072014.pdf

Национални колективни договори

Основниот закон со кој се регулира колективното преговарање во Македонија е Законот за работни односи, во форма на бипартитен и трипартитен социјален дијалог организирани на три нивоа на колективно преговарање:

- **Општ/национален** (за јавниот и приватниот сектор); потписници на општиот колективен договори се претставниците на сојузите на синдикатите и здруженијата на работодавачи (за стопанството) и репрезентативните сојузи на синдикати на национално ниво и министерот за труд (за јавниот сектор)
- **Грански (секторски) колективни договори** – договори кои ги потпишуваат репрезентативните синдикати и организации на работодавачи во односната дејност (гранка)
- **Поединечен (на ниво на работодавач)** – договор потпишан помеѓу (репрезентативниот) синдикат во претпријатието и работодавачот.

Трипартитниот социјален дијалог е главно организиран преку Економско-социјалниот совет (ЕСС) инаку основан како советодавно тело во 1996. Дополнително, социјалните партнери се вклучени во работата на управните одбори на Агенцијата за вработување, Фондот за здравствено осигурување, Фондот за пензиско и инвалидско осигурување, Советот за средно стручно образование и обука, и соработуваат со МТСП на редовна и ад-хок база.

Владата во ЕСС е претставена од министрите за труд, финансии, економија и заменик премиерот. Синдикатите кои имаат право на учество во работата на ЕСС се Конфедерацијата

на слободни синдикати на Македонија и Сојузот на синдикати на Македонија. Од страната на работодавачите, единствено Организацијата на работодавачи на Македонија (ОРМ) ги задоволува националните критериуми за репрезентативност и учествува во работата на ЕСС, која опфаќа 23% од вработените во стопанството. Секој социјален партнер има 4 места во советот.

- Нема ротациски принцип со претседавањето на ЕСС, што значи дека министерот за труд е во својство на претседавач.
- Помеѓу мај 2008 и септември 2011 поради недоволен интерес и конфликти помеѓу членките на ЕСС, Советот имал помалку активности.
- Важноста на ЕСС се става под прашање кога Владата ги менува законите без консултации со социјалните партнери, што е задолжително (пр. Законот за вработување и осигурување во случај на невработеност⁶⁸).
- Понекогаш важни прашања не се на агендата на ЕСС, што значи дека ова тело се заобикоува со тоа што законите од трудовата регулатива одат директно во собраниска постапка.

Сегашниот статус на колективните договори и преговарање е следниот: “општиот колективен договор за стопанство е во сила, како и неколку други грански колективни договори, и повеќе колективни договори на ниво на работодавец. Сепак, со оглед на тоа што со закон општите колективни договори се задолжителни и важат за сите работодавачи, и во стопанството и јавниот сектор, се чини дека покриеноста на работниците е 100%.”⁶⁹

⁶⁸ Anceva, M. (2012) Annual Review 2011 on Labour Relations and Social Dialogue in South East Europe: Macedonia. Belgrade: Friedrich-Ebert-Stiftung Regional Project for Labour Relations and Social Dialogue in South East Europe. Пристапено од: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/belgrad/08912.pdf>

⁶⁹ Anceva, M. (2013) Annual review of labour relations and social dialogue in South East Europe: Macedonia: Belgrade : Friedrich-Ebert-Stiftung, Labour Relations and Social Dialogue in South East Europe, 2014. – 15. Пристапено од: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/belgrad/10544.pdf>

Закон за совет за инспекциски надзор

Следејќи ги најдобрите практики од другите земји во сузбивањето на скриената економија, Македонија го основа новиот Совет за инспекциски надзор (Сл. Весник на РМ, бр. 50/2010, 147/2013, 41/2014⁷⁰). Советот има надзорна функција и ги координира активностите помеѓу 29-те различни државни инспекторати, истовремено работејќи во насока на зголемување на ефикасноста на инспекторатите, а намалувајќи ги вкупните трошоци. Во рамки на овие 29 инспекторати функционираат Државниот инспекторат за труд и Државниот пазарен инспекторат кои се од клучна важност за сузбивањето на скриената економија. Оттаму, преку поширока меѓусебна соработка и поширок надзор врз нив од страна на Советот за инспекциски надзор, се очекува да се зголеми ефикасноста. Дополнително на неговата надзорна функција над работата

на инспекторатите, Советот ќе воспостави програми за обука, стручни испити за инспектор и генерално ќе се залага за зголемување на ефикасноста на инспекторатите истовремено намалувајќи ги вкупните трошоци.

Закон за придонеси од задолжителното социјално осигурување (ЗПЗСО)

Сегашниот текст на Законот за придонеси од задолжителното социјално осигурување (ЗПЗСО) беше донесен во 2008, но изменет во 2011 со воведување на прогресивни намалувања во социјалните придонеси во следните години⁷¹. Со оглед на тоа што даночната обврска е една од најважните фактори кои ги стимулираат скриените економски активности, прогресивното намалување на стапките на придонеси воведени со ЗПЗСО се исчекор во позитивна насока.

Табела 10 – Придонеси за социјално осигурување

	2006	2007	2008	2009	2010/2013	2014	2015*
Придонеси за пензиско и инвалидско осигурување	21,2	21,2	21,2	19%	18%	17,6%	17,5
Придонеси за здравствено осигурување	9,2	9,2	9,2	7,5%	7,3%	7,3%	7,3%
Придонеси за вработување	1,6	1,6	1,6	1,4%	1,2%	1,2%	1,1%
Дополнителни придонеси за професионално заболување				0,5%	0,5%	0,5%	0,5%
Вкупно	32%	32%	32%	28,4%	27,0%	26,6%	26,4%

извор: KPMG (2012), УП (2014) и Трпески, Ташевска (2012)

<http://www.oeconomica.uab.ro/upload/lucrari/1420122/24.pdf>

Сепак, и покрај понискиот персонален данок на приходи, севкупното даночно оптоварување останува релативно високо, посебно за пониско квалификуваната работна сила, “поради минималната основа за уплаќање на придонесите за социјално осигурување, која е утврдена на 65% од просечната плата во државата а не на платата на поединецот, и околу 50% во просек за здравствено осигурување (одвоено по дејности, со повисоко релативно оптоварување на дејностите каде просечните плати се пониски) (Светска Банка, 2008,

стр.11, Бечерман и Арандаренко 2008, Лопез-Марфи, 2008, Мојсоска-Блажевски и др., 2009, стр.101)”⁷²

Реформи во договорите за повремена работа

Во јули 2014 год, Владата на РМ предложи низа амандмани на неколку закони, вклучително за Законот за работни односи, Законот за задолжително целосно финансирано пензиско осигурување, Законот за придонеси од задолжителното социјално осигурување, Законот за здравствено осигурување, Законот

⁷⁰ Закон за Советот за инспекциски надзор, (пречистен текст) http://www.mio.gov.mk/files/pdf/dokumenti/zakoni/Zakon_za_inspekckiski_nadzor_konsolidiran_tekst.pdf

⁷¹ Закон за придонеси од задолжителното социјално осигурување (ЗПЗСО), Сл. Весник бр. 42/08, 64/09, 156/09, 166/10, 53/11 и 185/11)

⁷² Trpeski P., Tashevska B. (2012) Labour Tax Wedge in the Republic of Macedonia – Trends and International Comparison. Annales Universitatis Apulensis Series Oeconomica, 14(2), 2012, p.575. Пристапено од: <http://www.oeconomica.uab.ro/upload/lucrari/1420122/24.pdf>

за пензиско и инвалидско осигурување (Службен Весник на Република Македонија, бр. 113/2014.)⁷³. Овие амандмани беа усвоени од Собранието, и помеѓу останатите измени, се промени природата на договорите за повремена работа.⁷⁴ Со овие измени на законот, работодавачи кај кои работат работници со договори за дело или други форми на договори за повремена работа, и чија бруто плата ја надминува минималната плата во 2015 (9.590 МКД) имаат обврска, согласно закон, да плаќаат за придонеси за здравствено и социјално осигурување и придонеси за вработување. Пред 2014г. за договорите на дело, авторските и другите договори за повремена работа постоела обврска за уплаќање на персонален данок на доход (10%). Според проценките, оваа нова мерка ќе влијае на околу 100.000⁷⁵ луѓе кои работат преку авторски, договори на дело и сл. а чиишто приходи изнесуваат околу 190 милиони ЕУР годишно.

Во овој момент е прерано да се дискутира за влијанието на овој нов закон, сепак, според очекувањата на Владата на РМ, имплементацијата на овој закон ќе има значително влијание врз намалување на сивата економија и непријавената работа, со што ќе се зголемат придонесите за социјално осигурување. Но, наспроти очекувањата постои и друго мислење, а тоа е дека со оваа мерка, во најдобар случај, нема да се постигне никаков ефект, а во најлош случај ќе постигне и обратен ефект во сузбивањето на скриената економија во Македонија, бидејќи мерката главно е насочена кон зголемување на средствата во фондовите за социјално осигурување преку опфаќање на најголем број од договорите за работа во даночниот систем.⁷⁶

Со правење едноставна математика може да се пресмета колку годишни пензии може да се исплатат преку придонесите за

социјално осигурување кои би се слеале од оданочувањето на овие договори, со оглед на тоа што придонесите ќе се влеваат само во првиот пензиски столб кој сè уште е системот на генерациска солидарност - PAYG system (Pay-As-You-Go). Стапката на придонеси за пензиско осигурување во 2013 изнесувала 18%, што значи дека преку оваа мерка, доколку ништо друго не се промени, ќе се генерираат дополнителни 34.2 милиони ЕУР годишно за пензиските придонеси (18% од 190 милиони ЕУР). Со оглед на тоа дека годишната исплата за пензии од страна на Фондот за пензиско и инвалидско осигурување на Македонија (ПИОМ) во 2013⁷⁷ изнесувала околу 827 милиони ЕУР, преку оваа нова мерка ќе се покријат 4.1% од вкупните пензии кои се исплаќаат годишно, кои инаку би се покривале од државниот буџет на Македонија. Или изразено во број на пензионери, (291.821 во 2013⁷⁸), доколку просечната пензија (192 ЕУР во 2013) се примени еднакво врз сите, новата мерка би ги покрила годишните пензии на 14.854 пензионери или 5,1% од сите пензионери во 2013 год.

Иако се чини дека оваа мерка ќе го направи пензискиот систем во Македонија поодржлив, поради недоволната транспарентност при создавање на овој закон како и непрецизните пресметки во однос на основата за исплаќање на придонесите за социјално осигурување и категориите на работници и договори кои се изземени од законот, многу веројатно ќе се предизвика јавно незадоволство и ќе се создадат негативни перцепции за еднаквиот третман и дискриминаторската политика на законот, доколку сегашните законски одредби останат исти.

Непрецизните одредби во однос на исплаќањето на придонесите за социјално осигурување покренуваат одредени неодговорени прашања, како што се:

⁷³ <http://www.mts.gov.mk/zakoni.nspk>

⁷⁴ "Придонесите на хонорарците ќе ги плаќаат газдите или тие самите," Економија, Дневник, 24.07.2014. Пристапено од: <http://www.dnevnik.mk/?ItemID=DF568DAA03CAA64C94F86366E42ECA51>

⁷⁵ Неофицијани пресметки. <http://kapital.mk/pridonosite-na-honorarite-ne-gi-krpat-golemite-dupki-vo-sotsijalnite-fondovi/>

⁷⁶ Руслан Стефанов, Директор на економската програма при Центарот за проучување на демократијата (CSD), Изјава дадена на Конференцијата на непријавена работна сила, 27.11.2014, Скопје

⁷⁷ Фондот за пензиско и инвалидско осигурување, Годишен извештај (2013). Пристапено од: <http://www.piom.com.mk/informacii/statistika/266.html>

⁷⁸ Ибид стр.9

- Доколку работникот има договори за дело со повеќе работодавачи, кој од нив ќе ги уплаќа придонесите за социјално осигурување?
- Како ќе се примени законот за работниците кои ги уплаќаат придонесите за социјално осигурување преку работа полно работно време а додатно остваруваат приход од договори за дело од друг работодавач?
- Како ќе се утврди доколку платата на поединецот е над или под минималната плата или доколку договорите за дело се со времетраење пократко од 12 месеци?

Дополнително, постојат категории на населението кои се изземени од уплаќање придонесиза социјално осигурување за нивните договори за привремена работа: пратеници, членови на совети, судии, професионални спортисти, судии поротници, пензионери и членови на управни и надзорни одбори во претпријатија со државен капитал.

Многу е веројатно дека законот нема да биде усвоен во својата сегашна форма и дека ќе подлежи промени и појаснувања во законот и подзаконските акти кои ги дефинираат спецификите како и категориите кои се изземени од примената на овој закон.

VI. Истражувања и анализи на скриената економија во Македонија

Скриената економија и нејзините придружни појави во Македонија како посебна тема за проучување досега не биле подлабински анализирани во академските кругови. Иако таа често се спомнува кога се зборува за економските трендови во земјата, севкупно, многу малку истражувачи направиле обид потемелно да се позабават со ова прашање, или да понудат препораки за сузбивање на овие појави. Во ова поглавје е поместен краток преглед на расположливите истражувања на оваа тема, претставени преку главните теми анализирани од истражувачите.

Генерално, потемелно се истражени следните теми поврзани со скриената економија.

Проценка на обемот на сивата економија

Ова зависност од користениот метод, за Македонија проценките за обемот на скриената економија варираат од 24% од БДП со користење на методот ЕСМ (Потрошувачка на струја) (ЕСМ, 2012), 30% од БДП според Министерството за Економија (со користење на пресметките на Анкетата за работната сила презентирани од Новковска, 2013), до исклучително високата проценка на скриената економија од 46,9% (ЕСМ, 2011) како удел од БДП со користење на методот MIMIC, Multiple Indicator Multiple Causes (Повеќе индикатори-повеќе причини).

Извештајот на Еурофонд (2013) ревидира неколку постари студии во кои се прави проценка на нивото на непријавена економија со користење на различни методи. На пример, пресметките на Богов (1997) се базирале на

разликите во националните сметки и довеле до проценка на непријавената економија на 6.3% од БДП. Мицевска и др. (2002), преку користење на методот на потрошувачка на електрична енергија, дошла до многу повисока стапка, од околу 30% од БДП. Тие навеле дека потрошувачката на струја во Македонија пораснала за 18% помеѓу 1990 и 2000, додека во истиот период, официјалниот БДП се намалил за 14%. Николов, (2005), исто така преку користење на потрошувачката на електрична енергија, дошол до слични проценки дека во 2004, непријавената економија во Македонија изнесувала 35,3% од БДП. Дополнително, преку анализа на разликата во податоци од Анкетите за работна сила и статистиката на Заводот за платен про-мет (ЗПП), Мицевска и др. (2002) утврдиле дека според статистиката на ЗПП во 2001 год. имало 418.000 регистрирани приматели на плата 2001, додека според АРС имало 599.300 вработени, со што заклучуваме дека 181.300 вработени (30%) или официјално не примале плата или примале плата која не поминувала низ ЗПП.⁷⁹

Неновски (2012) ја подвлекува важноста од прецизно мерење на сивата економија како суштински фактор за менаџирање на макроекономската политика. Во спротивно, непрецизното мерење може да доведе до 'преценување или потценување на (анти) инфлациските ефекти на монетарната и фискалната политика и на ефектите од мерките за намалување на стапката на невработеност во земјата.' Тој исто така, по однос на најдобрите можни методи за мерење на сивата економија, заклучува дека '*наједноставниот и истовремен најнесигурниот начин за мерење на обемот на сивата економија е спроведување истражувачка анализа помеѓу економските субјекти каде наводно е присутна таа појава*'.⁸⁰ Гарванлиева и др. (2012) исто така ја

⁷⁹ Williams, C.C., Baric, M. and Renooy, P. (2013) Tackling Undeclared Work in FYR Macedonia. Dublin: Eurofound.

⁸⁰ Nenovski, T. (2014) The Grey Economy in Macedonia: Macroeconomic Aspects, Implications and Possible Problem Solutions, Journal of Sustainable Development

оспоруваат податливоста пристапот со директен метод, со оглед на тоа што резултатите во голема мера зависат од *'волјата на интервјуираните лица да дадат веродостојни одговори, како и структурата и формата на прашалникот'*.⁸¹

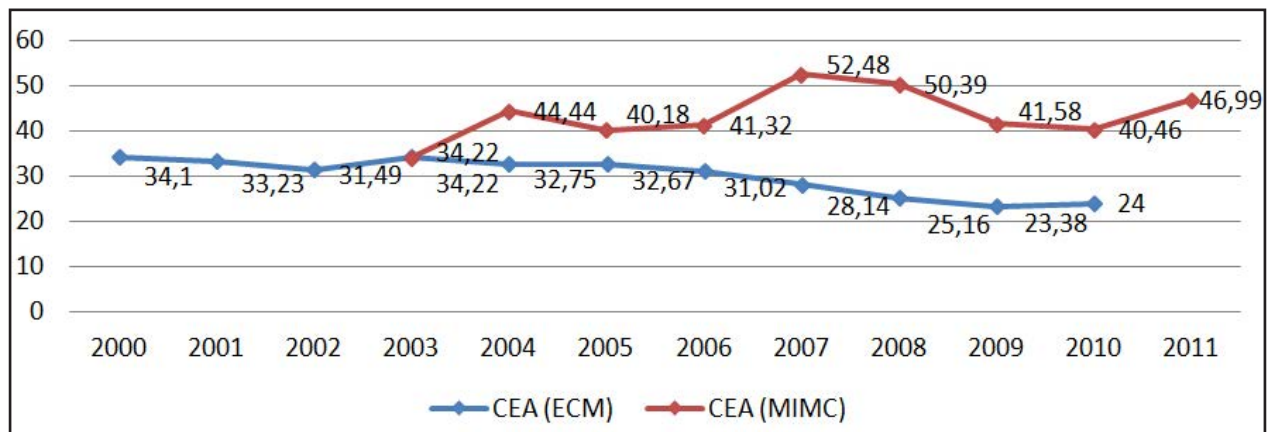
Оттаму, не зачудува што директните методи ретко се користат за проценка на нивото на скриената економија во Македонија и аналитичарите најмногу ги користат индиректните методи. Гарванлиева и др. (2012) го користеле *'методот на потрошувачка на електрична енергија'* (ЕСМ) и пристапот Повеќе индикатори - повеќе причини (понатаму во текстот MIMIC) како пристапи за оценка на релативниот обем на сивата економија во Македонија.

Пресметките врз база на Моделот на потрошувачка на електрична енергија покажуваат постар пад во уделот на сивата

економија од 2003 до 2009, по што следи благо зголемување во 2010, веројатно како резултат на забавените ефекти на економската криза. Според авторите, поостриот пад од 2006 наваму може да се должи на моделот на рамно оданочување воведен во 2006, што предизвикало зголемување на даночната база и го отежнало избегнувањето на плаќањето даноци.

Сепак резултатите од употребата на моделот MIMC не го следат истиот тренд на намалување на уделот на сивата економија, како процент од БДП. И додека резултатите индицираат опаѓање од 34% на БДП во 2000, на 24% од БДП во 2010 доколку се употреби методот на потрошувачка на електрична енергија, тие укажуваат на зголемување на сивата економија на 52% во 2007 а потоа на опаѓање на 47% во 2011 доколку се примени MIMIC пристапот (График 14).⁸²

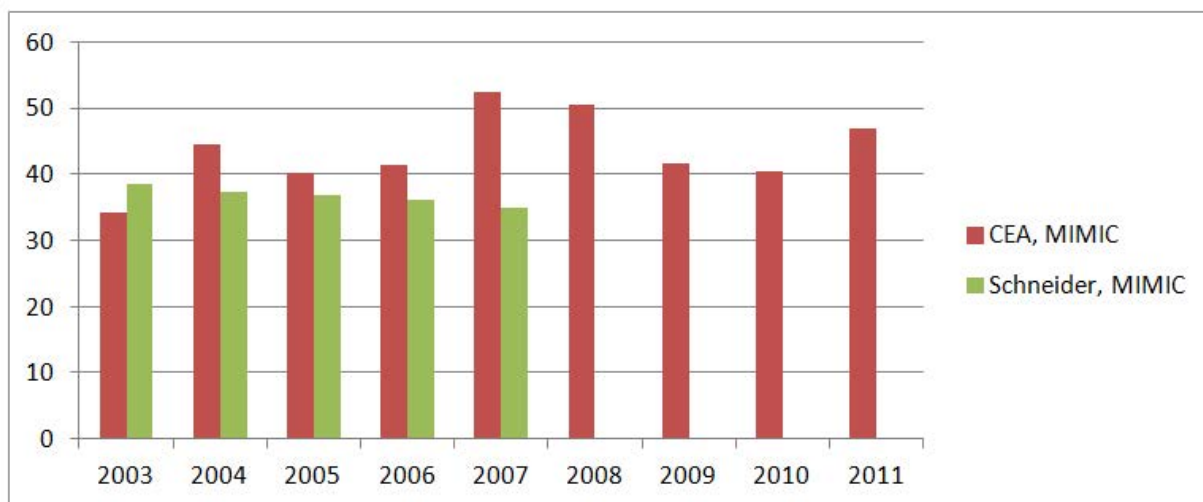
График 14 - Проценки за сивата економија во Македонија според моделот на потрошувачка на струја и моделот MIMC (Гарванлиева, Андонов, Николов, 2012)

⁸¹ Garvanlieva, V., Andonov, V., Nikolov, M. (2012) Shadow Economy in Macedonia. Skopje: Center for Economic Analyses

⁸² Ибид

График 15 - Споредба помеѓу проценките на скриена економија на Шнајдер и ЦЕА преку MIMIC моделот

Разликата во вредностите се должи на различните користени модели. Сепак, дури и ако се користи истиот модел, различни автори дошле до различни прогнози па дури и трендови. На пример, користејќи го моделот MIMIC, Шнајдер (2010) и Гарванлиева и др. (2012) дошле до различни пресметки, посебно за 2007 год (График 15). Ова укажува на менливоста на овие модели, со оглед на тоа што се базираат врз проценки.

Можни причинители на сивата економија

Кога зборуваме за факторите кои ја стимулираат сивата економија, Неновски (2014)⁸³ укажал на **преоптовареноста со даноци и придонеси**, посебно до 2007 год. кога постоело прогресивно сметање на персоналниот данок. Како одговор на ова, Владата на РМ вовела систем на рамен данок на добивка и персонален данок, кои се намалиле на 10% во 2008. Со оваа мерка, според Неновски, се зголемила даночната дисциплина на обврзниците, се зголемил националниот буџет и опаднала скриената економија. Гарванлиева и др. се согласуваат дека **смалувањето на даночните оптеретувања** води до смалување на стимулирање на даночното затајување, и оттаму ја намалува

скриената економија⁸⁴. Сепак, други студии наведени подолу (пр. Мојсовска-Блажески, 2012) само делумно го поткрепуваат ова тврдење.

Дополнително, Неновски (2014) смета дека **административните оптеретувања за бизнисите** се дополнителен фактор за сивата економија со ефект на обесхрабрување на регистрирањето деловни субјекти. Оттаму едношалтерскиот систем преку кој се смалува времето за регистрирање на бизниси и 'регулаторната гилјотина' се смета дека се делотворни политики кои помагаат во пренесување на неформалните бизниси во формалниот сектор. Слично на ова, според Станковиќ и Станковиќ (2012) кои се повикуваат на Извештајот на Светска Банка 'Doing Business' за (2012), потребни се 3 процедури, 3 дена и трошокот е 2,24% од бруто домашниот приход по глава на жител за да се отпочне бизнис во Македонија, факти кои се очекува да влијаат врз падот на сивата економија.⁸⁵

Оттаму и Гарванлиева и др. (2012) и Неновски (2014) сметаат дека **намалувањето на законската регулатива која го уредува деловното работење помага за намалување на сивата економија преку 'мотивирање на**

⁸³ Nenovski, T. (2014) The Grey Economy in Macedonia: Macroeconomic Aspects, Implications and Possible Problem Solutions, Journal of Sustainable Development

⁸⁴ Garvanlieva, V., Andonov, V., Nikolov, M. (2012) Shadow Economy in Macedonia. Skopje: Center for Economic Analyses

⁸⁵ Stankovic, M., Stankovic, B., Social and Economic Aspects of the Shadow Economy in the Republic of Macedonia: A Study (2012). Достапно на SSRN: <http://ssrn.com/abstract=2162922> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2162922>

бизнисите да работат во официјалната економија⁸⁶. Во оваа смисла, проектот “регулаторна гиљотина” (инициран во 2006) се оценува како делотворен доколку се гледа во релација со сивата економија. Конкретно ‘Индексот на деловна слобода’⁸⁷ (Heritage Foundation) кој се базира на студијата на Светската Банка ‘Doing Business’, во кој се укажува на значително подобрување во таа област во односниот период по регулаторната гиљотиња (55 поени во 2002 до 65 во 2008 и 80,9 во 2012) што може да се спореди со намалувањето на сивата економија во тој ист период.⁸⁸

Проценките на Гарванлиева и др. индицираат дека **количината на социјални трансфери (која Владата ја исплаќа на граѓаните, и по работодавачи) е во взаемна корелација со големината на сивата економија**. Конкретно, вкупната сума на исплатени социјални трансфери се зголемувала до 2008, кога почнала да стагнира на 38 милиони МКД. Паралелно со ова, индексот на сивата економија почнува исто така да опаѓа од 28,14% во 2007 на 24,01% во 2010, што подразбира дека првата варијабла влијаела на втората. Авторите сметаат дека ваквата динамика може исто така да се објасни како резултат на процесот на ‘прочистување’ на регистарот на невработени и социјално загрозени како мерка за одредување на бројот на невработени со цел да се потврди нивниот статус и приходи. Ова дестимулура дел од регистрираните невработени (кои работат во сивата економија и примаат социјални трансфери од државата) да се пререгистрираат, со што би се намалила вкупната невработеност и сивата економија.’

Авторите исто така го проценуваат обемот на сивата економија во однос на нивото на корупција во земјата со користење на Индексот на слобода од корупција (Heritage) и утврдуваат дека **трендот за опаѓање на индексот на корупција ‘генерално е сообразен со опаѓачкиот тренд на сивата економија’**. Конечно, тие заклучуваат дека **намалувањето на социјалните придонеси и давачки за вработените**, како и имплементацијата на политиката на бруто плати исто така ги намалува можностите за затајување и ‘ја зголемува мотивацијата на работодавачите да дејствуваат во рамките на официјалната економија.’⁸⁹

Даночни политики и даночното затајување

СЕА (Стојков и др., 2008) спровеле анкета помеѓу претпријатија во 2008, каде се мерела **перцепцијата за воведувањето на рамниот данок**. Генерално се сметало како позитивна мерка во деловната клима, иако постоеле големи варијации помеѓу компаниите кога станува збор за нивната големина, сектор и сопственичката структура. Поконкретно, мнозинството од компаниите, (65%) велат дека со ова се подобрила ликвидноста на нивната компанија, и се поедноставиле пресметките и известувањето по однос на даночните обврски за 78% од компаниите. Сепак, за повеќето компании, (61%) ова ниту го подобрило процесот на отворање нови работни места, ниту создало можности за нови инвестиции (за 57%).⁹⁰

Со оглед на тоа што воведувањето на рамен данок било придружено со нова политика за

⁸⁶ Garvanlieva, V., Andonov, V., Nikolov, M. (2012) Shadow Economy in Macedonia. Skopje: Center for Economic Analyses

⁸⁷ квантитативна мерка за способноста да се отпочне, управува и затвори деловен субјект кој го прикажува севкупното оптоварување со регулативи како и ефикасноста на владата во регулаторниот процес

⁸⁸ Garvanlieva, V., Andonov, V., Nikolov, M. (2012) Shadow Economy in Macedonia. Skopje: Center for Economic Analyses

⁸⁹ Ибид.

⁹⁰ Stojkov, A.; Nikolov, M.; Smilevski, B., (2008) Flat Tax Policy Assessment in Macedonia, Center for Economic Analysis, Skopje

стимулирање на реинвестираниот профит преку овозможување на намалување на даночната база на компанијата до сумата на реинвестираната добивка во годината која следи на онаа во која е реализирана добивката, отприлика повеќе од половина од компаниите (56%) сметаат дека ова е подобро решение од претходниот модел на даночно олеснување. Во таа смисла, околу една третина од компаниите, а посебно големите, известуваат дека 'проширувањето на овие основи за оданочување само делумно ги поништува придобивките на примената на рамниот данок'⁹¹.

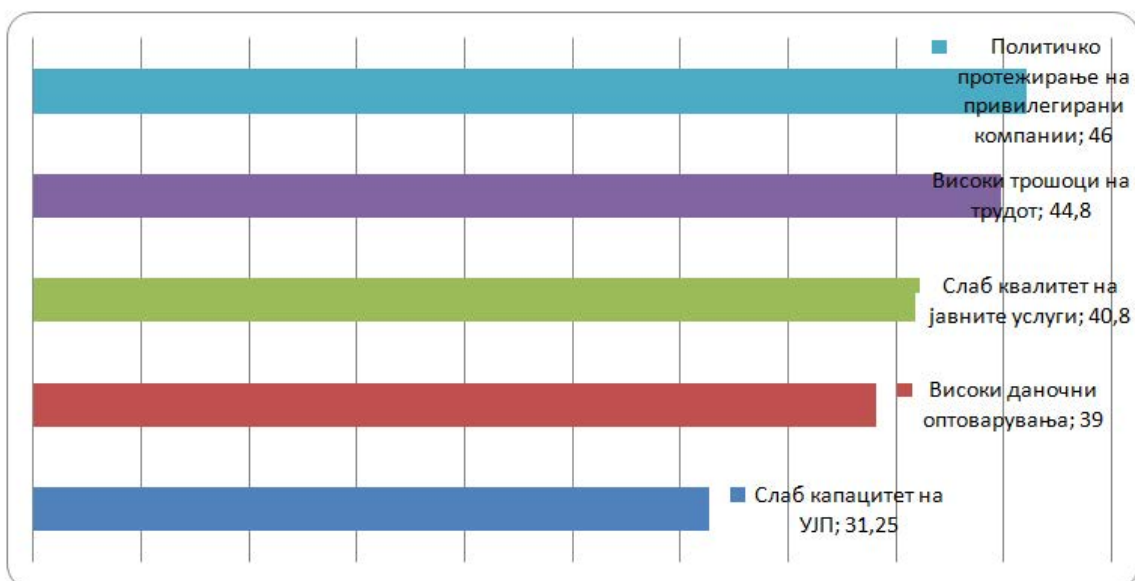
Претставниците на компаниите исто така биле прашани дали политиката на рамни данок влијае врз намалувањето на сивата економија, поконкретно, на случаите со прикажување на пониски износи на плата и непријавување на точниот број на вработени. Генерално, ставот на работодавачите по ова прашање бил спротивставен. Сепак, скоро половина (46%) изјавиле дека очекуваат умерен до значителен напредок во намалувањето на практиката на неточно пријавување на платите. 15% од испитаниците очекувале смалување на скриената економија, како резултат на оваа

политика, додека микробизнисите биле во категоријата на најголеми оптимисти.⁹²

Што се однесува до даночниот морал, 58% од испитаниците сметале дека засилените даночни инспекции се причина за подобреното прибирање на даночните приходи. Дополнително, една половина сметала дека поедноставениот процес на пријавување даноци и даночните административни процедури се важен фактор.⁹³

Иако една третина верува дека политиката на рамниот данок ќе донесе значителен напредок во условите за водење бизниси во Македонија, сепак, споменати се низа фактори за даночната евазија, на пример: зголеменото даночно оптоварување, нискиот квалитет на јавни услуги, слабиот капацитет на Управата за јавни приходи, заштита на одредени привилегирани компании од страна на политичките партии и високите трудови трошоци. (Види График 16) Од друга страна, една анализа спроведена од Мојсоска-Блажевски (2012, според Џекова и др, 2014) на влијанието на промените во трудовата регулатива врз стапката на вработеност и големината на неформалната економија, покажала маргинално влијание на политиката

График 16. Фактори кои влијаат на затајувањето данок според деловниот сектор

Извор: Stojkov, A.; Nikolov, M.; Smilevski, B., 2008, Проценка на политиката на рамни данок во Македонија

⁹¹ Ибид.

⁹² Ибид.

⁹³ Ибид.

на рамен данок. 'Мојсоска-Блажевски (2012) го анализираше влијанието врз измените во работната легислатива на стапката на вработеност и обемот на неформалната економија преку пресметување на функцијата на побарувачка на работна сила за периодот 1998(K1) - 010(K3). Таа ги раслоила вкупните даночни оптоварувања во два дела: оптоварувањето од данокот на приход и од социјалните придонеси за да го испита нивното влијание врз вработените. Студијата открила дека **'намалувањето на придонесите за социјално осигурување имале позитивно влијание врз стапката на вработување, наспроти влијанието на реформата на рамен данок.'** Авторката тврди дека во услови на висока невработеност, фирмите "трошат" дел од даночните намалувања. Ова, според Џекова и др. (2014) налага дека *'социјалните придонеси се главната пречка при вработувањето во Македонија. Ова исто така се објаснува со поголемиот процент на нискоквалификувани работни места во економиите во транзиција. Понатаму, воведувањето на концептот на бруто плата довел до поместување од непријавена работа кон формално вработување и соодветно на тоа имал значително влијание врз вработеноста.'*⁹⁴

Мојсоска-Блажевски (2011, според Џекова и др. (2014)) заклучува дека социјалното осигурување и даночните реформи кои имаат за цел намалување на трудовите трошоци ги имаат следните позитивни ефекти: (а) помагаат на вработените во време на кризи, (б) влијаат врз вработувањето, (в) ја зголемуваат нето платата, (г) го намалуваат степенот на неформална економија, (д) го зголемуваат исполнувањето на даночните обврски и (ѓ) го зголемуваат бројот на осигуреници во

пензискиот систем.⁹⁵

Трпески и Ташевска (2012), од друга страна, ги поврзуваат ефектите од намаленото даночно оптоварување со финансиската одржливост на пензискиот и здравствениот систем и велат дека обата фонда бележат дефицит во текот на годините. Дополнително, тие тврдат дека промените во фискалните политики имаат за цел помало фискално оптоварување врз платите и пониски трудови трошоци, не нудат доволно стимулации за претприемачите заклучувајќи дека *'да се охрабрат претприемачите да инвестираат, треба да се подобрат сите сегменти од инвестициската клима: стабилноста, заштитата на имотните права, регулативата, нивото на корупција, инфраструктурата итн.'*⁹⁶

Ристовка, Мојсовска-Блажевски и Николов (2013) ги анализираат податоците од анализата на European Values (Европски вредности) за да се утврдат карактеристиките на македонските испитаници во однос на прашања поврзани со даночниот морал, базиран на претходни анализи на прогнозите за даночниот морал. Според анализите, 81% од анкетираниите лица во Македонија изјавиле дека "даночниот неморал никогаш не може да се оправда", со тоа што нема разлика во однос на родот на испитаниците; но има во однос на возраста, со тоа што процентот на луѓето кои не ги оправдуваат даночните измами се зголемува со возраста. **Дополнително, вработените на полно работно време биле изразито против даночните измами во споредба со самовработените, а пообразованите биле изразито повеќе против во споредба со оние со помало образование.** Што се однесува до регионалните разлики, огромното мнозинство испитаници од југоисточниот регион искажале

⁹⁴ Dzhokova, Franic, Mishkov, C. Williams (2014), "Tackling the Undeclared Economy in FYR Macedonia" GREY Working Paper No. 3, University of Sheffield. p.44-45. Пристапено од: http://www.grey-project.group.shef.ac.uk/wp-content/uploads/2014/08/WP3-Tackling-the-Undeclared-Economy-in-FYROM_10072014.pdf

⁹⁵ Ибид.

⁹⁶ Trpeski, P., Tashevska, B. (2012), Labour Tax Wedge in the Republic of Macedonia – Trends and International Comparison, Annales Universitatis Apulensis Series Oeconomica, 14(2)

регион највисок даночен морал, спротивно на испитаниците од полошкиот и југозападниот регион. Важно е дека **испитаниците кои искажале доверба во владата и судството изразиле висок даночен морал во споредба со оние кои не им веруваат на јавните служби.** Конечно, најголемата опозиција на даночните измами биле 'поединци кои се чувствуваат горди на својата земја и оние со поголема доверба во демократијата'. Иако може да се спори дека резултатите се под влијание на социјално посакувани одговори, сепак, упатуваат на некои поважни елементи на даночниот морал, поконкретно важноста од доверба во институциите и патриотските чувства.⁹⁷

Сепак, даночниот морал не може единствено да се оправда со истражените независни променливи. Студијата покажува дека тие објаснуваат околу 28% од променливоста на даночниот морал, додека дополнителни неистражени фактори може да го објаснат останатото. Друго важно сознание е дека резултатите во Македонија делумно се разликуваат од студиите за другите европски земји. Поконкретно, родот и брачниот статус немале значајно влијание врз исказот за даночниот морал во Македонија, за разлика од другите земји. Дополнително, **од социо-економските променливи се констатира дека само приходот е поврзан со даночниот морал, но не се поврзани степенот на образование и економскиот статус (на пазарот на труд).**⁹⁸

Согласно аргументот за важноста на довербата во институциите, Петрески (2013) го мерел односот помеѓу бизнис регулативата и големината на неформалната економија во 30 економии во транзиција, вклучително Македонија, и заклучува 'резултатите во

голема мера сугерираат дека регулативите кои се позитивно настроени кон бизнисите имаат статистички значителен ефект на намалување на неформалната економија но само ако има солидни институции.' Тој продолжува да заговара дека **позитивното опкружување за бизнисите во типична земја во транзиција изразено преку помалку оптоварена регулатива, би влијаело врз смалувањето на неформалната економија само доколку се осигура соодветна имплементација и спроведување на законите.** Петрески проценува дека со ова би се смалила неформалната економија за 1.2 % во БДП, но би резултирало со дополнителен раст од 2.4%. Анализата ја потенцира важноста на доброто владеење на институциите, што ја вклучува желбата за да се помогне при потешкотиите со кои се соочуваат фирмите, и да им се помогне при формализирање на бизнисите, наместо нивно затворање.⁹⁹

Невработеност и работа на црно

Со оглед на фактот што една од најголемите економски грижи за Македонија е високата стапка на невработеност, креаторите на политиките сметаат дека е многу важно да се направи проценка на уделот на неформално вработени лица. Во оваа смисла, може да се искористат проценките за сива економија да се изврши проценка на работата на црно. Гарванлиева и др. (2012), преку користење на методот на потрошувачка на струја тврди дека проценките индицираат пониска стапка на невработеност за 7% до 13% во споредба со официјалната стапка, зависно од годината. На пример, во 2010, повторно пресметаната стапка на невработеност е 24% споредено со официјалната 31%, преку намалување на вкупниот број на официјално невработените скоро за 71.000.¹⁰⁰

⁹⁷ Ristovska, M., Mojsoska-Blazevski, N., Nikolov, M., (2013) An Alternative View to the Tax Evasion: The Effect of Tax Morale on Paying Taxes in Macedonia and EU Countries, Serbian Journal of Management 8 (2)

⁹⁸ Ибид.

⁹⁹ Petreski, M. Regulatory environment and development outcomes: Empirical evidence from transition economies. Ekonomsky Casopis, Submitted in September 2013.

¹⁰⁰ Авторите забележуваат дека ова е поедноставена проценка и треба внимателно да се користи

Неновски (2014) исто така прави пресметка на стапката на невработеност и заклучил дека 'неофицијално е проценето дека околу 34,5%-38% или 95.000-105.000 од официјално невработените лица во Република Македонија работат во неофицијалниот сектор', што значи дека реалната бројка на невработени лица е околу 18% до 19% односно 170.000 до 180.000 лица.¹⁰¹

При дискутирање на екстремно високата долгорочна невработеност во Македонија (над 80%), Мојсоска-Блажевски (2012) ги потврдува тврдењата дека **'значителен дел од долгорочно невработените во Македонија (една третина до една половина) работи неформално или е ангажирана во некоја економска активност со цел да преживее'** (Jackman и Corbanese, 2007; Lehmann, 2010; според Мојсоска-Блажевски (2012)), иако потенцира неколку факти. 'Прво, податоците од Анкетата за работна сила (АРС) покажуваат дека помалку од 70% од долгорочно невработените примаат некаква форма на финансиска помош, но дека во земјата нема масовна сиромаштија. Второ, многу е неверојатно дека 43% од сите пријавени невработени имаат непрекината невработеност од пет или повеќе години. Трето, уделот на невработените кои примаат надомест за невработеност е низок (9,1 % на крајот на 2011), а истиот се исплатува најмногу до 12 месеци.'¹⁰²

Сепак, таа исто така потврдува **дека неформалното вработување на долгорочно невработените е поврзано со неволноста на работниците да прифаќаат формална работа, пред се, поради губењето на правото на надоместок, сета социјална помош и другите бенефиции** (парични или други форми на помош), и обврската да се плаќаат придонеси

за социјално осигурување и персонален данок, доколку преминат во формалната сфера. Таа заклучува дека 'со оглед што нема систем на делумни бенефиции, работниците не сакаат да прифатат работа за половина работно време, сезонска или работа на определено време. Слично на тоа, неформалните работници треба да се откажат од значителен дел од нивната плата која ја земаат на црно ако сакаат да се формализира нивниот статус, а за возврат на тоа да им се уплаќаат придонеси за социјално осигурување (пред сè пензиско и здравствено осигурување) и некои други бенефиции (како што е заштита на работа).'¹⁰³

Согласно ова, Мојсоска-Блажевски и Петрески (2012) предлагаат МТСП да размисли за **воведување на бенефиции на вработување во системот на даноци и придонеси во Македонија, со цел сузбивање на неактивноста и невработеноста, и да се намали социјалната исклученост, посебно кај сиромашните и жените кои се едни од најранливите групи во економијата.**¹⁰⁴

Штосе однесува до структурата на неформалното вработување, извештајот на Еурофоунд (2013) забележува дека Анкетата на МОТ за работна сила во Македонија за 2010 ја утврдува следната распространетост по сектори: 8% од сите работни места во производството; 43,1% од работните места во градежништвото; 13% во трговијата; 16,5% во превозот и 8,3% во другите услуги. Мажите кои работат во неформалниот сектор најмногу ги има во градежништвото и превозот, додека жените во производството и услугите, со исклучок на трговијата и превозот (Мојсоска-Блажевски, 2011, според Еурофоунд, 2013). Повикувајќи се на анкетата на работна сила за 2010, авторите забележуваат дека '12,6% од сите вработувања се во неформалниот

¹⁰¹ Nenovski, T. (2014) The Grey Economy in Macedonia: Macroeconomic Aspects, Implications and Possible Problem Solutions, Journal of Sustainable Development

¹⁰² Mojsoska-Blazevski, N. (2012), EEO Review: Long-term unemployment, former Yugoslav Republic of Macedonia, European Employment Observatory, p.6

¹⁰³ Ибид.

¹⁰⁴ Mojsoska-Blazevski, N., Petreski M. (2012), Increasing labour market activity of the poor and females: Let's make work pay in Macedonia, EUROMOD Working Paper No. EM16/13

сектор, и дополнителни 5.2% од луѓето работат на црно надвор од неформалниот сектор.' Понатаму, забележана е висока тенденција на само-вработени кои работат непријавено, т.е. околу една третина од самовработените (најмногу трговци-поединци). **Неформалноста, во случајот на самовработените и вработените е значително повисока за руралните, во споредба со урбаните области.**¹⁰⁵

Според Џекова и др. (2014), кога станува збор за самовработените лица, APC за 2010 (MOT, 2011) покажува дека 34,7% од работата во не-земјоделските дејности отпаѓа на неформалната работа, со 48,6% од сите трговци-поединци (самовработени сопственици на претпријатија) кои работат непријавено. Постои значителна разлика помеѓу руралните и урбаните средини, со тоа што непријавената самовработеност е многу повисока во руралните области, каде 44,8% од самовработувањето не е пријавено, во споредба со 28,3% во урбаните области. 'Кога зборуваме за работа за плата на членови од семејството, анкетата покажува дека 9.2% од случаите отпаѓаат на непријавена работа за плата (21,4% од работниците во земјоделие и 8,8% од вработените во сите други сектори). **Непријавената работа за плата е почеста во руралните средини каде 14,5% од работниците кои работат за плата не се пријавени, додека во урбаните области само 6,9% од работата за плата е во неформалниот сектор.**¹⁰⁶

Мојсоска-Блажевски и др. (2009) заклучуваат дека големиот обем на неформална економија е индикатор за нискиот квалитет на работни места во земјата и дека претставува 'првиот и најголем извор на работа која не е пристојна'. Тие ги презентираат заклучоците на Angel-Urdinola и Macias (2008), кои се базираат на податоците на APC од 2006, кои заклучиле

дека 'помала е веројатноста работниците за плата да бидат неформално вработени (13%) во споредба со работодавачите (27%) и самовработените работници (73%), проценето според оние кои не се регистрирани во пензискиот фонд.' **Дополнително, поголема била веројатноста неформалните работници да имаат привремени работни места и да работат со скратено работно време, со што се на поголем ризик од сиромаштија и социјална несигурност. Што се однесува до демографијата, неформалната работа била пораспространета помеѓу младите, помеѓу етничките малцинства, во приватните и примарните сектори како и руралните области.** Мојсоска-Блажевски и др. (2009) заклучуваат дека 'неформалната работа (со исклучок на работата во домаќинството) се чини дека е влезна точка во вработувањето за лица кои претходно биле неактивни или се невработени.'¹⁰⁷

Јавното мислење и искуството со неформалните економски активности

Ристески (2009) подготвил анализа, базирана на теренско истражување кое задира во еден голем економски сектор кој влијае на сивата економија – занаетчиството. Истражувањето користи поинаков пристап и пример на кластер од 85 домаќинства низ Македонија. Домаќинствата биле прашани за услугите кои ги користеле во текот на една година, и дали за тоа добиле потврда, сметка или фактура. Заклучоците индицираат дека 'едно семејство троши во просек 22,8 % од приходите во занаетчиството'. Најголемиот дел (скоро половина) од приходите потрошени во непријавените занаетчиски активности отпаднале на зелените пазари, сервисирање на моторни возила и фризерско-козметичарски услуги.¹⁰⁸ (види Табела 10)

¹⁰⁵ Eurofund (2013) Tackling Undeclared Work in FYR Macedonia

¹⁰⁶ Dzhekova, Franic, Mishkov, C. Williams (2014), Tackling the Undeclared Economy in FYR Macedonia, GREY Working Paper No. 3, University of Sheffield. p.20

¹⁰⁷ Mojsoska-Blazevski, N., Najdova, J., Stojkov, A. and Asenov, L. (2009) Labour Market in the former Yugoslav Republic of Macedonia. A Study for The European Commission Employment, Social Affairs and Equal Opportunities DG. Skopje: Euro-Balkan Institute.

¹⁰⁸ Risteski (2009), Assessing handicraft shadow economy in Macedonia, CEA

Табела 11 - Список на дејности, просечна годишна потрошувачка, процент од сивата економија во занаетството, и процент од семејниот приход

сектор	Просечна годишна потрошувачка од едно домаќинство (во МКД)	Проценти од сивата економија во занаетството	Процент од семеен приход
Дополнително образование	7970,1	9	2,0
Чистење	1844,8	2,1	0,5
Сервисирање на моторни возила	12913,4	14,5	3,3
Одржување на домот	7583,6	8,5	1,9
Зелени пазари	41809,0	47,1	10,6
Фризерско-козметичарски услуги	9211,9	10,4	2,3
Софтверски и хардверски услуги	3747,0	4,2	1
Сечење дрва за огрев	3291,0	3,7	0,8
Јасновидци, попови, проповедници, итн	213,9	0,2	0,1

Извор: Ристески (2009), Проценка на сивата економија во занаетството во Македонија, СЕА

Најголемиот број од домаќинства трошеле повеќе од 24.000 МКД (400 ЕУР) годишно на зелен-ите пазари. Она што е важно е дека големото мнозинство домаќинства (над 90%) изјавиле дека е лесно да се пристапи кон производи или услуги од занаетството, што подразбира дека овие услуги се во голем број и се лесно достапни на сите, што ги прави стандардна форма на економска активност.¹⁰⁹

Станковиќ и Станковиќ (2012) спровеле национално репрезентативна теренска анкета со цел да го осознаат мислењето на испитаниците во однос на различните аспекти на сивата економија. Податоците покажале широка распространетост на активности кои ја поддржуваат скриената економија помеѓу граѓаните. На пример, една третина од испитаниците “секојдневно” купува производи

од сивата економија, додека една петтина ова го прави “два пати до три пати неделно”. **Од оние кои работат во неформалната економија, секој втор испитаник изјавил дека нема намера да го пријави својот работодавач, со намера да не ја изгуби работата.** Само една петтина од сите испитаници би го “пријавиле својот работодавач во инспекциските служби”, додека 15% “би дале отказ и би барале друга работа”. Согласно овие тенденции се и забелешките дека повеќе од 40% од испитаниците би “го замениле дефицитот во приходите на нивните семејства” преку извршување дополнителни активности кои не се регистрирани. Додека половина од испитаниците смета дека владата е главниот виновник за појавата на сивата економија, 64% веруваат дека државните органи неефикасно се справуваат оваа појава.¹¹⁰

¹⁰⁹ Ибид.

¹¹⁰ Stankovic, Mirjana and Stankovic, Bratislav, Social and Economic Aspects of the Shadow Economy in the Republic of Macedonia: A Study (2012). Достапно на SSRN: <http://ssrn.com/abstract=2162922> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2162922>

Препораки од авторите

Согласно согледувањата, некои автори предлагаат соодветни политики.

Неновски (2014) смета дека, со оглед на тоа што приливот на готовина е важен индикатор за динамиката на сивата економија, со намалување на готовината која е во оптег би се стимулирале трансакциите кои можат формално да се регистрираат.¹¹¹ Како резултат, ова би довело до смалување на бројот на 'неформални' трансакции. Неновски (2012) вели дека ова е изводливо преку (1) зголемување на употребата на платежни картички и други начини на безготовинска исплата, пр. чекови и меници; (2) воспоставување на универзална платежна картичка (усвоена од сите корисници на платни трансакции), (3) намалување на правните можности и (4) ограничување на можностите за извршување на различни видови исплати во готовина.¹¹² Дополнително, тој верува дека 'е потребно да се прошири свеста на сите учесници во економскиот сектор за почитување на регуларноста и дефинираните правила на играта, во насока на јакнење на институционалната рамка, правосудниот систем, моралните вредности и стимуланти на економските функции во земјата.'¹¹³

Генерално, Неновски (2012) смета дека главна препорака би била **да се насочат активностите и мерките најпрво кон запирање и отстранување на причинителите на сивата економија, а потоа кон казнување на причинителите на тој феномен.** Тој тврди дека владата треба да ја поврати довербата на граѓаните кон институциите, со цел да се прилагодат кон либералните вредности и да не ги чувствуваат како нешто наметнато. Во таа смисла, тој исто така смета дека од суштинска вредност е подобрување на односите помеѓу владата и економијата, што води кон подобрување на уставната рамка во земјата. Тој додава, исто така, дека од суштинска важност е **да се зајакне способноста на државата да**

ги подобри 'степенот и квалитетот на јавните услуги', што значи: 'организациско јакнење, ефикасност, квалификации и соработка помеѓу надлежните органи и телата од централната власт, намалување на влијанието на централната влада врз економијата, рационализирање на јавните расходи, подобрен квалитет на јавниот сектор (вклучително понатамошните неопходни реформи во пензискиот и здравствениот систем), намалување на јавната администрација, итн.'¹¹⁴

Гарванлиева и др. (2012) препорачуваат **спроведување на политики насочени кон иновации со цел намалување на сивата економија.** Тие сметаат дека имплементираните системи на стимулации на економскиот раст, спроведувањето казнени одредби во законот, реформи во даночниот систем и системот на социјално осигурување се покажало дека се ефикасни. Дополнително на тоа, авторите сметаат дека субвенционирање на самовработувањето е уште една успешна политика, која за пет години од сега ќе доведе до околу 70% зголемување на самовработувањето и оттаму, ќе резултира со формализирање на некои бизниси кои порано работеле во сивата зона.¹¹⁵

Во таа смисла, Мојсоска-Блажевски (2012) забележува дека **активните политики на пазарот на трудот треба да се променат од долгорочно невработените кон младината и лицата кои неодамна го завршиле образованието и стапиле на пазарот на трудот,** додека 'краткорочниот фокус треба да е на програми кои стимулираат отворање работни места, пр: субвенции за вработување; плански смалувања на придонесите за социјално осигурување; програми за јавни работи; и системи за развој на претприемаштвото, иако овие програми се релативно скапи, а ефектите се неизвесни.'¹¹⁶

¹¹¹ Nenovski, T. (2014) The Grey Economy in Macedonia: Macroeconomic Aspects, Implications and Possible Problem Solutions, Journal of Sustainable Development

¹¹² Nenovski T. (2012) Macroeconomic aspects of the grey economy - the case of Macedonia, Online at <http://mpr.ub.uni-muenchen.de/42253/>, MPRA Paper No. 42253, posted 24. February 2013

¹¹³ Ибид.

¹¹⁴ Ибид.

¹¹⁵ Garvanlieva, V., Andonov, V., Nikolov, M. (2012) Shadow Economy in Macedonia. Skopje: Center for Economic Analyses

¹¹⁶ Mojsoska-Blazevski, N., (2012), EEO Review: Long-term unemployment, former Yugoslav Republic of Macedonia, European Employment Observatory

Конечно, како што укажуваат податоците, неформалната работа најмногу влијае на конкретни демографски групи, посебно на групите со пониско образование, етничките малцинства, жителите на руралните средини, итн., **стимулирањето на самовработувањето може да се гледа како ефикасна алатка за смалување на невработеноста, но треба да се посвети поголемо внимание на таргетирање на одредени групи, како и на одржливоста на бизнисите.**¹¹⁷

VII. Медиумско покривање на скриената економија

Медиумите се важен чинител во процесот на детектирање и сузбивање на сивата економија, посебно со оглед на фактот што 62% од испитаниците во анкетата на Станковиќ и Станковиќ (2012) потврдиле дека се информираат за сивата економија од медиумите, додека сите други извори на информирање биле зад медиумите. Оттаму, медиумите може да дадат голем и активен придонес за подобрување на квалитетот на јавната дебата по ова прашање, посебно ако се земе предвид неповолната проценка на слободата и квалитетот на Македонските медиуми.

Конкретно, во 2006 год., меѓународната агенција 'Репортери без граници' ја рангирале Македонија на 46. место во однос на индексот на слобода на печатот што е највисока позиција од независноста.¹¹⁸ За жал, како што поминуваат годините, се бележи постојан пад на слободата на медиумите и на стандардите. Во последниот

извештај, (2014) земјата била рангирана на 123 место, што значи пад за 77 места во изминатите осум години. 'Лошото постапување на судовите, кое често се базира на несоодветна легислатива, немање пристап до јавни податоци, физичко и психолошко насилство против оние кои работат во информативниот сектор, официјален и приватен пазар на огласување кој се користи како алатка, **зафаќањето на сивата економија на витални делови од медиумите**, сето ова го попречува правото да се известува за случувањата и правото на луѓето да бидат информирани.'¹¹⁹ Друга релевантна агенција 'Фридом Хаус' слободата на печатот во Македонија ја рангирала на **122** место, со што земјата била означена како "делумно слободна".¹²⁰ Ова се индикатори кои го ставаат под прашање квалитетот на вестите, и целта на овој дел од анализата е да се процени квалитетот на известување по прашања поврзани со скриената економија.

Методологија

Со цел да се процени активноста на медиумите во оваа област, беше спроведена кратка медиумска анализа на интернет содржината на 13 различни медиумски извори. Станува збор за квантитативна и квалитативна анализа врз повеќе од 100 статии за периодот 2011 – 2014.

Анализата вклучувала прегледување на веб-страниците на 5 национални ТВ станици, 3 дневни весника и 4 интернет портали (од кои 2 емитуваат и радио програма). Со оглед на тоа што анализата беше спроведена во јули 2014, можеа да бидат анализирани само статии достапни на веб порталите.

¹¹⁷ Mojsoska-Blazevski, N., Najdova, J., Stojkov, A. and Asenov, L. (2009) Labour Market in the former Yugoslav Republic of Macedonia. A Study for The European Commission Employment, Social Affairs and Equal Opportunities DG. Skopje: Euro-Balkan Institute.

¹¹⁸ Press Freedom Index, 2006. Достапно на: <http://en.rsfs.org/press-freedom-index-2006,35.html>

¹¹⁹ World Press Freedom Index: Dashed Hopes After Spring, 2013.

Достапно на: http://fr.rsfs.org/IMG/pdf/classement_2013_gb-bd.pdf стр. 22

¹²⁰ Press freedom rankings, 2014. Достапно на:

http://freedomhouse.org/report/freedom-press-2014/press-freedom-rankings#.U9l_5PmSy-0

Клучните зборови за детектирање на релевантни статии беа: скриена економија, сива економија, затајување данок, Министерство за економија, Министерство за финансии, Министерство за труд и социјална политика, даночна инспекција, трудова инспекција, непријавени работници, Управа за јавни приходи, работење на црно.

Дополнително, со цел да се дојде до поквалитетни информации за предизвиците со кои се соочуваат новинарите кога ги покриваат овие теми, беше спроведена мини - анкета помеѓу 4 новинари, на теми како што се: општиот интерес за темата на скриена

економија, пристап до информации и соработка со релевантните установи.

Резултати

Според презентираниите типови на статии, податоците од табелата 11 која следи покажуваат дека огромното мнозинство на статии се во основа извештаи, најчесто од владини прес конференции или од државни агенции кога се претставува некоја нова политичка мерка; или кога се презентираат податоци од анализи на меѓународни или домашни организации. Тие вообичаено се состојат од едноставно пренесување на факти и не вклучуваат дополнителни анализи или мислења од другата засегната страна.

Табела 12 - Вид на статија

Вид на статија	застапеност	проценти
Извештај	76	66 %
Тема	18	16 %
Истражувачка сторија	6	5 %
Интервју	15	13 %

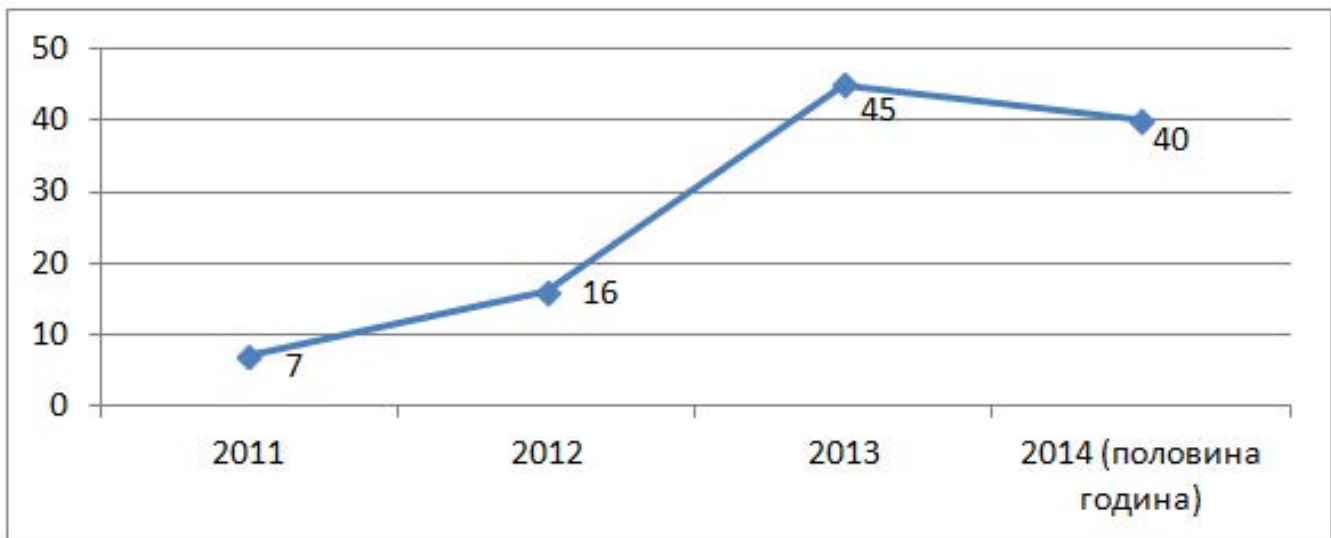
Може да постојат многу причини зошто нема доволен број на вести кои резултираат во поразвиена приказна. Во мини-анкетата спроведена за потребите на анализата, еден новинар кој покрива економски прашања, запрашан за предизвиците кога известува за скриената економија, одговара:

“Најголемиот проблем при известувањето за скриената економија е неможност да се дојде до официјална статистика и податоци за овој проблем. Исто така, само мал дел од засегнатите страни (институциите, вработените, работниците) се подготвени отворено да дискутираат на оваа тема. Вообичаено, одговорите кои ги добиваме од државите институции се премногу

обопштени и ретко може да се искористат како сигурен индикатор за реалната состојба.”

Табелата наведена подолу покажува **зголемен број на новински стории за 2013 и 2014 год.** (половина година). Отсуството на вести поврзани со скриената економија за годината 2010 и 2011 укажува дека или во овој период се спроведени малку активности или не се доволно промовирани во медиумите. Исто така, сè поголемиот број на вести може да се должи на фактот дека некои од анализираните медиуми само одново ја објавуваат истата приказна која доаѓа од друг медиум или новинари.

График 17: Број на вести поврзани со „скриената економија“

Кога зборуваме за различните прашања кои го сочинуваат феноменот на скриената економија, од мнозинството на статии поврзани со генералната тема на скриената економија, околу една четвртина е посветена на даночните реформи/политики, додека само 4,4% од вестите се токму посветени на прашањето на непријавена работна сила (Табела 12). Анкетираните новинари генерално имаат исто мислење во однос на причините за малиот број на статии во кои се третира ова прашање, т.е. дека **луѓето на кои директно влијае овој проблем не се подготвени јавно да зборуваат за него**. Нивните мислења може да се резимираат во исказот на еден новинар наведен во продолжение:

„Дефинитивно, стравот да не се изгуби работата и ниската свест за негативното влијание на ова прашање ги обесхрабрува да дискутираат за овој феномен во состојба кога не се сигурни дали ќе је имаат соодветната заштита од државата доколку решат да го споделат проблемот со јавноста и да застанат зад исказот со своето име.“

Сепак, по успехот да се земе изјава од работник кој припаѓа на оваа ранлива група, ова може да го отвори патот кон интересни и информативни статии (види прилог 2)

Табела 13 - Покриени теми

Тема	застапеност	процент
Скриена/сива економија (општо)	55	47.8 %
Даночна политика	32	27.8 %
Непријавени работници	5	4.4 %
Друго	23	20 %

Прилог 2.

Во една вест на Радио Слободна Европа, еден непријавен работник бил запрашан: **„Како се снаоѓате со здравствено осигурување (сини картони за здравствено осигурување), во случај на болест?“**, на што тој одговара:

*„Компаниите не плаќаат за овие трошоци. Така, ние одиме, барем јас одам, во Агенција за вработување и се пријавувам како невработен. Надоместокот кој го примам е како хонорар. Ако исплати работодавачот, тогаш е добро. Ако не ни плати, тогаш Господ нека ни е напомош.“*¹²¹

¹²¹ Радио Слободна Европа, „Сива Економија - мирна глава“ [Превод на англиски], 10.12.2011
Достапно на: <http://www.makdenes.org/content/article/24417377.html>

Во друга вест од истиот медиум се презентирани мислењата од неколку граѓани, кои тврдат дека намерно прифаќаат непријавена работа и се експлоатирани како резултат на сиромаштијата која ја трпат:

„Платите се толку ниски и секој сака да ги искористи најдобро што може. Луѓето не мислат за иднината, дали ќе им требаат или не, дали ќе може да одат во пензија или не.“

„Прифаќаш да работиш за помалку пари, дозволуваеш да те искористуваат, тоа е тоа.“ (...) Шефовите велат: „Јас сум главен, ако ти се допаѓа – продолжи да работиш, ако не, слободно оди си, друг ќе дојде наместо тебе...“¹²²

Друг проблем со кој се соочуваат медиумите е тоа што новинарите не се трудат доволно да вклучат повеќе од едно мислење кога изготвуваат новинска статија. Табелата 13 покажува дека во половина од статиите е презентирана само едната страна од приказната.

Табела 14 - Број на мислења / лица консултирани во текстот

Број на мислења / консултирани лица	застапеност	процент
1	57	49.5 %
2	32	27.8 %
3	11	9.6 %
4	7	6.1 %
5 и повеќе	8	7 %

Сето ова дава простор за сомнеж и покренува прашања во однос на професионалниот стандард на новинарите. Исто така **оневоозможува темата да се претстави како повеќе-димензионална и сложена, и наместо тоа ја претставува како доста едноставна и едно-димензионална.** Што се однесува до прашањето на консултирање со повеќе извори, интервјуираните новинари го наведоа следниот проблеми:

„Комуникацијата со институциите е секогаш проследена со долги процедури, кои упатуваат од едно на друго лице во хиерархијата итн. (...) потешкотијата да се стигне до релевантни информации, мислења или изјави од непријавени работници, кои се плашат да зборуваат за условите за работа за да ја задржат работата. Ако се побара мислење од компаниите, од друга страна, одговорот е секогаш ист: тие се грижат за работничките права, сите се пријавени и имаат права гарантирани со ЗРО.“

„(...) потешкотии да се добијат официјални статистички и други податоци во однос на проблемот. Понатаму, мал дел од релевантните установи се подготвени да зборуваат отворено за овој проблем.“

„Добиваме одговори во врска со прашања поврзани за сивата економија, но проблемот е што одговорите се премногу општи и ретко можат да се искористат како релевантен индикатор за вистинската состојба.“

Постојат значајни исклучоци во оваа тенденција на опаѓачки квалитет на медиумското известување. Само **неколку медиуми, (интернет портали, дневни весници) со релативно мала публика може да се одделат како медиуми кои применуваат истражувачко новинарство,** посветено на споделување информации кои се значајни за сите засегнати страни. Сепак, со оглед на тоа дека генералната

¹²² Радио слободна Европа, „Сива економија за свет низ розови очила“, 10.08.2012.

Достапно на: <http://www.makdenes.org/content/article/24672676.html>

публика преферира телевизиски пред интернет или печатени медиуми, проблемот е како да се допре до поширока публика. Споменатите медиуми пренесуваат вести и статии кои покренуваат прашања и нудат решенија на различни проблеми врзани со скриената економија. **Нивниот заклучок често знае да биде критички настроен и да ги изложи недостатоците во политиките, што веројатно е причина зошто најгледаните медиуми не ги истражуваат овие проблеми длабински, туку остануваат на безбедната страна и само известуваат за неконтроверзни вести.**

Еден од медиумите кој подлабински се бави со прашањето на скриената економија е дневниот весник Капитал, инаку специјализиран за економија. На пример, во една од неговите статии, се вели:

„Во Македонија, само 5% од сите платежни трансакции се извршуваат преку кредитни картички, додека најчесто застапено е готовинското плаќање. Што е уште поинтересно, дури и оние кои користат картичка за плаќање претпочитаат да подигнат пари од банкомат и да ги потрошат. И само како потсетник, во просек Македонците трошат 470 ЕУР годишно за мито за претставниците на јавните служби да им завршат некоја услуга. Во областа на сивата економија, според Министерството за економија, зборуваме за обрт на околу 2 милијарни ЕУР. Имајќи го овој податок, идејата за замена на готовината со „пластични пари“ е, ако ништо друго,

барем револуционерна. Доколку луѓето се дистанцираат од готовината, ризикот од корупција и сива економија би бил минимален.¹²³

Податоците наведени подолу прикажуваат солидно претставување на факти, мислења или обете кога се создава приказна. Статиите кои презентираат само факти сочинуваат 35,7% од вкупниот број, што е најмногу бидејќи вестите се полни со директни преноси на прес конференции на државните институции за промовирање на нови политики насочени кон борбата против скриената економија. Министерството за финансии и Управата за јавни приходи се најчестите соговорници на новинарите. Најтипичен пример за оваа практика е статијата од јавниот сервис во државата, МТВ1, каде новинарите користат сензационалистички и популистички тон за величање на капацитетите на јавните установи (во случајот, на Управата за јавни приходи). Во едно интервју со директорот на Управата за јавни приходи, запрашан за позицијата на Македонија во споредба со другите даночни управи во регионот, одговара:

“... Македонија е лидер во даночната администрација во Југоисточна Европа”¹²⁴

Новинарите многу често користат сензационалистички тон за да предизвикаат интерес помеѓу засегнатите страни. Пример за ова е една вест на Сител ТВ, каде новинарот дава свое толкување за состојбата со скриената економија, без да се повика на никаков извор, и вели:

Табела 15 - Вид на презентирани информации

Што се презентира	застапеност	процент
Факти	41	35.7 %
Мислење	48	41.7 %
Комбинација	26	22.6 %

¹²³ Капитал, „Ако картичките го заменат кешот, ќе снема корупција и сива економија“, 28.06.2013,

Достапно на: http://kapital.mk/MK/magazin/95807/ako_kartichkite_go_zamenat_keshot,_kje_snema_korupcija_i_siv_a_ekonomija.aspx

¹²⁴ МРТ 1, „Македонија е лидер во даночната администрација во Југоисточна Европа“ 18.03.2014,

Достапно на: <http://www.mrt.com.mk/node/6124>

„...во последните 5 години, скриената економија е намалена два пати. Мерењето покажува дека сега достигнува само 20 проценти, што е само 5 до 6 проценти повеќе од европскиот просек.”¹²⁵

Скриената економија го обезбедува социјалниот мир кој е очигледен во земја со висока стапка на невработеност, каде нема масовен израз на незадоволство. Ова можеби е најголемата причина зошто јавноста и властите не покажуваат поголем интерес за ова. Во една статија за Радио Слободна Европа еден социолог покренува многу интересно прашање:

„Изненадувачки е што, иако како земја имаме највисока стапка на невработеност помеѓу земјите во регионот, сепак не сме виделе луѓе да излезат надвор и да реагираат поради овој проблем. Дополнително, голем дел од Македонската економија отпаѓа на сивата економија. Ова значи дека во оптег се многу пари, и се чини дека, некако сите го решаваат својот проблем надвор од општеството, институциите итн.”¹²⁶

Општата слика во однос на Македонските медиуми, како главен чинител за подигање на свеста е дека **тие не нудат доволно квалитетни информации за прашањата поврзани со „скриената економија“**. Истражувањата покажуваат дека иако има значителен раст на бројот на вестите поврзани со оваа тема во 2012 и посебно во 2013, сепак постои голем расчекор помеѓу истражуваните приказни (истражувачко новинарство) и едноставното прикажување/известување на вестите. Главниот заклучок е дека **локалните медиуми, во повеќето случаи пренесуваат веќе кажани информации, обично од страна на државните**

установи, кога станува збор за нови политики за намалување на скриената економија.

Причините за недостиг на квалитетни вести за скриената економија се разликуваат. Тие на пример можат да бидат: (1) самите новинари се дел од скриената економија со тоа што дел од платата примаат во готово или преку хонорар; (2) постои генерално незнаење и непознавање помеѓу новинарите за прашањата од скриената економија; (3) скриената економија обезбедува социјален мир во земјата, што остава простор некритичките медиуми да не истражуваат премногу кога пишуваат за ова прашање.

VIII Политики и методи за сузбивање на скриената економија и нивна ефикасност

За решавање на проблемот со скриената економија, на располагање се разновидни пристапи и политички мерки. Тие се главно поврзани со разбирање на причините за постоење на скриената економија, и оттаму, може да се поделат на две главни гледишта.

- Нео-либералниот пристап заговара дека непријавената економија е директен резултат на високите даноци, преголемата законска регулираност на економијата и преголемото мешање на извршната власт во социјалната заштита. Оттаму, тој тврди дека економиите треба да се движат кон намалување на даноците, дерегулација и минимално мешање на државата со цел да се спречи растењето на непријавената економија.
- Социјал-демократскиот пристап тврди дека непријавената економија е нус-појава на дерегулацијата на економиите и намалување на социјалната заштита на државата и дека е потребно да се зголемат државните расходи за

¹²⁵ Сител ТВ, „Сивата економија двојно се намалила за пет години“, 05.06.2014

Достапно на: <http://www.sitel.com.mk/sivata-ekonomija-dvojno-se-namalila-za-pet-godini>

¹²⁶ Радио Слободна Европа „Македонија 87 години зад ЕУ“, 09.07.2011

Достапно на: <http://www.makdenes.org/content/article/24260162.html>

потребите на пазарот на трудот и социјалната заштита за да се решава прашањето на непријавената економија.¹²⁷

Фокусот на сите македонски влади, посебно од 2006г., бил да се промовираат мерки со единствена цел да се привлечат СДИ и да се намали невработеноста. Сепак, и покрај големиот број на закони насочени кон сузбивање и санкционирање на скриени економски активности, недостигаат повеќе мерки на јавните политики кои директно се бават со негативните последици на скриената економија. Од неодамна е зајакнат интересот за сузбивање на скриените економски активности, јакнење на трудовите права и реформирање на институциите и инспекциските служби кои се бават со скриената економија. Во делот кој

следи се наведени најважните политики чија директна или индиректна цел е намалување на скриената економија во земјата и нивната ефикасност, преку примена на моделот развиен од страна на Вилијамс и Реној (2009).

Преглед на мерки и пристапи кои се применуваат во Македонија

Рамката на политичките мерки употребена во Табела 15 (првично воведена од Вилијамс и Реној, 2009) јасно прикажува некои од најважните мерки спроведени од страна на Владата на РМ со цел спречување и одвраќање на непријавената работа. Добра појдовна точка за евалуација и измена на имплементирани мерки како и основа за идните мерки е да ги илустрираме клучните особини на мерките насочени кон непријавената економија.

Табела 16 – Рамка на политички мерки врз база на Вилијамс и Реној (2009) користена во работниот материјал на GREY бр. 3 ажурирана (со текстот во зелена боја)

При стап	Метод	Вид на мерка во употреба
Одвраќање (гонеење и казнување)	Подобрено откривање	<p>Трудова инспекција</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Основање на Тело за прекршоци во рамките на МТСП сочинето од две комисији – една за работни односи и една за заштита и здравје при работа (2009/10) ➤ Зајакнати правила за евидентирани невработени, те. задолжителна потврда за активност за барање работа (2012) ➤ Создавање Совет за инспекциски надзор (2012-2014) чија задача е координирање на напорите и ресурсите на сите инспекции и надзор врз нивната работа. (2012-2014)
		<p>Контрола врз уплатата на данок на доход и социјалните придонеси</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Основање на Центар за прибирање на долгови, Центар за заплени добра, Даночна академија за обука и на лабораторија за вештачења во рамки на Управата за јавни приходи за откривање на измами од висок ризик и затајување данок (2011) ➤ Зајакната административна соработка и взаемна помош преку електронска размена на податоци (Управа за јавни приходи, Државен инспекторат за труд, итн.) (2012 и 2013) ➤ Реформа во договорите на дело (07.2014) за да се реши проблемот со избегнување на уплаќање на социјални придонеси

¹²⁷ Colin C. Williams, Piet Rennoy, (2013) "Tackling undeclared work in 27 European Union Member States and Norway: Approaches and measures since 2008." (Eurofound, 2013, p.25)

Пристапено на 22.04.2014 од: <http://www.eurofound.europa.eu/publications/htmlfiles/ef13243.htm>

Зголемување на казните Зголемена перцепција од ризик	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Обврска на работодавачот во рок од 8 дена официјално да пријави непријавен работник по негово откривање од трудов инспектор, како и да му исплати на работникот три бруто плати и да не го намали бројот на вработени три месеци. Казна од 1.000 ЕУР за секој непријавен работник (2013)
Олеснето формализирање / придржување Preventивно (за спречување на влез)	<p>Поедноставено придржување кон регулативата</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Поедноставена регулатива за отпочнување на бизнис ('едношалтерски' систем) (2009); ➤ Децентрализација на уплаќањето на даноците на услуги, те. отворање на локални 'Сервисни пунктови' (2011) ➤ Охрабрување на електронско поднесување на даночните пријави и електронско плаќање на даноците на добивка и додадена вредност за правните лица (2013/14); <p>Директни даночни стимулации</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Намалување и изедначување на данокот на добивка и персоналниот данок ('рамен данок') на 10% (2008) ➤ Даночна стапка од 1,5% на вкупните приходи на малите бизниси со годишен обрт до 3 милиони МКД (2008) ➤ Даночно олеснување за реинвестиран профит (за инвестиции кои надминуваат 100.000 ЕУР) (2008/09) ➤ Нула корпоративен данок на добивка за нераспределени профити (2011) <p>Стимулации за вклучување во формални деловни активности и за вработувања</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Трипартитен колективен договор за социјален дијалог (2009) ➤ Усогласување на најниската и највисоката основица за социјални придонеси со износот на поединечната бруто плата (2009) ➤ Прогресивно намалување на задолжителната стапка за социјални придонеси на 26,5% (2011) и на стапката за пензиско осигурување на 18% од бруто платата (2010) ➤ Усвојување на 'Законот за минимална плата', со кој се поставува националната минимална плата на износ од 36,9% од националната просечна бруто плата за дадената гранка за претходната година (2012) ➤ Намалување на максималниот период на надомест во случај на невработеност од 60 до 18 месеци (2012) ➤ Овозможување на микрофинансирање за отворање бизниси (посебно за МСП) (2012/13) ➤ Намалување на трошокот на сезонските работници преку олеснување на обврските за исплата на отпремнина (воведување на пробна работа во сезонските работи и намалување на времето на отказниот рок) (2013) ➤ Реформа во договорите за привремена работа – низа амандмани на повеќе закони¹²⁸, со кои се дефинира дека работодавачите кои вработуваат работници на база на договори за дело и чијашто бруто плата ја надминува минималната плата во 2015 (9,500 МКД) се должни да исплатат придонеси вработување, здравствено и пензиско осигурување. (2014)

¹²⁸ Измените се направени во следните закони: Закон за работни односи, Закон за задолжително целосно финансирано пензиско осигурување, Закон за придонеси од задолжителното социјално осигурување, Закон за здравствено осигурување, Закон за пензиско и инвалидско осигурување (Службен весник на Р. Македонија, бр. 113/2014.) Достапно на: <http://www.mtsp.gov.mk/zakoni.nspx>

Куративни (кои охрабруваат излез од сивата економија)	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Пониска даночна основица за регистрирани индивидуални земјоделци (20% од нето платата на националниот просек (2008). ➤ Земјоделци со годишен приход <300.000 МКД се изземени од плаќање на данок на доход (2008). ➤ Активирање на регистрираните невработени лица, посредување за вработување, подготовка на индивидуални планови за вработување за да се избегне работењето во сивата економија. Една таква мерка е 'Субвенционирање на вработувањето на корисници на социјална помош' (2014) ➤ Формализирање на постојните бизниси и програми за самовработување на АВРМ. Еднодневна обука за претприемаштво, грант од 3.000 ЕУР и бесплатно регистрирање на бизнисот. (2007-2014) ➤ Трансформирање работата на црно помеѓу Ромите во легална работа, како дел од активностите за поголемо вработување на Ромите (дел од активностите на Декадата за вклучување на Ромите 2005-2015).
Јакнење на посветеноста	<p>Јавни кампањи и иницијативи за подигнување на свеста</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Бесплатни телефонски броеви за пријавување на работа на црно и нерегуларности на работното место (МТСП, АВРМ, ПИОМ, ДИТ). ➤ Контролна листа за работници и работодавачи во однос на нивните законски права и обврски (веб страница на ДИТ) ➤ Кампања за јакнење на свеста насочена кон младите со цел промовирање на успешен премин од образовниот процес кон пристојната работа. ➤ "Побарај фискална сметка" кампања за јакнење на свеста со цел почитување на даноците и намалена даночна евазија. (2014) ➤ Кампања на 'јавно срамење' од страна на УЈП преку јавна објава на месечна основа на црна листа на должници

Извор - http://www.grey-project.group.shef.ac.uk/wp-content/uploads/2014/08/WP3-Tackling-the-Undeclared-Economy-in-FYROM_10072014.pdf стр.41.

Институции и ефикасност на политиките

Акциониот план за намалување на сивата економија (Министерство за економија 2013; МТСП, 2014)¹²⁹ е изготвен од страна на МТСП и претставува консултациски напор за координација и мониторинг на активностите на неколку установи и регулаторни тела во полето на решавање на непријавената работа

и нејзините различни појави, истовремено јасно разграничувајќи ги меѓусебните задолженија. Доколку ги поставиме паралелно и ги споредиме аналитички задолженијата помеѓу нив (Табела 16) може да се направи проценка на националните напори за сузбивање на скриената економија како и правците во кои се насочени напорите.

¹²⁹ Акционен план за намалување на сивата економија (Министерство за економија, 2013; МТСП, 2014).

Пристапено од: www.mtsp.gov.mk/content/word/siva.doc

Табела 17 - Споредбена табела на акционите планови 2013 и 2014 на Министерството за труд и социјална политика (МТСП) и задолжените оддели. Новите, неповторени мерки се одбележани со темни букви во зелена боја.

Задолжени тела	Планирани активности за 2013	Планирани активности за 2014
Зајакнато формално вработување Министерство за труд и социјална политика и Агенција за Вработување	<ul style="list-style-type: none"> • Мерки насочени кон подобрување на законските одредби кои се однесуваат на сезонските работници • Мерки насочени кон стимулирање на пријавените невработени и проверки на нивната активност. • Поддршка за формализирање на непријавената работа која ја изведуваат невработените / нерегистрираните бизниси. 	<ul style="list-style-type: none"> • Подобрување на регулативата за стимулирање на вработувањето за приматели на социјална помош. • Активирање и стимулирање на примателите на социјална помош да прифаќаат работа. • Воспоставување на систем за регистрирање на работодавачите кои сакаат да вработуваат приматели на социјална помош. • Воспоставување систем за регистрирање на лица кои работат во странство преку агенции за привремено вработување, нивно регистрирање во системот за социјално осигурување и спроведување на месечни контроли. • Подобрена регулатива која се однесува на регистрирање и лиценцирање на странски агенции кои посредуваат и вработуваат работници во странство. • Подобрување на регулативата со која се воведува надлежност за откривање на непријавени работници на Државниот пазарен инспекторат и УЈП.
Зголемена даночна дисциплина Министерство за финансии и Управа за јавни пригоди	Национална кампања за јакнење на даночниот морал кај граѓаните и на јавната свест за придобивките од плаќање даноци.	
Образование: Министерство за образование и наука	Едуцирање на учениците во средните училишта за негативните ефекти на непријавената работа (Проект наречен „Одбиј работа на црно“)	
Државни инспекции и контрола: Државен пазарен инспекторат (ДПИ)	Објавување на ‘Црна листа’ на фирми каде се откриени нерегуларности	<ul style="list-style-type: none"> • Засилена инспекција и контрола на секторска основа • Зајакната соработка помеѓу регионални инспектори
Прибирање и контрола на приходи од даноци: Управа за јавни приходи	<ul style="list-style-type: none"> • Откривање на даночни обврзници кои извршуваат непријавени активности (со ДИТ) • Откривање на даночни обврзници со привремено вработување • Откривање на непријавени приходи на даночни обврзници кои може да се оданочат • Имплементирање и мониторинг над системот на фискални каси 	
Прибирање и контрола на царинските давачки: Царинска Управа и	<ul style="list-style-type: none"> • Засилена гранична контрола (за легални и нелегални преминувања) и точно определување на обемот на царинските давачки 	

Министерство за внатрешни работи	<ul style="list-style-type: none"> • Зајакната контрола врз поединци кои ја преминуваат границата (заради препродавање на роба)
Пазарни регулативи:	
Министерство за економија (вкл. Државен пазарен инспекторат, Државен инспекторат за техничка инспекција, Државен инспекторат за градежништво и урбанизам)	<ul style="list-style-type: none"> • Зајакната контрола врз непријавени деловни активности на ограничени места (зелени пазари, тротоари, плоштади) • Зајакната контрола врз непријавени активности во туризмот и угостителството • Зајакната контрола врз концесионери кои извршуваат геолошки истражувања и експлоатираат минерални ресурси • Регионализација на Државниот инспекторат за техничка инспекција • Зајакната контрола врз производи кои се продаваат согласно законот за безбедност на производите и Законот за градежни производи • Зајакната контрола врз почитувањето на потрошувачките права

Имањето на акционен план значи токму тоа што го налага името: ангажирање на сите најважни засегнати страни од државните институции, координирање на нивните активности, оценка на потребата за различни мерки и евалуирање на ефикасноста на веќе воспоставените мерки и политики преку конкретни индикатори. Ставајќи ги акционите планови на МТСП за 2013 и 2014 еден покрај друг, може да се оцени во која насока одат политиките и до кој степен одговараат на предизвиците наметнати од непријавената работна сила и скриените економски активности воопшто. Активностите определени со акционите планови за 2013 и 2014 остануваат слични или во континуитет во следните области: зголемување на даночната дисциплина, образование, прибирање на давачките за државата и контрола и пазарна регулатива. Двете најзначајни подобрувања се во рамки на надлежностите на МТСП и АВРМ како и во државниот инспекторат и контролата. МТСП, во соработка со АВРМ е задолжено за низа нови мерки, од активирање и субвенционирање на примателите на социјална помош, преку мерки за подобрување на регулативите (поврзано со сезонските работници, откривање на непријавените работници, лиценцирање на странски агенции за посредување и вработување на работници во странство). Очигледно е дека во 2014, **Акциониот план е повеќе фокусиран на социјално загрозените групи, посебно**

примателите на социјална помош, што укажува дека институциите станале **посвесни за ранливоста на овие поединци кон скриените економски активности** и за маѓепсаниот круг кој се создава по однос на нивниот социоекономски статус. Сепак, ефектите на овие политики дополнително треба да се утврдуваат.

Вториот напредок е во доменот на државната инспекција и контрола, чии обврски по однос на акциониот план се определуваат кога станува збор за: засилена инспекција и контрола на секторска база и јакнење на соработката помеѓу регионалните инспектори.

Акциониот план за 2014 година во себе содржи превентивна и репресивна димензија но истовремено ја зајакнува улогата на мерките чија цел е јакнење на посветеноста и даночниот морал. Тој исто така прикажува како борбата против скриената економија бара користење на децентрализиран напори кои произлегуваат од мултидисциплинарна активност на владини тела и установи кои имаат заеднички задолженија кои се надополнуваат. Сепак за координацијата помеѓу ДИТ и другите тела надлежни за спроведување на политиките е наведено дека има неадекватни формални координациски постапки, заеднички стратегии и заеднички цели за различните оддели.¹³⁰ Друго прашање се слабите перформанси на инспекциите, кои се подложни на политичко

¹³⁰ Dzhokova, Franic, Mishkov, C. Williams (2014), "Tackling the Undeclared Economy in FYR Македонија" GREY Working Paper No. 3, University of Sheffield. Пристапено од: http://www.grey-project.group.shef.ac.uk/wp-content/uploads/2014/08/WP3-Tackling-the-Undeclared-Economy-in-FYROM_10072014.pdf p.25)

влијание (Стојков, Николов и Смилевски, 2008). Ова обезбедува сигурен штит за некои привилегирани компании кои се вклучени во неформални активности.¹³¹

Во таа смисла, создавањето на новото владино тело Инспекциски совет (ИС) претставува обид за сузбивање на некои од координативните слабости помеѓу тела задолжени за инспекциски надзор. Согласно законот со кој се основа ова тело и функцијата на новиот совет, истиот е сочинет од членови/директори на инспекторатите, задолжени за надзор на работата на инспекторатите и координирање на нивната работа, ревизија на работата на инспекторатите онаму каде се пријавени или откриени нерегуларности, воведување на програми за обука, воведување на стручен испит за инспектор, и генерално активности насочени кон зголемување на ефикасноста на инспекторатите, истовремено намалувајќи ги трошоците.

Сепак, во 2103 год. Европската Комисија наведе дека законите сами по себе не се причинител на проблемот, туку спроведувањето на истите останува како проблем за повеќето земји кандидатки. “Зајакнување на Управата за јавни приходи, зголемена судска ефикасност и поголема независност на инспекторите се трите клучни цели во борбата против непријавената работа во Македонија.”¹³²

Извештајот на напредок за 2014 год. е уште построг во своите заклучоци. Врз основа на аргументацијата дека ‘голем дел од неформалната економија и понатаму ја гуши конкуренцијата и развојот на формалниот приватен сектор’,

тој го критикува недостигот на потребни информации за ефикасноста на Акциониот план за 2013 год. за намалување на сивата економија, и за усвојување на Акциониот

план за 2014г. ‘без јасни докази за оценките на претходните мерки кои би биле базирани врз резултати’.¹³³

Репресивни мерки

Државниот инспекторат за труд (ДИТ) е главниот орган за спроведување на трудовата регулатива и оттаму е надлежен за контрола на непријавената работа преку своите четири сектори: а) Сектор за работни односи, б) Сектор за безбедност и здравје при работа, в) Сектор за правни работи во полето на БЗР, и г) Сектор за координација, обуки и административен надзор¹³⁴. Како главно тело задолжено за одвраќање и преземање репресивни мерки (подобрена детекција, зголемено казнување и перцепција на ризик) за периодот 2008-2012, ДИТ спровела: 38.045 инспекциски контроли во 2008, 32.406 во 2009, 34.045 во 2010, 31.146 во 2011 и 34.275 во 2012 .

Намалувањето за 78% на откривањето на непријавени работници во 2009 е еден индикатор дека зголемената контрола на ДИТ довела до позитивни резултати, иако ДИТ спровела: 38.045 инспекциски контроли во 2008, 32.406 во 2009, 34.045 во 2010, 31.146 во 2011 и 34.275 во 2012¹³⁵.

Намалувањето за 78% на откривањето на непријавени работници во 2009 е еден индикатор дека зголемената контрола на

Табела 18 – Годишен извештај на ДИТ (2008-2012), пристапен на 10.01.2014 од: Архива на ДИТ и http://dit.gov.mk/godisnilzvestai_full.php?id=2012,

	Редовни инспекции	Контролни инспекции	Вкупно инспекции	Број на откриени непријавени работници
2008	33,917	4,824	38,741	15,626
2009	30,810	1,596	32,406	3,405
2010	31,571	2,474	34,045	2,918
2011	28,748	2,398	31,146	1,269
2012	28,745	5,530	34,275	1,033
2013	23,286	3,454	26,740	966

ДИТ довела до позитивни резултати, иако делумно овој пад се должи и на општиот пад на вработеноста поради економската криза од 2008 година¹³⁶. Како илустрација, од констатираното

¹³¹ Ибид, р. 34. ¹³² Ибид (р.25)

¹³³ Извештај за напредокот на пјр Македонија, Европска Комисија, 2014

¹³⁴ <http://www.mtsp.gov.mk/drzaven-inspektorat-za-trud.nsp>

¹³⁵ Годишен извештај на ДИТ (2012), Пристапен на 10.01.2014 на: http://dit.gov.mk/godisnilzvestai_full.php?id=2012

¹³⁶ Mojsoska-Blazevski, N., (2011) Supporting strategies to recover from the crisis in south eastern Europe: Country Assessment Report: The former Yugoslav Republic of Macedonia. Geneva: ILO. Retrieved on 10.05.2014 from: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@europe/@ro-geneva/@sro-budapest/documents/publication/wcms_167032.pdf

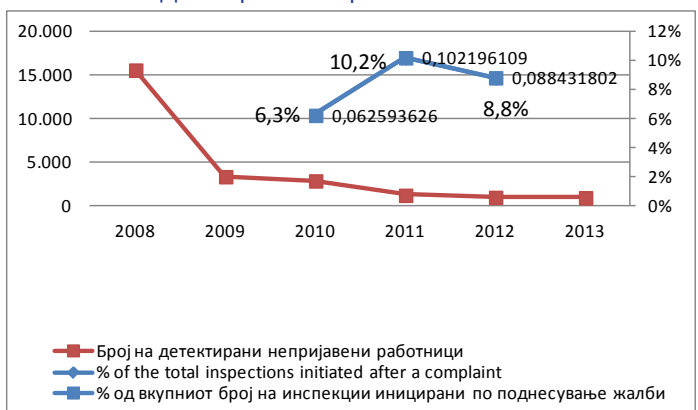
непочитување на работната легислатива, ДИТ исто така утврдил 2.918 непријавени работници во 2010г.; 1.269 во 2011г.; 1.033 во 2012 година и 966 во 2013 год.²⁶ Соочени со глоба од 1000 ЕУР за секој откриен непријавен работник,

График 18 - Број на инспекциски контроли на ДИТ во периодот 2008-2013. Извор: годишни извештаи на ДИТ и физички архиви

според информациите од ДИТ во 2013 и 2014 најголемиот број работодавачи ја плаќаат глобата, и во 2013, врз таа основа, исплатени се 140.000 ЕУР.¹³⁷

График 19- Непријавени работници (лева оска) наспроти. Инспекциски контроли по пријава како % од вкупните инспекциски контроли (десна оска). Извор: годишни извештаи на ДИТ и физички архиви

Бројот на **откриени непријавен работници продолжува да паѓа** (види Слика 17 и Слика 18) додека случајот на инспекциски контроли иницирани по пишани пријави, користење на веб алатките и кол центрите постојано се зголемува, и сочинува 8,8% од вкупните инспекциски контроли спроведени во 2012. Меѓународната организација на трудот за претходните години проценува дека само 4% од вкупните контроли се иницирани откако ќе се поднесе пријава.¹³⁸ Сепак, почестото пријавување на работењето на црно укажува на подигнатата свест кај работниците и останатите засегнати страни, како и зголемена доверба во ДИТ. Во таа смисла, вредно е да се спомене дека ДИТ не дејствува само преку казни мерки

туку и преку обезбедување на потребните информации и едукација за работниците. Како превентивна мерка, изготвени се брошури каде се содржани законските измени и истите се дистрибуирани до работодавачите, и често ваквите мерки се сметаат како поделотворни во споредба со казнените.¹³⁹

Друга мерка која ДИТ започна да ја имплементира од 2013 со намера да 'обвини и засрами' е објавување на тн. 'црна листа' на компании каде се детектирани неправилности. Овие листи се достапни на веб страницата на ДИТ, но само за првите четири месеци од 2014. Јасно се гледа од Табелата 18 дека најголемиот број претпријатија кои се на списокот се од

¹³⁷ Презентација на Злате Стојановски, Државен инспекторат за труд, на конференцијата за сузбивање на непријавена работа, CRPM и CSD, 27. 11. 2014, Скопје

¹³⁸ International Labour Organisation (2011b) Labour inspection country profile: The former Yugoslav Republic of Macedonia. Geneva: ILO [Online]. Пристапено од: http://www.ilo.org/labadmin/info/WCMS_114938/lang--en/index.htm

¹³⁹ Презентација на Злате Стојановски, Државен инспекторат за труд, на конференцијата за сузбивање на непријавена работа, CRPM и CSD, 27. 11. 2014, Скопје

секторот 'услуги' и 'трговија' и најголемиот број од неправилностите се однесува на неисплатени плати, а помалку на непријавени работници и непотпишани договори. Сепак,

во релативно малку случаи Инспекторатот ја покренал мерката за забрана за работа во работните простории на претпријатието.

Табела 19 - Црна листа на правни субјекти со откриени нерегуларности во полето на работните односи (2014)

		јануари	февруари	март	април
Број на правните субјекти		6	41	37	11
Дејност на фирмата		услужна 2 производство 1 градежништво 1 финансии 1 друго 1	услужна 17 трговија 9 производство 6 градежништво 1 образование 1 друго 7	услужна 9 трговија 18 друго 10	услужна 5 трговија 4 производство 1 образование 1
Повредата на прописите од работни односи се однесува на:	Неисплатени плати	3	8	17	8
	Непотпишан договор	1	6	6	
	Непријавени работници		6		1
	Прекувремена работа		4		
	друго	2	17	14	2
Забрана за работа		0	4	6	1

Извор: Државен инспекторат за труд, http://dit.gov.mk/pmeseceilzvestai_rp.php

И покрај овие успеси, постојат области во кои работата на ДИТ треба да се подобри:

- **Заеднички инспекции** – помеѓу инспекторите за БЗР и работни односи кои сега сочинуваат само 10-20% од сите инспекции. Постои недостаток на заеднички цели за различните сектори како и недостиг на формални процедури за координација и заеднички стратегии¹⁴⁰. Постои и дополнителна стимулација за заеднички инспекции помеѓу ДИТ и Управата за јавни приходи (УЈП) во полето на прибирање на даноци.
- **Лоша организација** – контролите се слабо организирани поради немање на податоци, време и регистри. Инспекторите не користат никакви обрасци, листи за проверка или

оперативни упатства во текот на своите контроли.¹⁴¹

- **Споделување на податоците и поврзаност** - недоволно или воопшто не постои. Во моментот не постои регистар во МТСП. „Некои јавни установи како што се Централниот регистар на претпријатија, Даночната управа, АВРМ, Државниот завод за статистика, Фондот за здравствено осигурување и Фондот за пензиско и инвалидско осигурување имаат на располагање компјутерски системи. Сепак, инспекторите немаат пристап до овие бази на податоци“¹⁴². Имајќи го ова на ум, се преземаат чекори кон имплементирање на мрежен софтвер преку кој ДИТ ќе добие пристап до односни податоци од релевантните установи како што се АВРМ, УЈП, Централниот Регистар, итн.

¹⁴⁰ Williams, C.C., Baric, M. and Renooy, P. (2013) Tackling Undeclared Work in FYR Македонија. Dublin: Eurofound.

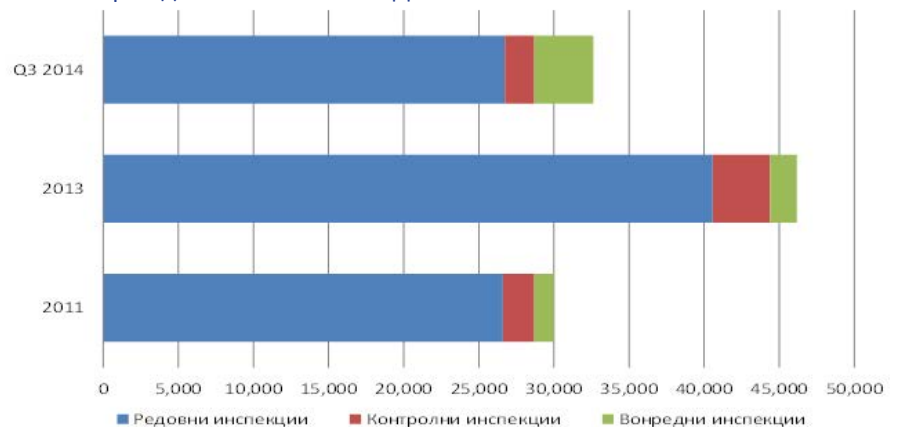
¹⁴¹ Меѓународна организација на трудот, (2011). Трудова инспекција – профил на земјата: Македонија.

Пристапено од: http://www.ilo.org/labadmin/info/WCMS_114938/lang--en/index.htm

¹⁴² Ибид

Државниот пазарен инспекторат (исто така наречен Инспекторат за пазарен надзор) е важен чинител во борбата против скриената економија. Како што е назначено во Акциониот план за 2014 за борбата против сивата економија во Македонија, надлежностите му се зајакнати во смисла на засилена контрола врз непријавени активности во угостителството, туризмот како и на места на кои има ограничувања, како што се зелените пазари, тротоарите и другите јавни места. Истовремено се зајакнува контролата во однос на производите кои се наменети за пласман и заштитата на потрошувачите. Сепак, во 2013г. од 4.000 пријави на потрошувачите добиени

График 20 – Видови и број на извршени инспекции (2011 - К3 2014).
Извор: Годишни извештаи на ДПИ

во ДПИ, постапено е само по 1.5%. Во првата половина на 2014 оваа бројка е незначително зголемена (2%)¹⁴³. За да се поправи оваа слабост, ДПИ добил задача да ги поднесува нивните извештаи до Министерството за економија на месечна база, а не на квартална, како што било случај до неодамна¹⁴⁴.

Табела 20 – Платни налози и наплатена глоба (во мил. МКД) на ДПИ и број на вклучени инспектори.

Извор: Годишни и квартални извештаи на ДПИ. Достапно на: http://dpi.gov.mk/index.php?option=com_content&view=article&id=117&Itemid=162&Name=Value

	Издадени платни налози	Наплатени платни налози	Издадени покани за наплата на глоба	Наплатени покани за наплата на глоба	Вредност на производи одземени од нерегистрирани трговци	Број на инспектори	Број на инспекциски контроли по инспектор
2011	73.3	3.2	1.2	0.2	1.7	144	208
2013	86.3	7.8	10.1	0.9	2.5	125	369
2014 Q3	70.8	4.1	16.8	2.4	1.8	126*	259

* Бројот на инспекции во 3К од 2014 е просечна вредност земена од три одделни квартални извештаи на ДПИ.

Вкупниот број на спроведени инспекциски контроли пораснал од 26.599 во 2011 на 40.582 во 2013 (види **Слика. 20**). Постои значителна промена во структурата на спроведените инспекциски контроли каде во 2011 на вонредни контроли отпаднале само 4%, во К3 2014 кога изнесувале 12% од сите инспекции. Ова може да се објасни со зголемениот број на заеднички инспекции од страна на Управата за јавни приходи, Финансиската полиција и

Државниот пазарен инспекторат кои можеби не се планирани од управата на ДПИ.

Расположливите податоци не оставаат простор за директни заклучоци за ефикасноста на ДПИ, сепак, податоците за издадените платни налози и наплатените глоби за сторени прекршоци кои се во доменот на надлежностите на Законот за државниот пазарен инспекторат¹⁴⁵ може да дадат податоци (види Табела 19). Стапките на

¹⁴³ Independent.mk, „Засилени активности за заштита на потрошувачите во Македонија“, 02.07.2014.

Пристапено од: <http://www.independent.mk/articles/6746/Consumers+Protection+Activities+Intensified+in+Macedonia>

¹⁴⁴ Треба да се забележи дека расположливите податоци за годишните и кварталните активности на ДПИ се ограничени, посебно за периодот 2006-2010, додека годишните и кварталните извештаи за 2012 недостигаат

¹⁴⁵ Службен весник на РМ, бр. 35/97, 23/99, 7/02, 20/02, 24/2007, 81/2007

прибирање од платните налози во 2011 биле едвај 4% а до КЗ во 2014 стасале до 6%. Стапката на наплата на паричните казни се движела од 9% во 2013 до 14% од сите изречени глоби во КЗ од 2014 год.

Со цел да се зајакне интероперабилноста, соработката помеѓу институциите и размената на податоци во областа на надзор над пазарот во 2010, формирано е Координативно тело за надзор на пазарот (Сл. Весник 90/2010) сочинето од претставници од¹⁴⁶:

- Државниот пазарен инспекторат (координатор)
- Државен инспекторат за труд (заменик координатор)
- Државен технички инспекторат и Министерството за Економија
- Биро за лекови
- Државен санитарен и здравствен

инспекторат - Дирекција за храна

- Царинска управа
- Државен директорат за животна средина
- Агенција за електронски комуникации
- Инспекторатот за транспорт и врски

Надлежностите на **Управата за јавни приходи** која е дел од Министерството за финансии се наплата на даноци и други давачки а истовремено има задача да работи на сузбивање на даночното затајување и измами, како и други прекршувања на законот преку контроли кои ги врши Даночниот инспекторат. Гледајќи ја Табелата 20 за периодот 2011-2013 може да се забележи дека **при скоро половина од даночните контроли биле констатирани нерегуларности** со мало опаѓање во 2013 (6.806 контроли) кои се очекува да продолжат до крајот на К4 2014.

Табела 21 – Даночниот инспекторат и неговата контролна активност (2011-2014, КЗ)

	Вкупно извршени контроли	Контроли со отфрлени неправилности	Сооднос контроли со неправилности / вкупно контроли
2011	7,771	3,522	45%
2012	7,292	3,698	51%
2013	6,806	3,171	47%

¹⁴⁶ Chingarovska, Elizabeta (2010) "State Market Inspectorate and Market Surveillance." Пристапено од: <http://192.232.255.119/~cefta/sites/default/files/folder1/Ms%20Elizabeta%20Chingarovska%20Ministry%20of%20Economy%20Македонија.pdf>

График 21 – Пријави за нерегуларности преку отворениот телефон на УЈП (198) и Е-пријави.
Извор: статистика на УЈП <http://ujp.gov.mk/mk/statistika/naplata/9/0/0>

Преку пријавите на нерегуларности поднесени преку телефонската линија на УЈП и е-пријавите може да се разграничат видовите на прекршувања. **Даночното затајување и издавањето на фискални сметки биле најчестите причини за пријавување на нерегуларности во периодот 2006-2013.** На овие два вида прекршоци отпаѓале 78% од сите пријави во 2013.¹⁴⁷ До крајот на 2014, е имплементирана нова мерка која овозможува премин кон новите фискални каси со ГПС уред кои даваат податоци за трансакции во реално време од местото на продажбата до УЈП, што практично треба да ги зајакне истражните моќи на УЈП и на другите поврзани агенции и регистри. Податоците во реално време кои доаѓаат од фискалната каса со ГПС уред треба да помогнат да се зголемат капацитетите за подобро насочување на активностите на УЈП, истовремено намалувајќи го бојот на неефикасни контроли кои не откриваат никакви нерегуларности.

На нерегуларности поврзани со неуплаќање на придонеси за социјално осигурување

отпаѓаат најмал број на пријави во истиот период. Категоријата 'други' ја сочинуваат прекршувања кои се однесуваат на непрофесионално однесување на вработен во УЈП и на неправилности во надлежности на други институции кои покажуваат тенденција за зголемување.

Дополнително, во 2013 била формирана **Лабораторија за вештачења во рамките на УЈП задолжена за сузбивање на измами од висок ризик.**¹⁴⁸ УЈП исто така отпочна кампања за 'јавно срамење' преку објавување на црна листа на неплатени долгови или должници кои доцнат со исплатата, на месечна база, чии долгови изнесуваат над 120.000 МКД (2.000 ЕУР) за физички лица и над 300.000 МКД (5.000 ЕУР) за правни лица.¹⁴⁹ Генерално кажано, напорите се насочени кон смалување на деловните трошоци во насока на почитување на даночниот систем преку поедноставување на правилата и регулативите, а истовремено правене на даночните власти поефикасни и делотворни.

¹⁴⁷ Статистика на УЈП за контролите и нерегуларностите. Пристапено од: <http://ujp.gov.mk/mk/statistika/naplata/9/0/0>

¹⁴⁸ Европска комисија (2013) Работен документ на комисијата. Поранешна југословенска Република Македонија, 2013 Извешта за напредокот. [SWD(2013) 413 final]. Брисел: Европска комисија, стр. 34.

Пристапено од: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2013/package/mk_rapport_2013.pdf

¹⁴⁹ Службен весник на Република Македонија бр. 13/06...187/2013.

Пристапено од: http://www.ujp.gov.mk/files/attachment/0000/0587/Zakon_za_danocna_postapka_187__30.12.2013.pdf

Финансиската полиција исто така учествува во заеднички инспекциски контроли со УЈП и Државниот пазарен инспекторат поради откривање и казнување на кривични дела и прекршоци во рамките на нивната надлежност. Соодветно на ова, Финансиската полиција е важен партнер во заедничката борба против скриените економски активности. Табелата подолу ги прикажува видовите на прекршоци и нивната зачестеност во периодот 2006-2013. Очигледно е дека огромното мнозинство на кривични дела и прекршоци се сконцентрирани околу две категории, даночно затајување (чл. 279), и фалсификување или уништување на деловни книги (чл. 280). Всушност, во 2013 на овие 2 категории отпаѓало 75% од сите откриени прекршоци (Табела 21). Од финансиска перспектива, од сите 110 прекршоци во 2013 нанесена е вкупна штета

График 22 – Приходи од даноци од придонеси за социјално осигурување за периодот (2008- К3 2014). Извор: Управа за јавни приходи на РМ

од 662 милиони МКД (10,7 милиони ЕУР) што е значителна сума, со оглед на оперативниот годишен буџет на ФП од околу 30 милиони МКД (0.5 мил. ЕУР)¹⁵⁰. Сепак, поради недоволниот број информации кои се однесуваат на стапката на наплата на паричните казни од откриените штети, тешко е да се процени ефикасноста на активностите на ФП и влијанието на политиките.

Табела 22 – Видови на прекршувања кои се откриени од Финансиска полиција. Извор: Извештаи на финансиската полиција <http://www.finpol.gov.mk/statistiki.html> и www.mkbudget.org

Видови на кривично дело	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Вкупно
Даночно затајување, Член 279	47	16	47	67	41	46	23	48	403
Фалсификување и уништување на деловни книги, Член 280			37	62	38	24	21	35	217
Перење пари и друг приход стекнат од казниви дела, Член 273	47	14	2		1	1	1		131
Злоупотреба на службена положба, Член 353		11	5	8	18	11	7	8	69
Измама, Член 247	1	1	1	1	3	1	13	3	26
Оштетување или повластување на доверители, Член 257		1	2	1	5	1	2	4	16
Проневера во службата, Член 353-354					2		14		16
Фалсификување исправа, Член 378		1	1		3		3	2	12
Друго	3	2	0	5	4	4	7	10	37
Вкупно	98	46	95	144	115	88	91	110	927
Вкупна штета со кривичните дела (во милиони МКД)				668	708	569	1,241	662	3848

¹⁵⁰ <http://www.mkbudget.org/rashodi/details/ime/%D0%A3%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0%20%D0%B7%D0%B0%20%D1%84%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%B8%D1%81%D0%BA%D0%B0%20%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%B8-%D1%86%D0%B8%D1%98%D0%B0/godina/2013/vidrashod/9>

Превентивни мерки

Слабиот капацитет на Управата за јавни приходи е уште една пречка која ја посочуваат деловните субјекти. Недоволниот број на даночни службеници и незадоволителното ниво на вештини на персоналот често предизвикува несакани компликации во процесот на исплаќање на даноци. Ова секако наведува одреден број на фирми во доменот на неформалното работење, што е најлесната стратегија за избегнување на сложените административни постапки.¹⁵¹

Гледајќи ги статистичките податоци кои доаѓаат од УЈП, **евидентен е позитивен тренд во приходите од даноци од придонесите за пензиско-инвалидско и здравствено осигурување** посебно од 2010г. со просечно годишно зголемување на вкупните придонеси за 4,7%. на крајот на КЗ од 2014, процентот на реализација на приходите во споредба со вкупните приходи од придонесите за социјално осигурување во 2013 е 69%. Сепак, придонесите за пензиско и инвалидско осигурување и за вработување не се зголемиле драматично, всушност, во периодот 2008-2013, приходите останале со просечните вредности од 27 милијарди МКД и 1,75 милијарди МКД за вторите. Позитивниот тренд во вкупните приходи од придонесите за социјално осигурување произлегува само од рапидното зголемување во приходите од придонесите за здравствено осигурување кои за 5 години безмалку се дуплирале од 11 милијарди МКД во 2008 до 20 милијарди МКД во 2013.

Ова може да се должи на позитивниот ефект на последователните измени на Законот за придонеси од задолжителното социјално осигурување (ЗПЗСО).¹⁵² Сепак, потребни се повеќе анализи за да се оцени дали дополнителниот приход од даноци резултира во зголемени расходи за различни јавни услуги како што е здравствената заштита и исплатата на надомест за породилно боледување. Сепак, Буџетот на Министерството за здравство се дуплирал, од околу 3 милијарди МКД во 2011, до 6 милијарди во 2014.¹⁵³ Дополнително, расходите на Фондот за здравствено осигурување за породилните отсуства се зголемиле од 0.59 милијарди во 2007 на 1,7 милијарди во 2013 (МКД).¹⁵⁴ Сепак, апсолутниот износ на буџетот на Фондот за здравствено осигурување изнесувал во просек околу 21 милијарда МКД¹⁵⁵ за периодот 2010-2013. Ова укажува дека какво било зголемување или намалување на одредени буџетски линии (како што е зголемување на расходите на породилното отсуство) најмногу се должи на прераспоредување на буџетските средства од една ставка на друга, а не на зголемување на приходите од даноци.

Шнајдер, разгледувајќи ги емпириските податоци од многуте студии кои наведуваат различни фактори кои влијаат врз непријавената економија навел дека “најголемиот фактор кој придонел за ова е зголемувањето на даночните и оптоварувањата за социјално осигурување. Ова е поврзано не само со висината на оптоварувањето туку и со можноста, те.

¹⁵¹ Закон за придонеси од задолжителното социјално осигурување (ЗПЗСО), Службен Весник на РМ, бр. 42/08, 64/09, 156/09, 166/10, 53/11 и 185/11)

¹⁵² Dzhekova, Franic, Mishkov, C. Williams (2014), “Tackling the Undeclared Economy in FYR Macedonia” GREY Working Paper No. 3, University of Sheffield. Пристапено од: http://www.grey-project.group.shef.ac.uk/wp-content/uploads/2014/08/WP3-Tackling-the-Undeclared-Economy-in-FYROM_10072014.pdf p.44

¹⁵³ Association for Emancipation, Solidarity and Equality of Women (2014). Пристапено од: <http://www.esem.org.mk/en/pdf/Publikacija/2014/%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B7%D0%B0%202.pdf>

¹⁵⁴ Фонд за здравствена заштита на Македонија, Годишен извештај за 2013.

Пристапено од: <http://www.fzo.org.mk/WBStorage/Files/Godisen%20izvestaj%202013.pdf>

¹⁵⁵ Фонд за здравствена заштита на Македонија, Годишен извештај 2010-2013.

Пристапено од: <http://www.fzo.org.mk/default.asp?ItemID=54D32B09ACC52C4D879570A45E3C307E>

потешкотиите поврзани со плаќањето на овие даноци и социјални придонеси, што претполага дека со поедноставување на придржувањето кон законите би се намалила непријавената економија.”¹⁵⁶ Даночниот морал, како втор по ред фактор, е повеќе симптом на зголемените социјални придонеси наместо причина за непријавената работа. На сличен начин, Мојсовска – Блажевски во својата студија (2012) заклучува дека намалувањето на придонесите за социјално осигурување, како процент од бруто платата индицирало позитивно влијание врз стапката на невработеност.¹⁵⁷ Со оглед на тоа дека новите измени на ЗПЗСО воведуваат прогресивно намалување на стапката на придонеси за социјално осигурување за 2014 и 2015, влијанието треба да биде континуирано и позитивно на краток и среден рок врз стапката на вработување и непријавената економија.

Намалување на придонесите за социјално осигурување и нивното позитивно влијание кон даночната дисциплина одат рака под рака со поедноставување на регулаторниот систем и придржување кон истиот и е-владата. Поедноставувањето на регулативата и е-владата е процес кој нуди постојани придобивки од неговиот почеток во 2004 преку проектот на УСАИД за поддршка на е-влада, чија цел беше подобрена комуникација помеѓу администрацијата и граѓаните. Сегашните електронски услуги кои им се достапни на граѓаните и правните лица содржат „регистриање на компании,

плаќање на даноци (е-данок), електронски систем за регистрирање на нови вработувања, он-лајн уплаќање на придонеси за социјално осигурување, интернет платформа за електронски набавки, интернет апликација за јавни услуги, онлајн систем за издавање лиценци за товарен превоз, систем за лиценци за увоз-извоз.”¹⁵⁸ Како илустрација, бројот на даночни обврзници кои се регистрирале за електронско уплаќање на даноци скоро се удвоил од 47.000 кон крајот на 2013 на 90.000 до крајот на 3К од 2014.¹⁵⁹

Уште од 2010 год. се развива процес на **децентрализација на системот на уплаќање даноци**, кој вклучува:

- Отворање на сервисни центри во 2011 низ цела Македонија.¹⁶⁰
- Реформите кои продолжиле во 2013 ги прошириле електронските услуги и задолжителното регистрирање на готовинските исплати.¹⁶¹
- Електронско пополнување на пријавите за ДДВ и добивка кое е наметнато како задолжителна обврска.¹⁶²

Законот за едношалтерски систем на регистрација е усвоен во 2009 со цел смалување на времето, процесните чекори и генерално, вкупните финансиски трошоци кои се потребни да се отпочне деловна активност. Втората фаза на ‘едношалтерскиот’ систем започна во 2010, и е составена од три модули:¹⁶³

¹⁵⁶ Eurofound (2013), Tackling undeclared work in Croatia and four EU candidate countries, Eurofound, Dublin.

¹⁵⁷ Mojsoska-Blazevski, N. (2012) Taxation of labour: the effect of labour taxes and costs on employment in Macedonia. Post-Communist Economies, 24 (2), 241–256.

¹⁵⁸ Dzhekova, Franic, Mishkov, C. Williams (2014), “Tackling the Undeclared Economy in FYR Macedonia” GREY Working Paper No. 3, University of Sheffield. p.45

¹⁵⁹ Управа за јавни приходи, статистика. Пристапено од: <http://www.ujp.gov.mk/mk/statistika/naplata/6/0/0>

¹⁶⁰ European Commission (2011) Commission Staff Working Paper. The Former Yugoslav Republic of Macedonia 2011 Progress Report. [SEC(2011) 1203 final]. Brussels: European Commission.

¹⁶¹ Ибид

¹⁶² Ибид

¹⁶³ Bertelsmann Stiftung (2012) Bertelsmann Transformation Index 2012: Macedonia Country Report. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung. p. 19. Пристапено од: http://www.bti-project.org/uploads/tx_itao_download/BTI_2012_Macedonia.pdf

- Он-лајн апликација за регистрирање на компаниите;
- Електронски систем за класифицирање на компаниите согласно судските постапки за неликвидност;
- И електронски систем за регистрирање на постапки за подигање залог или лизинг.

Сепак, **одржливоста на овие мерки е ставена под прашање поради слабото судство.** Според Европската Комисија, „деловната клима продолжува да ја попречува слабото владеење на правото, посебно поради бавните судски постапки и слабости во спроведувањето на договорите, пазарната регулатива и надзор.“¹⁶⁴ Ова има директно влијание врз интересот на компаниите да останат во рамки на формалната економија посебно доколку спроведувањето на договорите и бавното судство има негативно влијание врз деловните операции. Сепак, според извештајот објавен од Европската Комисија во 2012, направени се подобрувања во делот на зголемување на ефикасноста и транспарентноста на судовите и односните правни процедури. Како резултат на ова постои опаѓање на бројот на судски предмети од 5.782 на крајот на 2011 до 2.152 во средината на 2012¹⁶⁵.

Директни даночни стимулации. Стимулациите во 2006 за вклучување на деловните субјекти

во пријавување на пониски плати од реалните и даночно затајување најмногу поради фактот што трудот бил одночен со повисока стапка од добивката.¹⁶⁶ Сепак, оттогаш, даночниот систем во Македонија е целосно променет, посебно од 2007 кога прогресивниот даночен систем (15%, 18% и 24%) е заменет со 12% за сите ставки а во 2008 е намален на 10%¹⁶⁷. Рамниот данок се однесува на персоналниот данок на добивка и корпоративните профити¹⁶⁸ кои се оданочуваат на исто ниво. Консеквентно, намалените трошоци за работна сила веројатно им помогнале на работодавачите за време на кризата, веројатно го намалиле опфатот на неформалната економија, ја зголемиле нето платата и даночната дисциплина преку зголемување на бројот на осигурени поединци во новиот систем за наплата на социјални придонеси, во чии услови даночната евазија тешко се постигнува.¹⁶⁹

Паралелно со системот на рамен данок, оттогаш се усвоени неколку други иницијативи:

- Пониска даночна стапка од 1,5% на вкупните приходи на малите бизниси со годишен обрт до 3 милиони МКД¹⁷⁰.
- Постојното даночно олеснување за инвестиции кои надминуваат 100.000 ЕУР е заменето со нова стимулативна мерка за реинвестиран профит со која се

¹⁶⁴ Ибид

¹⁶⁵ Ибид

¹⁶⁶ World Bank, 2008. Increasing employment in FYR Македонија: The role of labour taxation, A Policy Note, June 27, p.9

¹⁶⁷ O, Gazette of RM no.142/08, 64/09, 156/09

¹⁶⁸ Profit Tax Law (Consolidated text), (O, Gazette of RM nr. 80/93, 33/95, 43/95, 71/96, 5/97, 28/98,11/2001, 2/2002, 44/2002, 51/2003, 120/2005, 139/2006, 160/2007, 159/2008, 85/2010, 47/2011, 135/2011,79/2013 and 13/2014) Пристапено од: http://www.ujp.gov.mk/files/attachment/0000/0599/Zakon_za_danokot_na_dobivka_13_2014_od_21_01_2014.pdf

¹⁶⁹ Mojsoska-Blazevski, N. (2011) Supporting strategies to recover from the crisis in south eastern Europe: Country Assessment Report: The former Yugoslav Republic of Macedonia. Geneva: ILO. Retrieved on 10.05.2014 from: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@europe/@ro-geneva/@sro-budapest/documents/publication/wcms_167032.pdf

¹⁷⁰ Stojkov, A., Nikolov, M., Smilevski, B. (2008) Flat Tax Policy Assessment in Macedonia. Skopje: Center for Economic Analyses. Пристапено од: http://pdc.ceu.hu/archive/00004278/01/CEA_Final_fiscal_report_final.pdf

дозволува намалување на даночната база на компанијата до сумата на реинвестиран профит во годината која следи на онаа во која е реализира профитот¹⁷¹.

- Внесени се нови одредби во Законот за данок на добивка во 2010 со која добивката подлежи на данок само доколку им се исплатени дивиденди на нерезидентни правни лица или поединци¹⁷².

Мојсоска-Блажевски (2011) заклучува дека даночните и реформите во социјалното осигурување чија цел е намалување на

трошоците на трудот ги имале следниве позитивни ефекти:

- Им помогнале на вработените во време на криза
- Имале влијание врз вработувањето,
- Ја зголемиле нето платата,
- Го намалиле обемот на неформалната економија,
- Ја зголемиле даночната дисциплина и,
- Го зголемиле бројот на осигуреници во пензискиот систем.¹⁷³

График 23 – Стапки на наплата на УЈП (во милијарди МКД). Извор: УЈП <http://ujp.gov.mk/mk/statistika/naplata/1/0/0>

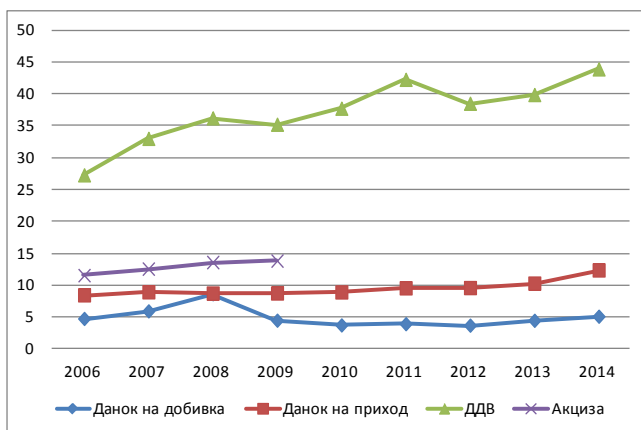
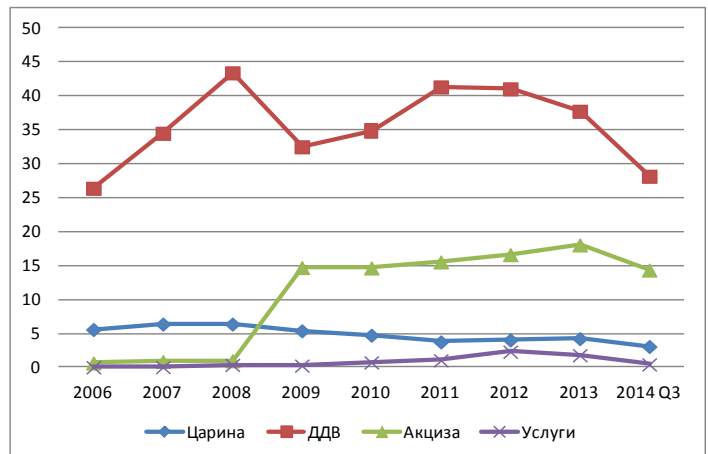

График 24 - Стапки на наплата на Царинска управа (во милијарди МКД). Извор: Годишен извештај на царинска управа, <http://customs.gov.mk/>

Податоците за наплатени даночни приходи од УЈП и Царинската Управа (Слика 23, Слика 24) во периодот 2006 – КЗ 2014 укажува дека и покрај воведувањето на системот на рамен данок (10%) и различните намалувања на ДДВ под регуларните 18%, **наплатените приходи од персоналниот данок на доход и ДДВ остануваат стабилни и покажуваат позитивен тренд.** Ова укажува на постоењето на

позитивни тенденции во даночната дисциплина и способноста на органите на државата да ја спроведат наплатата на даноци.

Слична е состојбата со наплата на данок на акцизи која се зголемила за 63% во периодот 2006 - 2013. Непотполните податоци за прибирањето на данок на акцизи наведено од УЈП може да се објаснат со промената во

¹⁷¹ Ибид.

¹⁷² European Commission (2010) Commission Staff Working Document. The Former Yugoslav Republic of Macedonia, 2010 Progress Report. [SEC(2010)1332]. Brussels: European Commission. P. 49.

Пристапено од: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2010/package/mk_rapport_2010_en.pdf

¹⁷³ Mojsoska-Blazevski, N. (2011) Supporting strategies to recover from the crisis in south eastern Europe: Country Assessment Report: The former Yugoslav Republic of Macedonia. Geneva: ILO. Retrieved on 10.05.2014 from:

http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@europe/@ro-geneva/@sro-budapest/documents/publication/wcms_167032.pdf

надлежноста од почетокот на јануари 2010, со која данокот на акцизи станал надлежност од УЈП кај Царинската Управа¹⁷⁴. И покрај фактот што тие претставуваат помал дел од вкупните даночни приходи споредено со другите видови на даноци, даночните приходи прибрани од данокот на добивка, царинските давачки и такси, драстично стагнирале.

И покрај фактот што во изминатите години сме сведоци на многу реформи во полето на прибирањето на даноци и даночната дисциплина, ЕК во својот Извештај за напредокот на земјата за 2014, заклучува дека „потребни се дополнителни напори за сузбивање на даночните измами, затајување и неформалната економија. Треба да се подобри и информатичката инфраструктура. Свкупно, подготовките во областа на оданочувањето се во умерено напредна фаза.“¹⁷⁵

Куративни мерки

Во однос на куративните мерки, Џекова и др. (2014) идентификуваат две мерки чија цел е **поголема формализација во земјоделскиот сектор**. Поконкретно, ‘Законот за придонесите од задолжително социјално осигурување во 2008 дефинира пониска даночна основица за регистрираните индивидуални земјоделци. Даночната база за самовработените е утврдена на националната просечна нето плата по вработен вотековниот месец, додека даночната основица за поединечните земјоделци била пресметана на 20% од националната просечна нето плата. Понатаму, земјоделци со годишни приходи под 300.000 МКД (5.000 ЕУР) се целосно

изземени од данокот на приход (Беџети, 2010; Мојсоска-Блажевски, 2011).¹⁷⁶

Дополнителна мерка е **субвенционирање на вработувањето на корисниците на социјална помош**, воведена во 2014, со која се предвидува на работодавачот да му се исплаќа одредена сума за период од шест месеци за вработување на корисници на социјална помош, како група која е посебно подложна на работа на црно, по што следи обврска работникот да се задржи на работа барем 12 месеци. Досега се потпишани 60 вакви договори за вработување, со предност која им се дава на младите до 20-годишна возраст.¹⁷⁷

Регулирањето на сезонските вработувања се потенцира од страна на МТСП како друга важна мерка, бидејќи ова поле е наведено како еден од најголемите извори на сива економија, посебно во секторите на земјоделие и туризам. Ефектите биле видливи во 2014, со 1.839 регистрации за сезонско вработување поднесени во текот на последното тромесечје, што се смета за успех, бидејќи дотогаш воопшто и не биле регистрирани.¹⁷⁸

Понатаму, програмата за **формализирање на постојните бизниси (во моментот дел од програмата за самовработување)** која е во функција од 2007, довела до формализирање на повеќе од 1.000 бизниси, од кои 160 биле во 2014.¹⁷⁹ Сепак, ЕК постојано ги критикува домашните креатори на политиките дека ‘националниот буџет определен за активните мерки за пазарот на труд останува неадекватен’

¹⁷⁴ European Commission (2010) Commission Staff Working Document. The Former Yugoslav Republic of Macedonia, 2010 Progress Report. [SEC(2010)1332]. Brussels: European Commission. P. 49. Пристапено од: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2010/package/mk_rapport_2010_en.pdf

¹⁷⁵ Извештај за напредок на пјр Македонија, ЕК, 2014

¹⁷⁶ Dzhekova, Franic, Mishkov, C. Williams (2014), “Tackling the Undeclared Economy in FYR Macedonia” GREY Working Paper No. 3, University of Sheffield.

¹⁷⁷ Презентација на Младен Фрчковски, советник во МТСП, на Конференцијата за сузбивање на неформалната работа, CRPM и CSD, 27.11.2014, Скопје

¹⁷⁸ Ибид

¹⁷⁹ Ибид.

и 'имплементацијата на активните политики на пазарот на трудот сè уште се предизвик за Агенцијата за вработување'.¹⁸⁰ Дополнителна критика е насочена кон недоволно развиените системи за мониторинг и евалуација на програмата, и фактот дека ефикасноста најмногу се базира на основниот квантитативен пристап.¹⁸¹

Мерките и активностите за интегрирање на ромската популација во формалната економија дале незначителни резултати.

Поконкретно, преку програмата за субвенционирање на вработувањето, во 2012 г. било вработено 31 лице од 81 кандидати кои аплицирале, а во 2013 биле примени 13 од 91 кандидат. Програмата за 'обука кај познат работодавач' резултирала со 13 вработувања во 2011, 9 во 2012 и 4 во 2013. Конечно, програмата за формализирање на постојните бизниси резултирала со регистрирање на 1 компанија во 2012, 14 во 2013 и 6 во 2014.¹⁸²

Негување на посветеноста

Отворените телефонски линии се неутуѓив дел од негувањето на посветеноста и се тука за пријавување на непријавена работа и нерегуларности на работното место (Министерство за труд и социјална политика, Агенција за вработување, ПИОМ и ДИТ). На нивната веб страница, ДИТ нуди информации за вработените и работодавачите во однос на правата и обврските како и листата за работодавачите на која може да го проверат придржувањето кон работната регулатива.

Најскорешната кампања за подигање на јавната свест **"Побарај фискална сметка"** започна кон крајот на 2013 година со цел

подигање на јавната свест за негативните ефекти на непријавување на сите трансакции. Поконкретно, кампањата нуди стимулции за учество во формалната економија со чување на фискалните сметки по кое било купување во Македонија и испраќање на тие сметки во Лотарија на Македонија за наградна игра, за која еднаш месечно има извлекување, а учесниците имаат можност да освојуват награди, од возила и станови до ваучери за купување во разни продавници. Ефектите од оваа кампања сè уште не се оценети.

МОТ ја поддржа Владата на РМ во поставување и имплементација на кампања за **подигање на јавната свест за негативните ефекти на непријавената работа, посебно помеѓу малите и средни претпријатија во земјоделскиот и градежниот сектор**¹⁸³. Соодветно на тоа, истакнати се предностите од формализирањето на деловните активности во земјоделскиот и градежниот сектор, со тоа што посебно внимание е посветено на пристојните работни услови.

Владата на РМ (преку Министерството за образование и наука) спроведува кампања за зголемување на свеста помеѓу учениците од средните училишта, во однос на негативните аспекти на неформалното работење, истовремено јакнејќи ја даночната дисциплина. Кампањата најпрво била насочена кон учениците во средните стручни училишта, кои се сметаат за група за која има најголема веројатност дека ќе се вклучи во непријавената работа.¹⁸⁴ Во кампањата земале учество доста засегнати страни со наера да им објаснат на учениците што значи да се биде пријавен работник, кои се придобивките и заштитата

¹⁸⁰ Извештај на ЕК за напредокот на ПЈРМ, 2013

¹⁸¹ Извештај на ЕК за напредокот на ПЈРМ, 2012

¹⁸² Analysis: Between Implementation and Reliety of the National Strategy for roma Inclusion – Roma Decade 2005-2015, Helsinki Committee of RM, 2014

¹⁸³ ILO (2012), "Awareness raising campaigns to reduce undeclared work occupational risks and improve gender equality at work", Достапно на: http://www.ilo.org/global/about-the-ilo/media-centre/press-releases/WCMS_183459/lang--en/index.htm.

¹⁸⁴ Eurofound, Labour Market, Tackling Undeclared Work in Europe, 31.07.2014. Пристапено од: <http://www.eurofound.europa.eu/areas/labourmarket/tackling/search.php>

која доаѓа со овој статус. Биле обучени и наставници по претприемништво со намера да ги прошират знаењата на учениците по ова прашање. Во 2013, 90 училишта и вкупно 1.480 ученици од 3 и 4 година биле опфатени со програмата, но се очекува ефектите да се почувствуваат во следните 2-3 години.¹⁸⁵

Сепак, во 2011 г., ЕК наведува во својот Извештај за напредокот дека влијанието на овие јавни кампањи во Македонија е ограничено. Таа го свртува вниманието кон фактот дека сè уште недостига ефикасна соработка и координација помеѓу телата за спроведување на политиките и дека буџетските средства наменети за активните програми на пазарот на трудот сè уште се несоодветни¹⁸⁶.

VIII. Заклучоци и препораки

Македонскиот случај не прикажува јасна и долгорочноопределбанитуконнеолибералниот ниту кон социјалдемократскиот пристап, туку претставува испреплетена смеса од обете. Неолибералниот пристап, посебно од 2006г, е главниот двигател на повеќето реформи отелотворени преку мерки како што се воведувањето на рамниот данок за сите наместо сложениот систем на прогресивно оданочување, поедноставувањето на трудовата и даночната регулатива, поедноставување на постапките за отпочнување на бизниси, реформи во делот на фискалните каси и реформата со воведување на бруто плата. Понатаму, преку постојан растеж на БДП, прилив на СДИ, економски извоз во општа смисла и опаѓање на стапката на невработеност,

може да се увиди тренд на социјалдемократска политика, посебно преку мерки како што се прогресивната минимална плата, зголемување на социјалните трансфери, воведување на субвенции за самовработување и земјоделие, како и одржливо зајакнување на работничките права.

Кога станува збор за борбата со непријавената работа, Македонија како и повеќето од 27-те земји членки на ЕУ, презема мерки за решавање на непријавената работа кои најмногу се фокусирани на **репресивни мерки** и покрај одредени скорешни мерки насочени кон полесно формализирање на трудот (програма за самовработување) и поголема посветеност. Со подобрена размена на податоци и координација помеѓу владините агенции и тела најмногу ќе се помогне во сузбивањето на непријавената работа, заедно со зголемувањето на стимулациите со цел чинителите да се вклучат во пријавени деловни активности и мерки за зголемување на јавната свест во однос на ризиците и лошите страни на работата на непријавениот пазар на работна сила.

Сепак, со цел најуспешно да се имплементираат мерките и да се подобрат оперативните капацитети на владините установи, потребни се повеќе истражувања на условите кои довеле до постоење на скриената економија во Македонија генерално и поконкретно на непријавената работа, со цел да се утврдат спецификите на земјата и подобро да се објаснат разликите помеѓу расположливите податоци, вклучително оние за активните и пасивните баратели на работа.

¹⁸⁵Презентација на Младен Фрчковски, советник во МТСП, на Конференцијата за сузбивање на неформалната работа, CRPM и CSD, 27.11.2014, Скопје

¹⁸⁶Европска комисија, (2011), Поранешна југословенска Република Македонија, Извештај за напредок за 2011, COM (2011) 666 финално, Брисел.

Дополнително, евидентно е отсуството на евалуации на различните политики, посебно на длабински проценки кои одат над основните нумерички индикатори, што спречува повалидно проценување на нивната ефикасност. Конечно, нивото на спроведување на регулативите треба да се зајакне со цел да се увидат саканите ефекти.

Оттаму, неформалната економија мора да се третира на неколку нивоа, со користење на **двостран пристап**, а притоа исто така да осигура насочена комуникација кон сите слоеви на Македонското општество. Последното може да се спроведе преку пристап од долу нагоре кој го вклучува граѓанското општество, кое, иако во последно време се движи во вистинската насока, сè уште заостанува во развивање на соодветна култура/портфолио, како и на методи и вештини за следење на јавните политики, посебно во делот на корупцијата и скриената економија и произведување на мерки и инструменти за адекватно да се одговори на овие предизвици во јавните политики. Истовремено, **со СДИ и нивоата на вработување и БДП кои се очекува да пораснат во следниот период**¹⁸⁷, токму ранливите групи во македонското општество се тие кои можеби не го добиваат потребниот третман во текот на оваа транзиција. Предложениот двостран пристап ќе се погрижи ваквите групи соодветно да извлечат корист од растот на формалната економија.

Поконкретно, овој **двостран пристап** треба да вклучува:

- **Пристап од горе надолу:** кога Владата инвестира во реформирање на своите јавни установи и тела кои работат на сузбивање

на скриените економски активности. Потребни се уште повеќе активности слични на основањето на Советот за инспекциски надзор, Акциониот план за скриената економија, кампањите за подигање на свеста, реформи во работното право и процедури за поедноставување на бизнисите.

- **Пристап од долу нагоре:** со преземање на одговорност од страна на здруженијата на граѓанското општество, заедно со претставници на медиумите, јавните установи и деловниот сектор за создавање одржлив и соодветен систем за мониторинг на скриената економија. Конечно, оваа синергија од повеќе засегнати страни ќе се искористи да се понудат препораки за изводливи политички мерки, кои треба да се справат со негативните последици на скриената економија.

Преку овој пристап, владата и граѓанските здруженија треба заеднички да работат кон реализација на шест општи цели:

1. Создавање на повеќе работни места.
2. Регистрирање на неформалните претпријатија и регулирање на неформалните работни места.
3. Проширен опфат на државна заштита на неформалната работна сила, посебно на најсиромашните работници.
4. Зголемена продуктивност на неформалните претпријатија и приходите на неформалната работна сила.¹⁸⁸
5. Проширување на македонската извозна структура
6. Затворање на образовните вакуми.

¹⁸⁷Извештај на ММФ за земјата Бр. 13/179, јуни 2013, (стр. 12-15). Пристапено од: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2013/cr13179.pdf>

¹⁸⁸ Ибид стр.17 (Chen, 2012)

Преку следење на чекорите од прв до четврти, според Чен (2012), самовработените би сакале да ги уживаат бенефициите од формалното работење за возврат на исплаќањето на трошоците за влез на пазарот на трудот; „вклучително: извршни деловни договори, правна сопственост врз местото каде се изведува деловната активност и врз производните средства; даночни олеснувања и стимулации за поголема конкурентност; членување во стопански здруженија; заштита од доверителите и јасни стечајни правила; како и социјална заштита.“¹⁸⁹ Неформалните работници за плата, од друга страна ќе се здобијат со можност за изведување на формална платена работа, со сигурен договор, додатоци на плата, членување во формален синдикат, како и придонеси за социјална заштита кои ги плаќа работодавачот. Чен забележува дека „за формализирање на работата за плата потребен е фокус врз работодавачите, бидејќи е поверојатно дека тие ќе се обидат да ги избегнат трудовите регулативи.“¹⁹⁰

Преку диверзификација на структурата на Македонскиот извоз со повеќе производи со додадена вредност, работната сила ќе се стекне со нови знаења и вештини. На тој начин, преку зголемување на својата конкурентност и продуктивност на трудот на страна на понудата како и преку одговарање на потребите на новите бизниси за поквалификувана и мобилна работна сила на страната на побарувачката, преку засилени технолошки прелевања на локалната економија, само ќе се зајакне влијанието и позитивните манифестации на СДИ. Дополнително, преку затворање на образовните вакуми со обезбедување на посетеност и високи стандарди на локалните училишта и универзитети, посебно во основното и средното образование, ќе се подобри учењето на новата технологија и економскиот капацитет и перформанси.¹⁹¹

¹⁸⁹ Ибид. стр.15 (Chen,2012)

¹⁹⁰ Ибид стр. 15 (Chen,2012)

¹⁹¹ Ибид стр.15 (IMF, 2013)

Литература

1. Анализа: Помеѓу имплементација и реалност на Националната стратегија за вклучување на Ромите – Декада на Ромите 2005-2015, Хелсиншки Комитет на РМ, 2014
2. Anceva, M., (2014) Annual Review of Labour Relations and Social Dialogue in South East Europe: Macedonia, 2013, FES
3. Anceva, M. (2012) Annual Review 2011 on Labour Relations and Social Dialogue in South East Europe: Macedonia. Belgrade: Friedrich-Ebert-Stiftung Regional Project for Labour Relations and Social Dialogue in South East Europe. Retrieved from: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/belgrad/08912.pdf>
4. Anceva, M. (2013) Annual review of labour relations and social dialogue in South East Europe: Macedonia: - Belgrade : Friedrich-Ebert-Stiftung, Labour Relations and Social Dialogue in South East Europe, 2014. – 15. Retrieved from: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/belgrad/10544.pdf>
5. Акционен план за сивата економија 2013, 2014, МТСП, 2012, 2013. Преземено од: www.mtsp.gov.mk/content/word/siva.doc
6. Association for Emancipation, Solidarity and Equality of Women (2014). Retrieved from: <http://www.esem.org.mk/en/pdf/Publikacii/2014/%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B7%D0%B0%202.pdf>
7. Bertelsmann Stiftung (2012) Bertelsmann Transformation Index 2012: Macedonia Country Report. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung. p. 19. Retrieved from: http://www.bti-project.org/uploads/tx_itao_download/BTI_2012_Macedonia.pdf
8. CEA (2012), MKBUDGET (2013), Realization of the project financially is supported by the Think Tank Fund (TTF) and Information Program (IP) from Budapest, Hungary. © 2012 CEA budget. Retrieved from: <http://www.mkbudget.org/rashodi/details/ime/%D0%A3%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0%20%D0%B7%D0%B0%20%D1%84%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%B8%D1%81%D0%BA%D0%B0%20%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%86%D0%B8%D1%98%D0%B0/godina/2013/vidrashod/9>
9. Center for the Study of Democracy (CSD) 2011. The Hidden Economy in Bulgaria and the Global Economic Crisis. Retrieved from: <http://www.csd.bg/artShow.php?id=15798>.
10. Center for the Study of Democracy (CSD) 2013. The Hidden Economy in Bulgaria in 2013. Retrieved from: <http://www.csd.bg/artShow.php?id=16712>
11. Center for Research and Policy Making (CRPM) 2014. The Economics of Blurs and Shadows – The Hidden Economy in Macedonia. Retrieved from: <http://www.crpm.org.mk/wp-content/uploads/2014/12/Policy-Brief-N.30ENG1.pdf>
12. Center for Research and Policy Making (CRPM) 2014. Hit and Miss - The Dynamics of Undeclared Labor in Macedonia. Retrieved from: http://www.crpm.org.mk/wp-content/uploads/2015/01/PolicyBrief31_ENG.pdf
13. Chen, M., A., The Informal Economy: Definitions, Theories and Policies (2012). Retrieved online on 07.03.13 from: http://wiego.org/sites/wiego.org/files/publications/files/Chen_WIEGO_WP1.pdf
14. Chingarovska, Elizabeta (2010) "State Market Inspectorate and Market Surveillance." Retrieved from: <http://192.232.255.119/~cefta/sites/default/files/folder1/MS%20Elizabeta%20Chingarovska%20Ministry%20of%20Economy%20Macedonia.pdf>
15. Dzhekova, Franic, Mishkov, C. Williams (2014), "Tackling the Undeclared Economy in FYR Macedonia" GREY Working Paper No. 3, University of Sheffield. Retrieved from: http://www.grey-project.group.shef.ac.uk/wp-content/uploads/2014/08/WP3-Tackling-the-Undeclared-Economy-in-FYROM_10072014.pdf
16. Elgin, C. and Öztunali, O. (2012) Shadow Economies around the World: Model Based Estimates. Istanbul: Bogazici University, Department of Economics.
17. European Commission Communication COM(2007) 628 final. Retrieved from: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0628:FIN:EN:PDF>
18. European Commission (2013) Commission Staff Working Document. The Former Yugoslav Republic of Macedonia, 2013 Progress Report. [SWD(2013) 413 final]. Brussels: European Commission. P. 34. Retrieved from: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2013/package/mk_rapport_2013.pdf
19. European Commission (2011) Commission Staff Working Paper. The Former Yugoslav Republic of Macedonia 2011 Progress Report. [SEC(2011) 1203 final]. Brussels: European Commission.
20. European Commission (2010) Commission Staff Working Document. The Former Yugoslav Republic of Macedonia, 2010 Progress Report. [SEC(2010)1332]. Brussels: European Commission. P. 49. Retrieved from: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2010/package/mk_rapport_2010_en.pdf
21. EC Progress Report, 2014
22. Eurofound (2013) Tackling Undeclared Work in FYR Macedonia
23. Eurofound (2013), Tackling undeclared work in Croatia and four EU candidate countries, Eurofound, Dublin.

24. Eurofound, Labour Market, Tackling Undeclared Work in Europe, 31.07.2014. Retrieved from: <http://www.eurofound.europa.eu/areas/labourmarket/tackling/search.php>
25. Eurostat News Release, 01.07.2014, Euro Indicators October 2014. Retrieved from: <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/6033691/3-31102014-BP-EN.PDF/fb5a7034-d11b-498c-b997-43a691c85c8f>
26. Employment Agency, 2014. Operational Plan for Active Policies and Measures for Employment <http://avrm.gov.mk/content/Programaza2014.pdf>
27. EC Progress Report on Macedonia, 2014
28. EC Progress Report for Macedonia, 2013
29. EC Progress Report for Macedonia, 2012
30. European Commission (2011), The former Yugoslav Republic of Macedonia 2011 Progress Report, COM (2011) 666 final, Brussels.
31. Garvanlieva, V., Andonov, V., Nikolov, M. (2012) Shadow Economy in Macedonia. Skopje: Center for Economic Analyses
32. Grey economy action plan 2014, MLSP, 2013
33. Општ колективен договор (2009). Пристапено од: <http://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/MONOGRAPH/90945/105190/F2007914708/MKD-90945.pdf>
34. Фонд за здравствено осигурување на Македонија, Годишен извештај за 2013. Пристапено од: <http://www.fzo.org.mk/WBStorage/Files/Godisen%20Izvestaj%202013.pdf>
35. Фонд за здравствено осигурување на Македонија, Годишен извештај 2010-2013. Пристапено од: <http://www.fzo.org.mk/default.asp?ItemID=54D32B09ACC52C4D879570A45E3C307E>
36. International Labour Organisation (ILO)-LFS Methodology for Macedonia, available at: http://www.ilo.org/dyn/lfsurvey/lfsurvey.list?p_lang=en&p_country=MK
37. International Labour Organisation (ILO), Department of Statistics (2012). Retrieved from: http://laborsta.ilo.org/applv8/data/INFORMAL_ECONOMY/2012-06-Statistical%20update%20-%20v2.pdf
38. International Labour Organisation (2011b) Labour inspection country profile: The former Yugoslav Republic of Macedonia. Geneva: ILO [Online]. Retrieved from: http://www.ilo.org/labadmin/info/WCMS_114938/lang--en/index.htm
39. International Labour Organization, (2011). Labour Inspection Country Profile: Macedonia. Retrieved from: http://www.ilo.org/labadmin/info/WCMS_114938/lang--en/index.htm
40. International Labour Organisation (ILO) (2012), "Awareness raising campaigns to reduce undeclared work occupational risks and improve gender equality at work", available at: http://www.ilo.org/global/about-the-ilo/media-centre/press-releases/WCMS_183459/lang--en/index.htm.
41. Independent.mk, "Consumer Protection Activities Intensified in Macedonia", 02.07.2014. Retrieved from: <http://www.independent.mk/articles/6746/Consumers+Protection+Activities+Intensified+in+Macedonia>
42. IMF Country Report No. 13/179 (p. 12-15). Retrieved from: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2013/cr13179.pdf>
43. Јанеска, В. (2013) Пазар на трудот и трудова миграција во Р. Македонија – промени и тековна состојба. Материјал претставен на 6. Работилница на IZA/ASE за проширувањето на ЕУ и пазарот на трудот. Достапно од: http://www.iza.org/conference_files/EUEnlargement_2013/viewProgram?conf_id=2594
44. Јанев Александар, Капитал, 14.11.2014 "Цел вол колат за една кременадла! 100.000 хонорарци во аут, за 65 милиони евра: <http://kapital.mk/pridonesite-na-honorarite-ne-gi-krpat-golemite-dupki-vo-sotsijalnite-fondovi/>
45. Kapital, „Ако картичките го заменат кешот, ќе снема корупција и сива економија“28.06.2013: http://kapital.mk/MK/magazin/95807/ako_kartichkite_go_zamenat_keshot,_kje_snema_korupcija_i_siv_a_ekonomija.aspx
46. Закон за трудовата инспекција, Службен весник на РМ, 29/02
47. Закон за изменување и дополнување на законот за трудовата инспекција, Службен весник на РМ, 36/11
48. Закон за царинска управа. Пристапено од: <http://www.customs.gov.mk/en/Uploads/LawonCustomsAdministrationFINAL.pdf>
49. Закон за работните односи, Службен весник на РМ, 145/14
50. Закон за минимална плата, Службен весник на РМ, <http://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/zakoni/Zakon%20za%20minimalna%20plata%20precisten.pdf>
51. Закон за инспекциски совет http://www.mio.gov.mk/files/pdf/dokumenti/zakoni/Zakon_za_inspekckiski_nadzor_konsolidiran_tekst.pdf
52. Закон за придонеси за задолжително социјално осигурување, Службен весник на РМ, 42/08, 64/09, 156/09, 166/10, 53/11 and 185/11
53. Закон за данок на приход, Службен весник на РМ, 80/93, 33/95, 43/95, 71/96, 5/97, 28/98, 11/2001,

- 2/2002, 44/2002, 51/2003, 120/2005, 139/2006, 160/2007, 159/2008, 85/2010, 47/2011, 135/2011, 79/2013 and 13/2014)
54. Mojsoska-Blazevski N., (2012), EEO Review: Long-term unemployment, former Yugoslav Republic of Macedonia, European Employment Observatory.
 55. Mojsoska-Blazevski N., Petreski M. (2012), Increasing labour market activity of the poor and females: Let's make work pay in Macedonia, EUROMOD Working Paper No. EM16/13
 56. Mojsoska-Blazevski, N., Najdova, J., Stojkov, A. and Asenov, L. (2009) Labour Market in the former Yugoslav Republic of Macedonia. A Study for The European Commission Employment, Social Affairs and Equal Opportunities DG. Skopje: Euro-Balkan Institute
 57. Mojsoska-Blazevski, N. (2011) Supporting strategies to recover from the crisis in south eastern Europe: Country Assessment Report: The former Yugoslav Republic of Macedonia. Geneva: ILO. Retrieved on 10.05.2014 from: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@europe/@ro-geneva/@sro-budapest/documents/publication/wcms_167032.pdf
 58. Mojsoska-Blazevski, N. (2012) Taxation of labour: the effect of labour taxes and costs on employment in Macedonia. *Post-Communist Economies*, 24 (2), 241–256.
 59. MRT 1, „Македонија е лидер во даночната администрација во Југоисточна Европа“, 18.03.2014, Available from: <http://www.mrt.com.mk/node/6124>
 60. Министерство за финансии на Р. Македонија, Јавен долг од 31.12.2014. <http://www.finance.gov.mk/mk/node/57>
 61. Министерство за труд и социјална политика, регистри (2014): <http://mtsp.gov.mk/registri.nsp>
 62. Народна банка на Република Македонија, Статистички анекс, октомври, 2014: http://www.nbrm.mk/WBStorage/Files/Istrazuvanje_statisticki_prilog_10_2014.xlsx
 63. Народна банка на Република Македонија, Индикатори на финансиска стабилност: <http://www.nbrm.mk/?ItemID=14491983563ACC458FCCA1F743335F6D>
 64. Народна банка на Република Македонија, Внатрешни текови на директините инвестиции, септември 2014: <http://www.nbrm.mk/?ItemID=9A0F5F9FE76D1A4F9F957C1BEACAD1ED>
 65. Novkowska, B., (2008), Measuring Non-standard and Informal Employment in the Republic of Macedonia, paper prepared for the workshop on, Measurement Informal Employment in Developed Countries WIEGO, Kennedy School of Government, Harvard University, October 31-November 1, 2008
 66. Nenovski, Tome; (2012) “The Grey Economy in Macedonia: Macroeconomic Aspects, Implications and Possible Problem Solutions”, (20 *Journal of Sustainable Development*, Vol. 5, Issue 10, March 2014. Retrieved from: <http://www.fbe.edu.mk/JoSDv10.pdf>
 67. Nenovski, T. (2014) The Grey Economy in Macedonia: Macroeconomic Aspects, Implications and Possible Problem Solutions, *Journal of Sustainable Development*
 68. Nenovski T. (2012) Macroeconomic aspects of the grey economy - the case of Macedonia, Online at <http://mpa.ub.uni-muenchen.de/42253/>, MPRA Paper No. 42253, posted 24. February 2013
 69. Службен весник на Р. Македонија. 50/2010, 147/2013, 41/2014
 70. Службен весник на Р. Македонија. 11/12.: http://mtsp.gov.mk/WBStorage/Files/Zakon_minimalna.pdf
 71. Службен весник на Р. Македонија. 35/97, 23/99, 7/02, 20/02, 24/2007, 81/2007
 72. Службен весник на Р. Македонија. 13/06...187/2013.: http://www.ujp.gov.mk/files/attachment/0000/0587/Zakon_za_danocna_postapka_187__30.12.2013.pdf
 73. Службен весник на Р. Македонија. 142/08, 64/09, 156/09
 74. Petreski, M. Regulatory environment and development outcomes: Empirical evidence from transition economies. *Ekonomsky Casopis*, Submitted in September 2013.
 75. Фонд за пензиско и инвалидско осигурување, Годишен извештај (2013).: <http://www.piom.com.mk/informacii/statistika/266.html>
 76. Press Freedom Index, 2006. Available from: <http://en.rsf.org/press-freedom-index-2006,35.html>
 77. Press freedom rankings, 2014. Available from: http://freedomhouse.org/report/freedom-press-2014/press-freedom-rankings#.U9l_5PmSy-0
 78. Радио слободна Европа „Сива Економија – мирна глава“, 10.12.2011: <http://www.makdenes.org/content/article/24417377.html>
 79. Радио слободна Европа, „Сива економија за свет низ розови очила“, 10.08.2012: <http://www.makdenes.org/content/article/24672676.html>
 80. Радио слободна Европа „Македонија 87 години зад ЕУ“, 09.07.2011: <http://www.makdenes.org/content/article/24260162.html>
 81. Ristovska, M., Mojsoska-Blazevski, N., Nikolov, M., (2013) An Alternative View to the Tax Evasion: The Effect of Tax Morale on Paying Taxes in Macedonia and EU Countries, *Serbian Journal of Management* 8 (2)
 82. Risteski (2009), Assessing handicraft shadow economy in Macedonia, CEA

83. Schneider, Friedrich; Williams, Colin "The Shadow Economy," The institute of Economic Affairs 2013, pp 23-27, Retrieved on 01.06.2014 from: <http://www.iea.org.uk/sites/default/files/publications/files/IEA%20Shadow%20Economy%20web%20rev%207.6.13.pdf>
84. Schneider, F., Buehn, A. and Montenegro, C. (2010) Shadow Economies All over the World. New Estimates for 162 Countries from 1999 to 2007. Policy Research Working Paper 5356. Washington D.C.: World Bank Group.
85. Завод за социјални дејности: http://www.mtsp.gov.mk/institucii-ns_article-zavod-za-socijalni-dejnosti.nspх
86. "Придонесите на хонорарците ќе ги плаќаат газдите или тие саммоте" Економија, Дневник, 24.07.2014.: <http://www.dnevnik.mk/?ItemID=DF568DAA03CAA64C94F86366E42ECA51>
87. Stankovic, M. and Stankovic, B. (2012). Social and economic aspects of the shadow economy in the Republic of Macedonia: A study. Social Science Research Network [Online]. Available from: <http://ssrn.com/abstract=2162922> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2162922> (Accessed 30 June 2014).
88. Државен завод за статистика, Анкета на работна сила, 2014
89. Државен завод за статистика, Извештаи за БДП, 2011
90. Државен завод за статистика 2014, БДП, 2000 - 2012 ревидирани податоци.
91. Државен завод за статистика, извештај за печат 30.09.2014. <http://www.stat.gov.mk/PrikaziSooпstение.aspx?id=34&rbr=1496>
92. Државен завод за статистика, извештај за печат 04.07.2014.: <http://www.stat.gov.mk/pdf/2014/6.1.14.93.pdf>
93. Државен инспекторат за труд: <http://www.mtsp.gov.mk/drzaven-inspektorat-za-trud.nspх>
94. Државен пазарен инспекторат, Годишен извештај (2012).: http://dit.gov.mk/godisnilzvestai_full.php?id=2012
95. Државен пазарен инспекторат КЗ 2014 извештај. http://dpi.gov.mk/index.php?option=com_content&view=article&id=117&Itemid=162&Name=Value
96. Stojkov, A.; Nikolov, M.; Smilevski, B., (2008) Flat Tax Policy Assessment in Macedonia, Center for Economic Analysis, Skopje Retrieved from: http://pdc.ceu.hu/archive/00004278/01/CEA_Final_fiscal_report_final.pdf
97. Sitel TV, „Сивата економија двојно се намалила за пет години“, 05.06.2014: <http://www.sitel.com.mk/sivata-ekonomija-dvojno-se-namalila-za-pet-godini>
98. Tevdovski, D., & Tosevska, K. (2006). The Main Characteristics of the Unemployment in Macedonia. Proceedings from the International Scientific Conference - ECOTREND-2006 . Targu-Jiu: Constantin Brancusi University.
99. Tevdoski, D. (2011), Decent Work in the Republic of Macedonia. Progress Institute, Palme Center and SOLIDAR Retrieved from: <http://www.palmecenter.org/PageFiles/62765/Decent%20Work%20in%20the%20Republic%20Oof%20Macedonia.pdf>
100. Trpeski P., Tashevska B. (2012) Labour Tax Wedge in the Republic of Macedonia – Trends and International Comparison. Annales Universitatis Apulensis Series Oeconomica, 14(2), 2012. Retrieved from: <http://www.oeconomica.uab.ro/upload/lucrari/1420122/24.pdf>
101. Управа за јавни приходи, статистика за инспекции и нерегуларности: <http://ujp.gov.mk/mk/statistika/naplata/9/0/0>
102. Управа за јавни приходи, статистика за инспекции и нерегуларности: <http://ujp.gov.mk/mk/statistika/naplata/9/0/0>
103. "Странските инвеститори го зголемуваат извозот" Курир, 22.07.2014.: <http://kurir.mk/makedonija/ekonomija/166096-Stranskite-investitori-go-zgolemuvaat-izvozot>
104. World Bank, 2008. Increasing employment in FYR Macedonia: The role of labour taxation, A Policy Note, June 27,
105. World Bank. (2014) Enterprise Survey 2013. Country Profile Macedonia. Washington D.C.: World Bank Group.
106. World Press Freedom Index: Dashed Hopes After Spring, 2013. Available from: http://fr.rsf.org/IMG/pdf/classement_2013_gb-bd.pdf pg. 22
107. Williams, C.C., Baric, M. and Renooy, P. (2013) Tackling Undeclared Work in FYR Macedonia. Dublin: Eurofound.
108. Williams, C. C., Rennoy, P. (2013) "Tackling undeclared work in 27 European Union Member States and Norway: Approaches and measures since 2008." (Eurofound, 2013) Retrieved on 22.04.2014 from: <http://www.eurofound.europa.eu/publications/htmlfiles/ef13243.htm>